Новела перша. Чотири — як рідні — брати

ОДОКІЯ, А ПО-ДОМАШНЬОМУ Доця, — вінчана жінка старшого Чев'юкового сина Павла — четверту дитину носила так тяжко, що сам свекор Кирило, м'який серцем, але скупий язиком, був змушений втрутитися в справу, яка в Тисовій Рівні ніколи не вважалася делікатною, оскільки не мала нічого спільного зі справами чоловічими.

У цім краю жіноча тяжба споконвіку належала до діла буденного. Можна сказати, майже другорядного.

Тут від зачаття світу чоловічою турботою було здорове сім'я, а жіночою — витривале лоно. Ото й увесь спільний ґешефт.

Проте, надивившись не так на щоденні Доцині риганці довкруж стайні, як на тліючу на попіл невістку, що вже кілька місяців жила на воді та яблуках, Кирило якоїсь-то ночі сказав своїй Василині:

— Щось треба робити з Доцькою, жінко.

В Кириловому голосі була твердість, якої завжди остерігалися всі домашні.

— А що маю робити?! — сіла на постелі Василина, спросоння невинно закотивши догори очі. — І я тяжко Андрія носила, а твоя мама-небіжка дуже мене жалувала?! Та мені очі вилазили коло того дурного сапання, дитина вже просилася на світ Божий, а мама казали: "Гай, ще сапаємо два рядочки, та й буде. Все'єдно сапаєш не так, як треба. — А як треба, неню? — питала. А вона: — Не знаю, як, але не так, як треба". Отак було. Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився?

— Не теренди й не переч, жінко! Нічого я не забув. І маму-небіжку мою лиши в спокої! їй на тому світі вже порахували гріхи. Ти сліпа, що

невістка нидіє на очах, а слова не скаже? Як уродить каліку — не біда. Вигодують. А як Доця вмре під час пологів, то Павлові треба буде женитися. А він уже з трьома дітьми. Кому чужі діти в голові? Вродиться від іншої жінки байстер — ці троє стануть чужими. Мачуха — не хліб пшеничний. Ти вже забула своє сирітство, що така недобра до Доцьки?

Василина вислухала довгу чоловікову бесіду, але промовчала — лиш стиснула зуби. Хоч важко далася їй та німота.

А там і вляглася коло Кирила.

Сон її покинув начисто. Від злості.

Свекруха не дуже святкувала першу невістку. І то не через що інше, як через мовчазну, але тверду, мов камінь, любов до Доці свого найстаршого й найдобрішого сина Павла.

Ніколи Василина не бачила, щоби Павло запобігав перед жінкою. Навіть, коли вернувся з війни. Не виділа, щоби десь бодай би притиснув у коморі, чи полайдакував би з нею влітку в сіні на стайні.

Але те, що Павло й не дихав би без Доці — це свекруха знала точно. Не так знала, як чула серцем.

Що там казати… Кому вже кому, а собі Василина може признатися, як не раз троїлося їй в очах та шуміло в вухах, коли крадькома подовгу вистоювала під дверима чи вікнами, прислухаючись до звуків за стінами хати, де без її нагляду лишався Павло з Доцькою на ніч. Василина понад усе хотіла бодай упівока згадати те, чого, як тепер їй здається, й не було, а лише привиджалося в їхній з Кирилом молодості.

Але Павло з Доцькою були якісь такі потайні, що мамі залишалася лише глибока лють та безсловесний подив, коли рано-вранці син із

невісткою бралися до роботи так гостро, ніби хотіли швидше докотити день до вечора, аби разом ускочити в гарячу нічку.

О, тепер Василина також має бездонні й безсонні ночі. Але хіба що для згадування-здогадування.

А згадати було що…

Та ба… хіба що лише згадати… Бо раптова хвороба підтяла Кирилові чоловічу силу, так, ніби її й не мав ніколи. А швидше за все, якась двонога чортиця колись позаздрила їхнім синам — здоровим, як горіхові зерна, та й укоротила дні для Василининої втіхи, напустивши на Кирила чоловічу неміч, гіршу від каліцтва, задовго до старості.

А що зробиш? Судьба! Кириловий тато втесав своїй любасці дитинку в сімдесят п'ять років, а тут…

Ото й злоститься потайки Василина на невістку мало не з першої днини, бо невістка має з Павлом те, що свекруха давно забула.

Кому про це скажеш?!

Павло, Василина це добре знала, вдачею, а токмо, чоловічим гоном, пішов у Кирила. Це тепер Кирило раз на півроку, та й то ліниво, лапає Василинину шмондю руками, як вернуться вони з якогось набутку. А колись-то, прости Боже, не зважав ні на піст, ні на Великдень, ні навіть на мерця по сусідству. Отак-то колись було, а як тепер стало…

А Павло тимчасом робить Доці діти. І робить не морквою. А так — як треба.

…Отож Василина, не раз і не десять зітхнувши від жалю до себе й зо злості на Доцю, пішла по ворожках і знахарях, як наказав їй Кирило. Ослухатися чоловіка в їхній фамілії не було права.

Проте ні знахарство, ні служби Божі не помагали невістці. Доця гасла на очах, лише її донедавна запале черевце почало вивершуватися, як на дріжджах.

"Росте в череві каліка. Свят-свят-свят!", — перехрестилася мовчки Василина, додивившись, як невістка важко зашнуровувала зранку постоли.

— …СКЛИКАЙ, ЖІНКО, НА ЗАВТРА ДІТИ, — закомандував Кирило Василині, мовчки повечерявши й виказавши "отченаш".

— Усі?! — сплеснула долонями, а потім навіщось витерла їх у фартух.

— Усі.

Василина беззвучно заплакала: "Ой, усі… Дмитрика вже не закличеш із того світа… А Кирило щось собі надумав, Божечку, поможи всім людським дітям і нашим…"

Три Чев'юкові сини — Павло, Андрій та Оксентій — однакові, як три краплі води, сиділи круг дубового столу посередині найбільшої — про гостя — кімнати. А четверта крапля такої самої води — батько — мовчки ходив круг них, подовгу затримуючись за синівськими плечима й коротко поплескував кожного по шиї.

Кирило мовчав — бо думав.

Сини мовчали — бо не знали, що думав батько.

— Помолимося за Дмитрика… — нарешті заговорив.

І всі четверо звернули очі й складені до молитви долоні до Матері Божої під рушником посередині стіни.

— …Прийми, Боже, грішну душу раба Божого Дмитра в царство Твоє небесне, а нас заступи-заборони від злого умислу й дурного діла… — незвичними словами закінчив молитву старший Чев'юк і сів на своє місце. В голові стола.

Андрій з Оксентієм начебто прокашлялися. Один лише Павло витер сльозу з ока.

ПРО ДМИТРИКА після його страшної смерті в хаті Чев'юків не говорили.

Молилися.

Розказувати не було що.

Хто знав — мовчки хрестився.

Хто не дуже був утаємничений у тонкощі тієї темної історії — й питати не пробував.

Кирило добрий за доброго, але міг би закатрупити своїми руками кожного, кому закортіло б обернути язик навиворіт про найменшого його сина, що пішов у глину парубком, не маючи й двадцяти років.

Проте ніхто не знав, що Кирило віддав би маєток, аби лише дізнатися ім'я нелюда, який упокоїв його невинну дитину.

…А з Дмитриком Чев'юком трапилося те, що зазвичай трапляється з людьми не тільки в воєнну годину, а будь-якого року й будь-якої пори, коли одна половина видимого світу захлинається горем, а друга половина — шукає пригоди на свою захмелілу голову.

У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якісь інші люди в цей самий час — люблять іще інших. А ще інші — ненавидять тих, хто любить.

І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі.

Ні з любов'ю.

Ні з ненавистю.

І майже ніколи не є навпаки.

…КОЛИ ІВАНА ВАРВАРЧУКА, як і багатьох інших чоловіків із Тисової Рівні, взяли воювати за Франца-Йосифа, молода його дружина Петруня залишилася з немалим маєтком сама-саміська, коли добре, а коли й не дуже даючи раду розрослому своєму господарству.

Та коли у Варварчуччиному обійсті впродовж одного тижня

отелилися дві корови,

ожеребилася кобила

й опоросилася десятьма поросятами свиня,

річний бик почав фоскотіти крізь розбухлі ніздрі, як ведмідь у малинах, і гребти ратицями підлогу в стайні так, що іскри вилітали з-під дощок,

а литочку самої ґаздиньки вразила ласиця,

випросила Петруня в найближчих сусідів найменшого хлопця для помочі.

Не наймитувати — помагати.

Чев'юки бідними не були ніколи.

Отож дітей у найми не давали.

Але Петруню по-сусідськи пожаліли: в самих найстарший син Павло стояв тепер за Цісаря на фронті.

Договір між Кирилом і Петрунею склали простий: Дмитрик доглядає Варварчукову худобу, а за те сінокіс і два тури отави на Погарі та ще дві копи кукурудзів із Варварчукового городу на Трепеті цього року беруть собі Чев'юки. Замість плати помагальникові Дмитрикові.

Тихий і робітний Дмитрик, з якого ніколи не чути було зайвого слова, зранку до вечора пантрував коров'ячі ясла та жолоби, не випускаючи з рук вила, лопату чи щітку для чищення худоби. Навіть лютий, як справжня йорданська студінь, Варварчуччин бик вже майже довірливо терся об Дмитрикове плече, не надто гостро реагуючи на будь-чию появу на подвір'ї.

Усе, певно, й до сьогодні було б так мирно та добре, якби одного осіннього полудня молода ґаздинька сама не полізла на горище стайні по сінце для теляток.

А Дмитрик, що поїв із цебра корову, якраз на ту хвилину не скинув би догори голову, при тому не встигнувши заплющити невинні, але видющі очі не займаного ще парубка…

…Толочене молодими тілами сіно на стайні добре кришилося навіть і взимку.

І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер — роздертих невимовною втіхою, вилася попід холодний дах, як димок від щойно розпаленого вогнища.

Так двоє людей, іще вчора чужі, а сьогодні — збожеволілі від наглого пожару в крові, легко й бездумно позбулися своїх голів.

Без сокири чи шибениці.

Отож, коли одного разу Андрій Чев'юк заблудив зненацька чи то до Петруні, чи прийшов допомогти своєму молодшому братові-помагальникові, а двері в стайню були відкриті, він довго не думав. Лиш по-котячи скочив на східці драбини, що вели на горище.

Від побаченого Андрій ледве стримав природне в такому разі: "Мо-о-ой — мо-о-ой!..."

Та навіть коли б і не стримав, його ніхто б і не почув.

...ДЯКУВАТИ БОГУ, ЖИВИЙ-ЗДОРОВИЙ Іван Варварчук якоїсь-то весняної днини щодуху вертав із війни додому, аж курилося з-під обношених його постолів з онучами.

А Чев'юків середульший син Андрій випадково, але ніс у ніс, перестрів його якраз коло самої жидівської корчми. Так, ніби давно виглядав вояка.

Видко, щоб розпитати правду про війну.

У закуреній димом корчмі каганець під стелею й над спорожнілими бутелями перед Андрієм та Іваном ліниво блимав чи не до серед ночі.

Зате один — Андрієвий — язик не мав стриму між зубами, а другий — язик Івановий — не мав сили обертатися навіть у беззубому роті.

А Йванові ноги, ще зранку здорові й прудкі, як в оленя шлюбної пори, по-зрадницьки нагло м'якли, нібито їх ловив раптовий параліч. Чи то лінувалися від учорашньої воєнної втоми й теперішньої раптової млості, чи вже й не могли встати з-за столу. Від почутого та випитого…

Андрій, двічі поклонивши капелюхом перед корчмарем, позадкував до старих задимлених дверей.

Іван же посоловілими очима водив по стінах корчми та тримав свою голову обома руками так міцно, ніби вона мала намір скотитися йому з пліч.

Так би й просидів Варварчук у жида до передрання, аж корчмарева жінка Фіра мусила силою виштурхувати за поріг учорашнього цісарського стрільця, аби нарешті показався на очі домашнім:

— Ви, файні Йванку, не з полювання вернулися, а з войни. Так що ломіть ноги домів, поки ще ніч, поки ще жінка в теплій постелі крутиться, — приказувала Фіра, одночасно штурхаючи Йвана надвір за плечі. — Трофеї покажете завтра. Казав мій Лейба, що прийде дивитися на ваші трофеї…

Вдома Іван Петруню косами до лав не прив'язував і батога в руки не брав. Правда, й близитися до жінки не близився, поки не зрозумів, що черево її порожнє, а чужим чоловіком ні в хаті, ні під спідницею не пахне.

З Кирилом Чев'юком Іван випив добрий могорич за поміч, а на прощання подарував надщербнутий кулею в далекій Сербії австрійський бінокль.

А на літнього Йвана Купала Варварчук згідливим голосом запросив двох Чев'юків — Андрія й Дмитрика — та ще свого товариша з війни Григорія Кейвана на храмове свято.

Дмитрик на храм іти чомусь не поспішав, але й не піти не посмів. Зате, о, диво! Андрія від Івановою запрошення роздувало на очах, як роздувається молоком коров'яче вим'я на останніх місяцях тільності.

Свята в хаті не було.

Петруня з опущеними долу очима крутилася між піччю й столом кволо, як отруєна миша в коморі. Була якась — ніби приморена.

Чоловіки особливої бесіди між собою не провадили. Хіба що трохи говорили про війну, а більше-таки — про цьогорічне дощове літо та малі надії на приплоди.

Дмитрик мовчки дивився як не на Андрія, то на Петруню. Так, ніби не встиг надивитися на них раніше.

Далі Андрій якось так непевно, без жодного слова висунувся з хати.

Начебто до виходку.

А сам, обнишпоривши круг хати та пробивши очима вулицю, став на хвіртці за сторожа.

Іван, і собі виглянувши надвір, тимчасом замкнув хату з середини на два тисові засуви. Далі мовчки прив'язав зів'ялу Петруню догори руками до жердки з одежею під стелею. А далі забив квачем рот.

І лиш по тому взялися воєнні побратими до запланованої роботи.

Грицько, не кажучи ні слова, скрутив податливому Дмитрикові руки й ноги кінською упряжжю. Й уклав його на підлогу, притиснувши підошвою груди.

Іван тимчасом витягнув з-під постелі припасені для нової стелі дошки. Навіщось погладив кожну дошку руками, ніби гладив би живу людину. А тоді поскладав одна на одну посеред хати.

Далі два чоловіки так само мовчки взяли Дмитрика за руки-ноги й розправили зверху на дошках. Лицем до підлоги. Аби легше було йому дихати.

Аж після того Іван поклав зверху на хлопця ще дві — найширші, але найтонші — дошки.

І лиш після того чоловіки роззулися...

Місили зверху ногами бідного Дмитрика так, ніби "гуцулку" на ньому гуляли. Аж поки не почули, що кістки вже не хрускають, а хлопець навіть і не харчить.

А вночі відвезли кіньми в кінець села. Лишили на камінню, куди з млина з гуркотом падала вода.

...РОЗПЛАСТАНОГО У ВОДІ брата Дмитрика під жидівським млином знайшов... брат Андрій, вертаючи над ранок із сусіднього села від молодиці.

Так і доніс на руках, безпам'ятного, під батькову хату.

Але відбиті печінки й груди найменший Чев'юк відхаркував не в тата-мами, а на печі в старшого брата Павла. А Доцька дві осені й зими, кусаючи губи від жалю, міняла свіжу свинську оболонку на Дмитрикових грудях і плечах; поїла його гарячим молоком із борсуковим салом і

золотим коренем та натирала жовтіючу шкіру трав'яними мазями й олією з арніки.

Дмитрик ні зразу, ні потім і ніколи взагалі не сказав ані слова про свою пригоду ні татові, ні мамі, ні самому Павлові, який навідріз відмовився віддавати меншого брата для догляду навіть батькам. Павло брався дотримати брата до смерті, хай би жив йому Дмитрик а хоч сто років.

Дмитрикові судьба сто років відводити не думала, та, мабуть, і не хотіла. Зате муки йому приписала Христові. Подеколи ті, хто приходив коло Дмитрика посидіти, поговорити та тяжко позітхати наодинці, самі просили в Бога для нього смерті, як би просили здоров'я чи щастя.

Дмитрик із гістьми ніколи не говорив.

Слухав.

Хіба що ще кивав головою та ворушив жовтими пальцями. Але, коли гість непевно прощався "бувайте здорові!", Дмитрик, зібравши всі свої сили, відповідав ледь чутним голосом завжди однаково: "Приходьте здорові… Дмитрик буде чекати".

Він і справді цілими днями не спускав очей із дверей. Так, ніби чекав звідти свого спасіння. Іноді по-індичому витягував шию, щоб зачепитися зором за вершечок дерева у вікні чи краєчок сусідського паркану.

Бувало, хотів говорити. Вечорами з Павлом. Удень — із Доцькою. А іншим разом тижнями мовчав. Лиш дивився на двері. Чи буравив очима стелю.

Проте, коли до Павлової хати навідувався середульший — між Оксентієм і Дмитриком — брат Андрій, Дмитрик щоразу, як би йому не

було тяжко, всім тілом, а коли лише головою відвертався до стіни. Чинився, що спить чи дрімає.

І робив то якось так, що ніхто з домашніх, окрім Доцьки, так і не зрозумів: брати між собою за два роки не промовили й слова.

Та одного разу, коли Андрій переступив поріг Павлової хати, Дмитрик не зміг відвернути від нього навіть голову.

І Доцька зрозуміла, що хлопець буде гинути.

Як тільки за Андрієм зачинилися двері, вона закрила полотном вікна, вигнала дітей надвір, замкнулася зсередини, напарила отави й жмутиком молодої — найтоншої — вовни почала обмивати зболіле Дмитрикове тіло, стискаючи щелепи так міцно, що здавалося, ще трохи — й білі її зуби розсиплються в порох.

Дмитрик мовчки довго дивився на неї великими й добрими карими очима, й сльози самі йому котилися лицем.

Він уже давно не встидався лежати голим перед невісткою. І тепер чомусь більш слухняно, ніж будь-коли, давав їй обмивати висохлу шкіру.

Якщо Дмитрик за цей час не розучився говорити, то лише завдяки Доці.

Але про те ніхто не знав.

— Не мий мене так файно, як до шлюбу. Сповідатися я не буду, прости, Боже, мою грішну душу. Я навіть панотцеві правду не смію сказати. Хіба лиш тобі, Доцько… Бо ти до мене добріша, як мама…

Йой, Доцько-Доцько! Якби ти знала, чого не знаєш…

Він передихнув, ніби спершу висадив на себе камінь, а потому — зсадив його з плечей:

— Погладь мені, Доцько, напослідок того мого дурня, через якого мушу вмерти… — якось по-дитинячому несподівано попросив Дмитрик невістку.

А тоді самими кістками правої руки взяв її гарячу долоню й потягнув униз живота. Живіт, здавалося, приріс до хребтової кістки.

Якби хто коли сказав Доці, що вона легко може зважитися на таке — була би тому висмикала жмут волосся з голови прилюдно.

Але Доця покірно накрила місце, куди поклав її долоню Дмитрик.

Її сьогодні ніби хто наврочив. Ніби вселився в середину хтось чужий і підмінив колишню Доцьку.

Бо їй зараз пахне горілими свічками в хаті.

І чадить ладаном.

Уже вона чує пучками пальців податливу м'якість сипучої цвинтарної глини.

Вже нудить від запаху живиці на вінку і свіжотесаного хреста в сінях.

Ще нічого цього немає. Але Доця на мить заплющує очі — й свіжі запахи близької смерті змішуються із запахами злежалого Дмитрикового тіла.

Їй страшно.

Й дивно.

Й моторошно.

Й нема кому сказати.

І навіть перепудитися нема коли.

Бо Доця ще ніколи не тримала в руках живої людини, яка на очах відпускає свою душу на небеса. Але відпускає якось так, немовби зовсім не боїться, чи навіть того хоче.

Ось він ще всіма силами намагається дихати, оце її нещасливе біднятко Дмитрик.

Та з нього вже виходять найостанніші краплі життя.

З нього виходить самий-саміський мертвецький сопух, що заповнює хату, й Божі образи, і мабуть, саму Доцю. Йому харкотить у грудях так само, як харкотить зараз у середині печі, де, мліючи, на жару доходять голубці з бурякового листу.

І сині його губи більше схожі на товчені сливи.

Лиш очі, глибоко запалі в чорні очниці Дмитрикові очі, ще блимають благанням жити. Та тут-таки гаснуть від немочі.

Так гаснуть у лісі нічні світляки, коли на них наступити навмисне ногою.

— Не бійся, Доцько… За це вже ніхто не скарає… — каже Дмитрик лагідно.

І чи то від болю, чи просто так надовго заплющує сумні свої очі.

І тоді розгублена Доця падає мокрим своїм обличчям у виголений її руками, запалий, але жорсткий жолобок межи жовтою шкірою Дмитрикових ніг. Худих-худюських і перебитих, як сухе ломаччя.

Гіркі й безсилі жіночі сльози котяться на зісохлий і зчорнілий, як і все його тіло, Дмитриків корінець.

Доцька, хоч має двоє дітей, вперше в дотеперішньому своєму житті побачила живий чоловічий страм при світлі, лише доглядаючи потовченого Дмитрика.

Дотепер вони існували якось окремо — дужий-здоровий Павловий батіг, який вона лише чула в собі гарячими поштовхами та пульсуванням тягучої чоловічої слини, і оцей зів'ялий Дмитриків пуп'янок, що завжди сумирно й байдуже лежав перед її очима між відбитих ніг, коли Доцька обмивала чи натирала хлопцеве всихаюче тіло.

А тепер вона пересохлими, пошерхлими губами шепче в ту чоловічу срамоту (Боже праведний!) покаянну якусь молитву, вигадуючи для неї на ходу слова, не боячись і не встидаючись себе такої, ні свого безустидства, ні широко розплющених Дмитрикових очей, ні його важкого зітхання та глухого схлипування над чимось своїм. Таємним.

Доця поволі обмиває Дмитрика теплою рум'янковою водою, не перестаючи гладити зморщену шкіру.

Це не гріх. Гріх — не уважити останню волю того, в кого завтра волі вже не буде ніякої.

— Одній лиш тобі, Доцько, скажу правду… Лиш тобі… Іду в глинку через Петруню Варварчукову. Любилися ми, поки Іван був на війні. Так любилися, що аж…

І колись, як зможеш, перекажи Петруні, що за другу не вмер би, навіть, якби гриз зубами камінь. А за неї таки, видиш, умираю.

…А Андрія, Доцько, стережися. Він ще за дівки перестрівав Петруню. І по тому, як Івана взяли до війська. А вона йому дала межи очі.

Видить Бог, я не хотів її займати… Ні, не так… я хотів, але не навмисно. Я не вмів. Я знав, що Іван воює. Що не вольно мені. Але як уздрів на сходах її голе тіло… Ой, Доцю-ю-ю…

Андрій і виказав. Колись застав нас на сіні. А Грицько Кейван помагав Іванові мене товкти. За що? Він же мій хрещений батько!…

…Потримай ще там руку, Доцько. Я вже не пошкоджу. Нікому.

Але Боже борони тебе сказати татові чи Павлові, що я тобі приповівся. Я би тебе прокляв з того світа, якби ти таке зробила. Петруня не винна. То все її біле тіло і мій дурний розум… най думають далі, що я впав із млина…

Але, Доцько, як згадаю, як мені було коло неї, — і не хочу гинути ніколи, хоч знає Бог, як караюся.

Але що з того, як гину вже?…

— …ЗАКЛИКАВ Я ВАС, ДІТВО, щоби зробити межи нами право, — сказав Кирило, обводячи важким поглядом усіх трьох синів. — Ви в мене — як три пальці на одній руці. Було чотири, але коли то було… та й що з того, що було?!

Мені вже більше нема, ніж лишилося. А вам — провадити фамільну господарку та тримати ґаздівство.

Щось'сми за життя придбали, щось ще придбаємо. На то робимо. Але хочу зараз казати вам свою волю, бо всяко може бути. А ви слухайте та й робіть так, як кажу. Послухаєте — будете добре гостити.

Кирило глибоко вдихнув і так само на повні груди видихнув:

— Нас із мамою дотримувати буде Павло з Одокією. Нашу хату, п'ять фальчів поля на Лугах і три фальчі пасовиська в Ямі я заповів Павлові.

Оксентій голосно проковтнув слину. Андрій шкрябав пальцем скатертину. Павло поклав обидві руки перед себе.

— Три фальчі лісу на Посічі, що мали відійти Дмитрикові після женіння, — Кирило зробив довгу паузу, ніби проштовхував застряглий кусень у горлі, — й Дмитрикову полонину в Кісному, — я записав на Андрія. Вони собі два любилися змалку, так що, гадаю, Дмитрик і з того світа буде просити Бога за тебе, Андрію.

Кирило встав з-за столу й підійшов до вікна. Він відвернув полотняний фіранок і притулив чоло до шиби.

З вікна виднілися горби, а найдальший горб, круглий, як місяць уповні, називався Кісний. Бо добра й груба з року в рік косовиця була там. Кирилові на мить здалося, що він бачить отару біленьких овечок, які бредуть хребтом Кісного. Перескакуючи через мурашині купини, їх наздоганяє веселий Дмитрик із батогом у руках і сопілкою за поясом, а ззаду мотиляє чорно-білим хвостом Гавчик.

Ой, Гавчик… Скавучав після Дмитрикової смерті чомусь під Варварчуковою стайнею тиждень, аж поки чиясь добра рука не підстрелила песика.

— …Дмитрик з того світа буде просити Бога за тебе, Андрію… — навіщось повторив Кирило й вернувся межи сини.

Оксентій сидів, відхилившись до спинки крісла із складеними на грудях руками. Андрій чухав шию. Павло теребив пальцями стіл. Кирило знову обвів кожного сина очима.

— Тебе, Оксентію, з порожніми руками не лишу також. Хоч і женився ти не з нашої волі й великого гонору нашій фамілії твоя жінка не робить, бо валандається потоками із плотогонами, як фіра без дишла. Ти маєш худобу, маєш полонину й свою хату. Даю тобі поки що ще дві пари волів, троє коней. І літню стайню на Випчині. Ґаздувати маєш із чим, ал-л-ле де тобі! Лиш абись мав охоту. Так що роби діти, аби було про кого дбати та для кого робити!

Павло подивився на батька — і поправив защіпку на рукаві сорочки.

Андрій усміхнувся краєм тонких губів. Оксентій закусив нижню губу до крові.

— Дасть Бог, за якийсь місяць у Павла буде четвертий рот. Ти, Андрію, також дай раду своїм теперішнім дітям та ще трохи дітей зробиш. Бо що то є дві дівці в хаті, й ані одного хлопа?

А Оксентій пару раз дасть добрих буків своїй Єлені, то бігом їй попустить у тому місці, що свербить дуже. Що? — звертався лишень до Оксентія. — Ти не годен утихомирити їй буйну кров, аби не паскудила фамілію? Хоч би то робила таємно, а то ж усенький білий світ знає!

— Брешуть на Єлену, тату! — майже крикнув Оксентій і скочив з-за столу.

— А-ну-ко сиди й слухай, що кажуть тато! — притиснув рукою синове плече. — Я тобі бабинські бесіди не переказую! Кажу, що сам

видів! І кажу межи своїми, а не коло корчми. А ти думай! І підскакувати нема чого. Будете ґаздувати, як люди ґаздують, ще щось тобі вділю. Я вмирати сеї години не вмираю. Але папір на всіх вас зробив. Най буде. Дописати не пізно.

І витягнув з-під скатертини кожному документ, посвідчений нотарем у Вижниці, про розподіл свого майна між синами.

Три сини мовчки перезирнулися спочатку між собою.

Тоді майже одночасно так само мовчки обняли батька за плечі.

У Чев'юків слова важили не багато.

…ВІДКОЛИ НЕ СТАЛО Дмитрика, Доці роками, з ночі в ніч, снився вогонь.

Хоч би лягла така зморена від роботи, як убита, аби перевернулася до стіни мало не зомліла від Павлового здорового тіла, а вогонь сниться, хоч плач! Та такий червонецький, як розбризкана на снігу кров із замерзлої калини. Та язикатий такий. Гостроверхий. Всюдисущий. Місця від себе ніде не лишає!

Закривається Доцька руками — а ті гостролезі язики облизують її холодне від жаху тіло.

Залізають у пазуху.

Хапаються за волосся.

І відбивається вона цілу ніч від пожару, як від нападника, проте не плаче й не кричить, лиш б'є голими руками.

Та не стає їй сили подужати хижого багатоголового звіра.

Від безсилля Доцька прокидається. Мокра від поту й страху.

Довго не пізнається, де вона й що з нею.

Та поволі пам'ять вертає до неї.

Бо на горищі монотонно шкребе миша, а друга котить горіхи.

Під боком рівно дихає нароблений за день Павло.

А крізь відхилені двері із сусідньої кімнати посопують та плямкають губами діти.

І Доцька потихеньку висувається з-під ліжника — йде пити води. її так пече в грудях, ніби звідти щойно вирвали жмут ненаситного вогню.

Доцька п'є нагло, захланно, наче ніколи до того не мала води в роті.

Проте поміж кожним ковтком не забуває дивитися у вікно.

Нетутешня змора й тиша висить над Тисовою Рівнею й над їхньою теплою хатою.

Ні душі.

Ні вітерцю.

Ні пугикання сови.

Ні собачого гавкоту.

Лиш нібито насувається холод. Ні, не так. А так, як би десь поруч холодом дихала смерть.

Раптовий жар обливає Доцьку з голови до ніг і живими, гарячими руками лапає під сорочкою: з-поза стіни літньої кухні — свят-свят-свят! — до неї висувається Дмитрик.

Дмитрик не Дмитрик — лише тінь його біла, ніби повісмо, обчухране вітром.

З розмитими рисами.

На переломлених прутиках ніг.

І ця майже безформна й моторошна тінь чомусь тягне руки в бік батькової хати.

Старі Чев'юки живуть через дорогу від Павла. І Доці зараз добре видно, як свекровим бляшаним дахом раптово скочується вогонь під Дмитрикові ноги. І так само раптово вогонь охоплює білі патли його відрослого за роки небуття волосся. Дмитрик весь білий, мов старець з-під великодньої церкви. І весь вогнистий, палахкий, гарячий. Він зводить руки до неба — і здається, до неї долітає шурхіт вогню з-під його палаючої одежі.

Доця як стоїть — так падає перед образом Божим у покуті, міцно заплющує очі й майже вголос виказує одну за одною молитви за мертвих і живих, і ненарожденних;

і тих, кого ніхто не згадує;

і тих, що згинули від грому чи тучі;

кого взяли води чи блуд;

хто оступився, украв, збрехав, не пробачив…

Але Дмитрик не зникає навіть при заплющених очах. Тепер він уже показує на вогонь навкруг батькової хати. І кличе на поміч Доцю.

Доця ясно чує Дмитриків голос, але не розуміє слів. А він уже сердиться на неї, майже тягне за руку до вогню. Та із сердитого полум'я батькової хати чомусь вибігають живі-здорові, неушкоджені, до того ж радісні Андрій з Оксентієм і йдуть навприсядки колом довкіл охопленого вогнем Дмитрика.

І все воно якесь таке живе, таке явне, ніби справді відбувається перед її очима — лише простягни руку.

Доця знову хапливо хреститься, стримуючи дрижаки в колінах, і зо страху шуськає під ліжник, міцно заплющивши очі. А там блудна зі сну Павлова рука залазить їй у запалену страхом пазуху.

…Коли закукурікав другий півень, Доця якраз ловила руками мальки форелі в загаті, зробленій Павловими руками десь чи не в їхньому саду, повному надокучливих бджіл і білого вишневого цвіту.

Спершу вона й не втямила, що півень їй каже вставати, нагадуючи: Доці пора до роботи.

Увесь день Доцька так банувала за тим недодивленим сном, що рибка приснилася їй і наступної ночі.

Та вона вже не боялася.

Ні вогню, ні Дмитрика.

Знала, що скоро понесе.

Риба жінці в сні — до дитинки.

Але четверта за рахунком її тяж була христовою мукою: крім води і яблук, Доцька не могла їсти нічого. Її млоїло, навіть коли дивилася на людей.

Таке диво з не вперше тяжкою жінкою мало хто в Тисовій Рівні й пригадає.

…ВАСИЛИНА ЧЕВ'ЮЧКА ВИСУНУЛАСЯ з хати до ворожки, коли надворі було ще темно. Та й добре зробила. Бо полінуєшся встати, коли другий півень запіє, припізнишся ногам дати поля — і вже, дивись, якась біда (зведениця, вдовиця, байстриця чи чортиця) перейде тобі дорогу. Так, що можеш зразу вертатися додому. Бо люди є всякі на перехід.

В селі з досвітку плентаються такі ґаздиньки, які тільки й чекають, щоб напоперек перейти людині дорогу, коли в людини гризота. Та ще з порожніми відрами. Та в спідниці навиворіт.

Коли б ото Василині зараз зустрілася Маринька-богодуха, можна б і не журитися невістчиною тяжбою.

Маринька — свята душа. Два рази вмирала на рівному місці — а Бог не захотів її душу взяти до себе. Чи то хотіла що собі зробити, чи лиш брехали довгоязикі…

Але ходить Маринька-черниця по світу зі складеними до молитви долонями — нікому жити не заважає. І як кому жити — не розказує. Так і до сивого волосу доходилася.

А люди тішаться чи й заздрять, що й таке диво в Бога трапляється. Тому й богодухою зветься — Богові душа її поки що не угодна.

Але на перехід Маринька добра. Часом навіть стереже, щоб хто поганий не перейшов ранішньому пішому дорогу. А вже як слово яке добре про людину навздогін скаже — гарант, що тобі буде файно.

— Як спали, Василинко?! — чи то заспівала, чи запитала Чев'ючку Крива Качка, зненацька перервавши її ліниве думання.

І Чев'ючці навіть у потемках зробилося так, якби в очі їй сипнули жменю солі.

— Гаразд. А ви… Цютко? — Василина з несподіванки й злості ледь стрималася, щоб не назвати свою тезку Качкою. Проте назвала її так, як замолоду називають в селі кожну Васюту. Цютка. Тобто зменшеним від "Васютка".

Про себе Чев'ючка лиш сплюнула через ліве плече: "Най його шляк трафить! І сьогодні не пощастило! Можна вертатися!"

В селі знали: від народження кривонога Василина, якій, не криючись, призвішкувалися Кривою Качкою, володіє чимось більшим, ніж простим ворожбитством. Ото й намагалися на язик, а тим паче на очі їй не втрапляти. Нічого доброго з Каччиних знань ніхто й ніколи ще не чув.

Тимчасом Цютка порівнялася в темряві з Чев'ючкою й ухопила її правий лікоть лівою долонею:

— Не знати, якої чуми ви тут собі нічкуєте, Василинко, як коло вашої хати вже крутиться вогонь?! Не будьте такі безпечні. То байка, що ви великі багачі! Але ні один багач Бога за бороду ще не тримав.

Та й пішла в темінь, наче привид, без "будь здоров", фойдаючи на всі боки широкою — майже циганською — спідницею.

— Щезла би'сь у болото, яке дурне вигадала! — сплюнула навздогін Чев'ючка… але додому повернулася.

А Доцька того дня почула в череві перший поштовх дитинки. І їй нарешті відпустило. Без ворожки.

…У ЧЕТВЕР ЗРАНКУ Кирило сказав Василині "ладувати бебехи".

Це означало, що вдосвіта з четверга на п'ятницю Чев'юк із синами рушає на полювання.

Після такої команди Василина свою роботу знала напам'ять:

на п'ятницю — пісний день — клала до грубого шкіряного рюкзака-заплечника дерев'яний ґарчик-бочечку із різьбленим оленем на ручці. А в ґарчик — квашену капусту з опеньками;

тоді вже пекла пісний малай — круглий кукурудзяний хлібець,

варила бандулі — білу квасолю завбільшки з півмізинного пальця й заправляла її смаженою на олії цибулею.

А на суботу за їжу гризоти не мала ніколи:

величкий кус пожовклої торішньої солонини,

дві-три головки літнього часнику,

два кулаки полонинської бринзи,

бараболяна кулеша,

десяток-два бараболі сирої.

Та й буде.

Полювання — штука прибутна. Чев'юки ніколи не знають біди за м'ясо. В селі дехто лише на Різдво та на Великдень того скорому бачить, а Василинині внуки буженину хіба що тільки в найдовший піст не пробують. Бо то таке: не на зайця ж ходять чоловіки до лісу. А все на дичину велику: як підріжуть дорогу та вкоротять кулею рило дикому кабанові — вистачає того твердого свинського м'яса-сала не на один місяць.

Із дикими свинями Чев'ючка має свою потаємну історію. Бо найбільше любить, особливо лютої зими, снувати перед сном по вистеленій грубими свинськими шкірами підлозі кімнати-спальні.

Любить слухати, як у печі потріскують дрова.

Дивитися, як язики стриноженого вогню вириваються між кілець плити.

Вдихати смачний буковий димок.

Василина м'яко, майже навшпиньки, подовгу затримуючи крок, ступає до розстеленого ліжка—й жорстка непідстрижена щетина свинської шкіри твердо коле босі її підошви.

А вона на хвильку заплющить очі — й уже їй ввижається, що то молодий неголений Кирило вернув додому із Шепота з лісозаготівлі і, не чекаючи вечора, тягне її на сіно на стайню, втикаючись колючим обличчям і всім своїм голодним тілом у таке ж зголодніле Василинине

тіло… Коли там чоловікові голитися, як тиждень, а то й два, чоловік не чув коло себе запаху жінки?! О… Файно було!

Але бо й файно є, як стешуть її домашні мисливці оленеві роги та ще молодого м'ясця на вудження принесуть із полювання! Тоді Василині Великдень! Що вже вона вміє й насолити, й заквасити, й смаженину зробити з лісової козички чи оленя, — то вміє.

Но! Оленина — то вам не грубе свинське м'ясо. Оленина потребує делікатного підходу. Перетримаєш на вогні чи забагато диму зробиш — можеш віддавати м'ясце бідному "за простибіг". Ох, же ж і смачна червонецька, аж бурячкова, буженина з річного оленя!

Чев'юки тримають її про свято чи великого гостя в коморі на бантинах під стелею. Щоб діти не тягали, коли треба — не треба.

І Василина не те що не перечить — заохочує чоловіка до полювання. Інші ґаздиньки відмовляють своїх ґаздів брати до рук рушницю, а вона ні. Навпаки, налюбить-нагладить вночі свого Кирила, аби добре серце мав, коли за плечима зброя, та й випровадить у передранішній холод.

Рівнянські ворожки переказують усякі дурниці про любителів полювання. То, мовляв, на старості мисливець вмирає довгою й тяжкою смертю, як його здобич. То нібито по смерті його тіло сходить сукровицею, як сходить кров'ю вбита звірина, й роздувається так, що в труні не поміщається.

Е-е-е, чого не вигадають люті заздрісники, коли вертається господаровитий чоловік із полювання, а підвода через усе село везе за ним забитого вепра, ведмедя або козичку. А на дні важкої від здобичі підводи мирно вживаються вчорашні вороги і однокровні. Куці й завжди боягузливі заячі хвости та спалі додолу колись пишні хвости дрохви, глухарки чи тетерки укупі із змарнілим пір'ячком рябчика чи сірої куріпки лоскочуть схололі ноги королівської здобичі — дикої кішки,

вовка чи борсука. Та ще лисячі жовті писки востаннє шкірять чорні свої зуби у обважніле хмарами небо, куди так само мертво, заюшеним кров'ю оком дивиться ще вчора гордий сокіл чи нахабний шуліка з яструбом.

І ось усе це донедавна живе й прудконоге добро, спаковане доладно й пишно на підводу, в супроводі втомлених і дещо втихомирених полювальників поволі, ба, майже ліниво в'їжджає в Чев'юковий двір.

Василина любить найперше схилитися над здобиччю й усім зором довго потриматися за розкішну, але вже збайдужілу красу колишніх володарів лісу, впокорених навіки дробом. Постоїть отак, подивиться, подумки накине на плечі гарячий лисячий хвіст, ущипне совиний чуб чи пугачевий дзьоб, попестить очима рябчика, подумає, як добре бути людиною, а не звіриною, якій будь-якої хвилини можна вкоротити віку, і лише після того береться до своєї жіночої роботи.

...МИСЛИВСЬКА ХІТЬ ДІСТАЛАСЯ Кирилові від його покійного тата, на якого, як побріхували в Тисовій Рівні, звірина йшла сама, а не він ішов на неї. Дотепер переказують усякі його походеньки, а найбільше — одну.

Бо Ананій Чев'юк, Кириловий батько, мисливець був знаменитий на цілий їхній край, а може, й далі.

Ще за небіжки Австрії під час щорічного полювання цісарської родини в Бергометі над Сіретом сам ясний престолонаслідник корони Франц-Фердинанд допитувався у Василининого свекра, ошелешеного від раптових високих запросин і незвично надмірної уваги: як то так його підданий пан Чев'юк уміє ходити на ведмедя — й ні разу не промахнутися, не поранитися, й ні разу не вийти з лісу з порожніми руками.

Ананій, задля такої небуденної нагоди прибраний у довгу білу сорочку, випущену поверх білих полотняних штанів, кептар, оторочений

тхорем на виїмках рукавів, і в зеленому капелюсі, передбачливо скинутому перед ясновельможним паном, довго не думав:

— Прошу пане, будьте такі ласкаві, але наш буковинський вуйко-ведмідь не любить розжареної ялиці.

— Як то? — питав здивований цісаревич.

— А так то! — Ананій дивився в широко відкриті очі вельможі. — Не любить — і фертик! {{ Фертик (діал.) — ось так, все. }} А я це знаю, то й цим користаю. Тешу гострий кіл із стовбура ялиці, кінець добре розжарюю на вогні, й підбираюся до вуйка. І вуйко на моє "як днювали?" каже "будьте здорові!" навіки. Головно — точно поцілити там, де треба.

— А де треба? — усміхався Франц-Фердинанд, озираючи притихлу свиту позад себе, що одностайно згідливо кивала головами в такт гуцулової розповіді, ніби підтверджувала правдивість його слів.

— О, ваша милість… Будьте такі ласкаві… я лише можу показати. А розказати навіть вам не вмію, — відповідав хитрий Ананій, втішаючись короткочасною і єдиною своєю вищістю над престолонаслідником. Бо, виявляється, є речі, яких навіть цесаревичі не знають, а простий Ананій, о! знає. — Можу вас узяти з собою в Бурчів, коли буде сезон. Там вуйки ходять попід ногами, аж часом заважають.

— А ти не принаджуєш Михайла на мертвечину? — без поспіху далі розпитував цісаревич. Аж його неспішності позаздрив старий, вічно заклопотаний і у вічних роботах Чев'юк. — На здохлу шкапу або молоде ярча не дуриш? Покладеш обдерту тушу під дерево, а сам залізеш наверх, а потому зверху у голову "пук" із рушниці порохом — і нема вже михайлика?

— Ваша милість… — Ананій довго дивився на молодого цісаревича, ніби вагався, чи казати йому, чи ні, те, що думав старий мисливець.

Проте, повагавшись іще якусь мить, сказав тихо, але упевнено: — Я би був шахравим чоловіком, коли б так дурив бідну тварину! Будьте ласкаві, але Ананій Чев'юк шахрайства не любить. Залізти наверх смереки й поцілити звідти в голову обдуреному ведмедеві — штука не дуже хитра. А як ідеш отако з розжареним колом просто на вуйка і дивишся йому в очі — це діло… Або я — або вуйко. Так що вибачайте, ясний пане… — Відповів на те Ананій, низько поклонившись перед його світлістю, а тоді натягнувши на голову капелюх.

…Мисливська хіть від діда й батька передалася й Андрієві.

Павло ж з Оксентієм до полювання були байдужі. Але на перший клич батька всі четверо чоловіків обійдуть-облазять близькі й далекі довколишні гори-доли, щоб вернутися домів утомленими й ситими.

Один — пригодами,

інший — враженнями,

третій — здобиччю,

а найстарший — ситий усім одночасно.

А Василині що? Василині добре. Коло тата навіть великі діти стають або малими, або іншими. Скільки того життя, щоби чоловікам про життя-буття по-чоловічому поговорити та порадитися, як не коло вечірньої ватри в лісі та ще без бабського вуха?

Ще коли б у неї такі невістки були, як сини її солодкі! А то ж не невістки — а холєра знає, що за насіння!

Доцька — та, мов крілиця, з Павлом награтися ніяк не може. Все кітна ходить, дітей плодить. А ти, Павле, думай, як ті діти прогодувати.

Ну, доглядала невістка бідного Василининого Дмитрика до смерті, нічого не скажеш. Що правда — то не брехня.

Але що, вона, Василина, вона! мама!!! була би не так само виносила з-під нього нужду, чи гидувала б його відхаркані тельбухи відмивати з хустинок, як те робила Доцька?!

Ні, бо Павло став руба, як ніколи до цього. Мало не до бійки дійшло, коли Чев'юки всі в один голос сварилися, хто має дотримувати Дмитрика.

А Дмитрик, який він не був слабонький, а сам сказав: "Тату… простіть мене… подаруйте мені цю провину, тату… але я буду вмирати в Павла. І більше ні в кого".

Вона, Василина, лише сплеснула на те руками, а далі, більше про людське око, аніж насправді, билася кулаками в голову, час від часу приказуючи: "Ой, нуждочко моя гірка… за що на нас таке горе?"

Кирило на таке Дмитрикове прохання голосно крицьнув зубами, але перечити не посмів.

А вночі кілька разів гупнув Василину кулаками в плечі, чого не робив зроду:

— Що за погана така кров твоя, жінко, що син навіть перед смертю це чує!

А що поганого в її крові, коли вона просто недолюблює Доцьку? Коли вона просто не хотіла, щоб невістка збиткувалася над бідним Дмитриком у його слабості? Ото й усе Василинине поганство! Тому й стала рогом проти того, щоб Дмитрика забирав Павло. Мало що могла підсипати каліці в їжу невістка, щоб швидше збутися його із своїх

плечей? Хіба знала Василина наперед, як Доця буде обходитися з її нещасним сином?

Але відтоді, як Доцька навмисне обходила Дмитрика, наче рідного, дужче не злюбила старшу невістку.

А Оксентієва Єлена ще більше жару свекрусі за душу засипала. Та курва. Бо до чужого чоловіка буйну кров має. І коли їй приходить хіть, лишає господарку, діти й валандається з тими, що плоти-дараби по Черемошу гонять. Валандається доти, доки не виловить її Оксентій десь у корчмі чи в такої самої, як вона, ґаздиньки, та не порахує їй добре ребра батогом, наче норовистій худобині.

Щоправда, видно, всідається в жилах на дно і Єленина кров, бо ондечки за два роки вчинила Оксентієві троє дітей нарешті. А тепер позирає, чи Кирило не обдумається додати їм до волів та коней букових лісів та ґрунту. Ага! Розбіглися тато з мамою переписувати на пусте насіння своє добро, нажите тяжким мозолем. Най ще чекають! Василині самій ґрунтів треба.

Та й найкращі ґрунти вже Павлові. Кирилові з Василиною в Павла та Доцьки дні свої доживати, хоч і псяча то кістка та Доцька.

А про Андрійчикову молодицю можна би й не говорити. Прийшла мало не з голою задницею на все його багатство. Що? З подушок і ліжників та двох телиць з п'ятьма кітними вівцями, що привела з собою Андрієва Настуня, складешся на ґаздівство таке, як у людських дітей?!

Але Василина таки вмовила Кирила відписати Андрійчикові те майно, що мало належати Дмитрикові, земля йому пером.

Андрійчик — Василинине коко. Писанка великодня. Він — дитя дурної крові Василининої.

Павло, Оксентій і Дмитрик родилися — як робилися: звично. Шлюбній жінці що треба? Добре спати з чоловіком і дітей родити треба. А що ще?

Але ж бо ні!

Щось найшло на Василину, як мав зачатися в ній Андрійчик. Бігала, мов непочата дівка, за Кирилом. Уже після двох дітей мала затуманену голову, як одного разу в молодості мала від маковиння, коли кількаденний зубний біль загасила молочком макових початків.

О, свою тодішню нетерплячку за чоловіком зганяла, де могла: в пастівнику, в овечій кошарі, в кукурудзинні, на сіні. Дрижала листом і стелилася скошеною травою, аби лише Кирило подав їй знак — стиснув лікоть і пошукав очима місце, де би притиснутися одне до одного. Тоді могла западатися земля й міг починатися кінець світу: Василина того й не вчула б.

А після пологів перейшло. Ніби й не було тої солодкої й дурної сверблячки-кортячки. Ляже, було, коло чоловіка. Без поспіху зроблять свою звичну багаторічну справу, поперевертаються одне до одного плечима — та й до ранку ніби вмруть обоє. І навіть не ворухнуться до схід сонця.

Але Андрія Василина любила за всіх. Ні одного сина не плекала грудьми до трьох років, як плекала Андрія. Або ходить по хаті й ні-ні — та й мовчки погладить хлопця по голові, то цмокне у вухо, аби ніхто не видів.

Як робота яка важка, то швидше Дмитрикові перепаде, а Андрієві як не картоплю скаже чистити, то пошле бурячиння свиням рвати. Щоб не переробилася дитина. Аби потому син силу чоловічу й хіть, як його тато, мав до жінки.

Ото й допестила. Настуня тепер обходить та облюбовує Андрійчика замість мами. Загладжує милуваннями-любуваннями своє ріденьке віно, з яким прийшла в невістки. Нібито не було в Тисовій Рівні для Андрія багачки, то привів з Підзахаричів таке діряве добро. Всього, що пазуха, як у породіллі — годувальниці та коса до кісточок теліпалася.

А тепер теліпаються лиш виссані дітьми груди. Відрізана коса лежить у коморі в скрині. Нема коли набуватися коло коси — ґаздувати треба. А то й не дуже є коло чого.

Тепер, щоправда, побільшає в Андрія статків.

Дмитриковий пай допоможе.

— НА ОЛЕНЯ ЗАВТРА БЕРУ лиш Андрія й Німого, — сказав Кирило Василині, розкладаючи звечора на лаві мисливську одежу. — Аби не проспати.

— А Павло? Що, під спідницю Доці буде зазирати? Ішов би з вами разом. Більше би вполювали.

— Дурна жінка! Та чи то від Павла залежить, скільки вполюємо?! Павло має роботу. Ондечки як мало лісу зрубали. А то ж якраз пора! Зима на носі. Того року в цей час зрубане дерево вже сохнуло під навісом, а тепер ще буки ся розвивають там, де зруб має бути.

— А нащо тобі тепер Німого? Узяв би Оксентія.

— Казав тобі не пхати носа там, де не знаєш! У Німого нюх на звірину ліпший, як у пса, тобі кажу.

Той, кого в Тисовій Рівні називали Німим, був Олекса Говдя по метриці. Німим вернувся з цісарської війни. Контузія відібрала йому

мову, але дала якийсь нелюдський нюх. Німий міг на відстані зачути запах пожежі ще до того, як закучерявляться перші пасма диму.

Звіра ж умів унюхати не слабше, ніж самець самицю.

Кирило Німого любив і жалів, ото й брав завжди на полювання: усе ж якийсь заробок і поміч самотньому. Іноді наймав його замість жандарма: вислідити злодія в своїх лісових угіддях.

Проте подеколи Кирило побоювався Німого. Та ні, не побоювався, а таки боявся його лютого, коли той упирався перед себе червоними, як у бика, очима, роздував ніздрі й сопів ковальським міхом. Здавалося, міг би тоді знести все на своїй дорозі.

Кирило ставав каменем, коли на Німого нападали корчі — і той качався по землі чи від болю, чи від миттєвого безпам'ятства, випускаючи з рота біле шумовиння. Одні казали, що то чорна хвороба кидає Німим об землю, інші — що з нього виходять воєнні страхи й, мовляв, скоро чоловік заговорить. А треті шептали, що мучить Німого нечиста сила і не годна вийти з нього.

Проте Кирило знав точно: Німого не треба сердити чи лякати.

Але коли Кирило брав із собою Олексу на полювання, вони обидва були щасливі: бо тільки там Німий почував себе повноцінною людиною — жодного разу в лісі його не ловили корчі.

…З четверга на п'ятницю Василина прокинулася раніше від Кирила. Чомусь довго не хотіла його будити. А розбурхувала — дивувалася сама собі. Бо не казала ні слова, як звично, лиш, о, диво, забуто торкнулася губами чоловікового чола.

Та навіщось — як ніколи — вийшла аж за хвіртку, проводжаючи його в холодний осінній ранок.

Кирило танув в імлі з очей, а Василині хотілося гукнути його назад. Так, ніби мала сказати що важливе. Та лиш махнула рукою й повернулася в іще теплу хату.

…В СУБОТУ ВДОСВІТА, ще до того, як закукурікали півні, у вікно загриміло.

А далі Василина вже лише слухала чорну біду.

Андрій — без лиця — влетів у хату й без "добридень" продихнув:

— Мамо, пропав тато.

— Як пропав?! — Василина одною рукою нервово шукала спідницю, а другою притримувала пазуху, ніби ховалася від когось чужого. — Де пропав? — трясла Андрія за груди й зазирала одночасно в очі.

— Мамо, тато пропав у лісі! — Андрій зачерпнув горня води й, захлинаючись, випив до дна, ніби від великої спраги. — Ми розійшлися в три боки й перекрикувалися між собою. А тоді перестали, бо Німий уже гнав оленя в засідку. А коли олень упав у капкан, у западню, тата ніде не було. Ми з Німим шукали його півдня й цілу ніч. Я голос стратив, кричучи, але тата не було.

— Де ви його загубили? — запитала Василина, не надто добре чуючи свій голос, і до кінця не розуміючи, що відбулося з її Кирилом.

— У Бозні.

— А де Німий?

— Шукає. Я прийшов за хлопцями. Будемо шукати далі.

— Ти мені всю правду кажеш, Андрію? — подивилася синові в очі.

— А чого б не казав, мамо? — запитав, знову черпаючи горням воду з відра.

…Третій день три брати, перемерзлі й змучені, місили лісові стежки й нетрі.

Першого ж дня відпустили в село Німого. Його била гарячка й кілька разів за день ловили корчі.

Спершу Німий упирався. Розмахував руками, виривав з горла несамовито хрипкі звуки або намагався плакати.

Але був надто збуджений, щоб Чев'юки могли зрозуміти, що він хоче сказати.

Аж поки Андрій силоміць не посадив Німого на пень, не притиснув обома руками плече й не сказав чомусь сердито, з притиском, майже з криком:

— Іди в село! Ми будемо шукати самі. Ти не винен, що тато заблудився, або десь наразився на приманку. Ми знайдемо. А ти шуруй до хати!

Павло відвів Андрієві руки з плеча Німого:

— Нащо ти кричиш на нього? Він добре чує. Не видиш, що він перепуджений? Будь, Олексо, дома, — сказав майже на вухо. — І не трусися так… Пам'ятаєш, я колись також падав у приманку? Іди в село. Але не пужай людей і маму, — в'яло попросив Павло.

…Оксентій з Андрієм ішли плече в плече.

Мовчки.

Ліниво.

Павло на все горло гейкав десь далеко попереду.

Вгорі каркала ворона.

Під ногами шарудів вітер.

Андрій зупинився, навіщось узявся рукою за стовбур явора, погладив його, а далі сказав Оксентієві, довго перед тим дивлячись йому в очі:

— Тата скоро не знайдемо. — Як?!

— Знаю.

— Звідки можеш знати? Нащо прорікаєш дурне?

— А нащо дурне питаєш? Знаю та й усе. А ти думай, чи не забагато Павлові добра відказав тато?

— Що вже зробиш по всьому?.. Треба йти в село й кликати чоловіків на поміч.

— Дурню ти! — чомусь прошипів Андрій. — Дурню. Нема вже тата. Нема. Мертвий.

— Ти звідки знаєш?

— Бачив! Німий — не хотівши — застрілив. Чистив увечері коло ватри в колибі рушницю, а його корчі зловили. І він стрілив. А тато сидів коло стіни. Лаштував вечерю…

Ми обидва спочатку втекли. А зранку я вернувся. Видко, тато був спершу ранений, і рятувався. Бо я знайшов його коло ватри серед колиби. Обгорілого.

— Де?!

— У Бочкові.

— А що ми в Бозні шукаємо, як треба йти в Бочків?!

— А ти, дурню, думай… Головою, а не п'ятами думай.

…МАРИНЬКА-БОГОДУХА показалася у хвіртці Чев'юкового подвір'я в четвер перед Великоднем. Коли Василина місила тісто на паски.

Якусь секунду Чев'ючка гамувала в собі злість: відкрити двері й пустити гостя в хату, коли міситься тісто на паску, — поганий знак.

Інша секунда кинула Василину в жар: в селі казали, що Маринька-богодуха пропала минулої, Вербної, неділі після служби Божої.

На відміну від Кирила Чев'юка Мариньки в Тисовій Рівні не здогадувалися й одної днини. Не було кому ані банувати за нею, ані шукати.

Третю секунду Василину звалила радість: іще ніколи Маринька не приходила до Чев'юків з недобрими вістями.

Наступна секунда була мертва: навіть Маринька не могла зараз принести добру вістку на подвір'я Чев'юків.

Проте Василина кулею вилетіла на ґанок, лишаючи позаду себе дорогу з муки й пряний запах ванілю.

— Не плачте, Василино. Кирило знайшовся. Але він не живий. — Одним духом випалила Маринька, сідаючи на лавку під стіною. — Кажіть своїм синам, най ідуть у Бочків. У колибу на Іванцевому полі, й забирають татові кості, щоби поховати ще до Великодня.

— В який Бочків, жінко, як Кирило пропав у Бозні?! — Василина тільки що не замахнулася на неї.

Маринька встала, підійшла до Василини, мовчки і якось дуже жалісно погладила мокре лице, а після того обтрусила муку з її спідниці й навіщось обібрала з пальців прилипле тісто.

А тоді сказала:

— У Бочків треба йти, вам кажу! Гарантовано його з'їли вовки. Лишилися самі кості. Я пізнала його по шкіряному паску, що висів на бантині. І по вашому ґарчику від капусти з різьбленим оленем на ручці.

Мені сказав сон, Василино. І голос. Голос казав, що я знайду його аж перед Великоднем.

Маринька глибоко вдихнула, так само глибоко видихнула. А вже тоді вдарила по голові обухом:

— Ми ся любили з Кирилом, Василино, коли ще я була дівкою, а він парубком. У тій самій колибі. На Іванцевому полі. А як він оженився на ваших ґрунтах та лісах, я хотіла смерть собі заподіяти… А потому ще раз хотіла вмерти, коли вашого Дмитрика… але най буде, як є… Бог усевидющий. Він усе знає…

А Бог вертав мені душу з того світу два рази. Я через це була сердита на Бога. А тепер знаю, для чого він не приймав мою душу до себе: щоб я до Великодня знайшла свого Кирила. Там само, де його лишила.

Не сердьтеся на мене, Василино… Я вам не шкодила. Мені моє серце колись пошкодило.

Але Кирило вмер не своєю смертю. Я знаю. У черепі в нього дірка.

Та не той то був чоловік, щоби сам розпрощався з цим світом і з вашими дітьми, Василино. Не той… Я знаю.

— …ЗАВТРА БУДЕМО ОРАТИ НА ЛУГАХ, — сказав Павло за вечерею. — Мама прийде поблагословити.

Доця на те змовчала.

— Як перший раз починаєш землю після зими, треба благословити, — навіщось пояснював Павло, нібито Доця того не знала. — А ми перший раз ідемо на своє поле на Луги.

— Най Бог нам помагає, — перехрестилася жінка, а тоді несподівано для себе самої погладила чоловіка по голові.

Бідний Павло. Що вже вони пережили за перші півроку…

З'їлися на нитку за тата. Уже всі перестали шукати, а Павло, запустивши роботи й хату, бродив лісами Бозни, ніби скарб там надумав знайти. Потім обійшов ліси довколишні. Але до Бочкова й не наближався. Бочків — це якраз у протилежний від Бозни бік. Шість хуторів від Бозни до Бочкова.

А коли по всьому Павло збирав татові кістки в домовину, то, певно, би й камінь був заплакав.

Тепер маму треба дотримувати. Геть чисто стратила розум після чоловікової смерті. То дітей не пізнає й онуків, то забуває, як ся називає.

Пам'ятає лиш свята й свої молоді роки.

І щодня питає про чоловіка:

— А подиви-ко-ся, Доцько, чи вже прийшов мій Кирило з Шепота? Щось бариться цього разу дуже. Аби не трафилося якої пригоди з ним. Казали оногде люди, що вовки об'явилися в потоці. Як думаєш, скоро прийде?

Доцька витре сльози й десятий за день раз відповість:

— Не гризіться. Скоро прийде…

— Агій на біду! Ніколи не був такий непослухенний!

А Доці, видко, судьба приписала бути сестрою-жалібницею. Дві інші невістки й носа не покажуть до свекрухи. Дітей чучкають та губи дують, що Павлові маєтку нібито більше дісталося від батька. Та Доцю за щось недолюблюють.

А за що? Слова кривого чи впоперек Доця ніколи не подумала, не те що не сказала ні на Єлену, ні на Настуню. Бути в невістках — це не малину на лік перетирати…

Павло перебив Доцине думання зітханням:

— Ніколи не думав, жінко, що так скоро таке ся стане… Тепер мусимо сушити голову, як тій усій господарці раду дати. П'ять фальчів поля — це п'ять фальчів.

— Бог поможе, — ще раз погладила Павлову голову Доця й притиснулася до нього запалими грудьми.

…Пара вгодованих чорних волів заходила на межу колишнього Кирилового, а тепер — Павлового поля на Лугах, коли з протилежного боку межі показалася ще одна пара волів. А за ними — Оксентій.

— Як спали, ґаздо? — крикнув Павло до зустрічі й засміявся: — Ідеш помагати?

— Я то спав на руці, не на кулаці. А як ти? — так само криком відповів так само веселий Оксентій, і легко дав батогом волам попід хвости. — Надумав помогти братові?

Дві пари волів стояли, розвернуті масними чорними писками одна до одної, нібито мали намір боротися.

Дихали важко, як дихають хворі на груди.

Важко дихали й обидва брати, стоячи один напроти одного. Так, ніби було вже по оранці.

Василина з великим образом Матері Божої в одній руці й з ціпком у іншій наближалася до синів від перелазу.

Ззаду йшла Доця з кошиком харчів.

— Ти прийшов помогти мені орати? — перепитав Оксентій Павла з усмішкою.

— Це, певно, ти хочеш… — непевно почав Павло.

— Я що, дурний? Своєї оранки мені мало? Я лиш не розумію, чого ти заїхав своїми волами на мою землю?! — питав далі Оксентій зі скрипом у голосі.

— Ти здурів, брате, чи маковиння напився? Це поле належить мені!

— Як?!

— Отак. Я документ маю.

— Це я, а не ти, документ маю.

Оксентій витягнув із пазухи полотняний згорток, пов'язаний червоною ниткою, і підніс його мало не перед самі Павлові очі.

...ВІЙТ ДОВГО ДИВИВСЯ спочатку на Павла.

Тоді на Оксентія.

Потім довго мовчав.

Потому вкотре питав писаря Йогана:

— Йогане! Кажи, що там пише? Дивися в документ Павловий і кажи.

Йоган, маленький чоловічок, зігнутий хворобою хребта мало не вдвоє, із неприродно задертою догори головою, дивився війтові прямо в очі.

— Пише так: "По моїй смерті п'ять фальчів поля на Лугах і дві фальчі пасовиська в Ямі відходять моєму синові Павлові Чев'юкові", — повільно, мало не по буквах читав Йоган.

Тоді мовчки ще раз перечитував написане очима.

Далі знову дивився спочатку на війта, тоді на Павла, а після того — на Оксентія.

— Дивися в документ Оксентія й кажи, що там пише. Але дивися добре, холєра би його їла! Бо може, тобі що в очі впало?

— Пише: "По моїй смерті п'ять фальчів поля на Лугах і дві фальчі пасовиська в Ямі відходять моєму синові Оксентієві Чев'юкові".

— Або я дурний, або всі ми такі, шляк би його був трафив ще до народження! — гримнув кулаком по столі війт. — Але здаєся мені, що Кирило складав документ таки на Павла… Сам казав колись-то мені коло церкви… Діправди казав, що на Павла, бо хоче з ним доживати до смерті. — Говорив ніби сам до себе війт. — А ти добре читаєш? — питав уже тільки Йогана.

— Я письменний, — відповідав на те сільський писар, намагаючись якомога дужче вирівняти поламану спину, що йому, проте, не вдавалося, бо Йоган скривився від болю, ніби з'їв кислицю. — Мене у Вижниці протоколювали на письмо. Я добре письменний.

— То як так може бути? — знову питав війт, не дивлячись уже ні на кого.

— Тато переписав заповіт, — рівно відповів на те Оксентій, не зводячи очей зі свого документа.

Здавалося, що він готовий будь-якої миті вихопити його з-перед війта.

Але війт сидів непорушно із припечатаним на Павловому документі пальцем правої руки, а палець лівої тримав на документі Оксентієвому.

Тому Йоганові доводилося витягувати дужче шию, щоб читати написане.

— Коли?! — одночасно нервово запитали війт і Павло. І так само одночасно розвернулися до Оксентія.

— За життя.

— Коли він міг переписати, як він віддав кожному з нас папір у себе вдома й більше до Вижниці не ходив?! — Павло дивився на Оксентія без злоби, лише з відчаєм. — Що, в Бочкові переписував?! Тато був би мені сказав, якби передумав.

— Йогане! — крикнув війт так, ніби серед присутніх був глухий. — Читай ще! Дивися, котрий нотар писав?

— Павлові писав нотар Урсулеску.

— А Оксентієві?

— Гольштейн.

— Коли це було?

— Павлові — через день після другої Богородиці. Двадцять третього копня. {{ Копинь — стара назва вересня. Асоціація з копами кукурудзи. }} Оксентієві… — Йоган щось рахував, загинаючи про себе пальці, — Оксентієві — за день до Введення. Третього просинця. {{ Просинець — стара назва грудня. Асоціація з морозом, що запрошує в гості. }}

— Що ти дурне говориш, Йогане, — Павло сплюнув собі під ноги, — як тато пропав у два дні по Михайлові?!

— Я не знаю… — стиснув плечима писар. — Два дні по Михайлові… — Йоган знову про себе рахував дні, — два дні по Михайлові — це

двадцять третього падолиста. Але Введення — після другої Богородиці. — Йоган намагався стиснути плечима. — Я не знаю, як мертвий може переписати заповіт. Але, пане війт, тут є його хрестик. Дивіться. Дивіться і ви, Павле. — Йоган розвернув на столі обидва документи й показав кожному по черзі місце, де стояв підпис Кирила: великий хрестик із загнутими донизу всіма чотирма краями і акуратними трьома цяточками на їхніх кінчиках.

Обидва підписи були однакові.

Такими хрестиками в Тисовій Рівні писали писанки.

Так у Тисовій Рівні розписувався лише Кирило Чев'юк.

Про це знали обидва сини.

Про це знав і війт.

— Треба йти до Вижниці! Я вам тут ради не дам, — нарешті сказав війт, чухаючи потилицю.

— Кому треба, най іде. Мені не конче. У мене документ. — Оксентій рушив до дверей.

— А мама? Мама би знала… — Павло білий, мов полотно, дивився на війта.

— Павле, ти розумний. Що тепер з мами візьмеш, як вона забуває, як ся називає? — розрадив війт. — Мама тобі не поміч. Іди до Вижниці, кажу тобі. До нотаря.

— До котрого? — тільки й запитав Павло. — До першого чи другого?..

— До обох зразу, — зітхнув війт.

…ТОДОР УРСУЛЕСКУ, високий худий чоловік у випрасуваному чорному костюмі, в білій сорочці, з метеликом під тонкою шиєю, втретє протер скельця пенсне й закріпив його нарешті на переніссі, закинувши срібний ланцюжок за праве вухо.

Тепер нотар дивився на зніченого Павла більш приязно, ніж перед цим. Та й говорив менш нервово.

— Так, звичайно, пане Чев'юк… — Урсулеску повторно зазирнув у папір, що лежав перед ним, — Чев'юк Павло. Так, цей документ посвідчений мною. Справді двадцять третього вересня. У присутності вашого батька пана Кирила Чев'юка і двох свідків. Документ зареєстрований старшим нотарем нашої контори паном доктором Василакі. Змін до документа ваш батько не вносив.

Але цілком імовірно, що він їх вніс третього грудня у нашого директора контори, доктора Гольштейна. Чому не в мене? Елементарно. Саме третього грудня я перебував у Бухаресті. На з'їзді нотаріусів. І тому не міг бути присутній при цій процедурі.

— Але наш тато пропав у два дні після Михайла! — Павло стояв мало не коло порога і з усієї сили тер долоню в долоню, начебто від сильного холоду, хоча за відчиненим вікном дзижчали бджоли й гостро пахло акацієвим цвітом.

— Не знаю, пане Чев'юк. Зверніться до доктора Гольштейна. Він у нас людина сердечна. — Урсулеску усміхнувся кутиком губів. Але його усмішка, як здалося Павлові, була хитруватою. — Можливо, ви дещо плутаєте? Коли клієнт змінює попередні умови свого заповіту, він це також робить у присутності свідків. Ім'я свідка реєструється в нашій книзі. Свідком може бути будь-яка дієздатна особа. У тому числі працівник державної установи, який може засвідчити особу клієнта,

якщо був знайомий з ним раніше. Свідком міг стати навіть доктор Василакі. Адже він неодноразово реєстрував батькові документи на купівлю-продаж землі й лісу.

Я вам охоче вірю, що батько переписав заповіт. Але ж ви не принесли новий документ. Переписаний батьком.

— Брат не віддає. І йти до Вижниці не хоче. І війт каже, що на папері правда на боці мого брата.

— Я зараз доповім доктору Гольштейну про вашу делікатну справу.

І Тодор Урсулеску з тонкою папкою паперів швиденько зник за широкими дверима в кінці довгого вузького коридору, випровадивши перед тим Павла із кабінету.

ДОКТОР ДАВИД ГОЛЬШТЕЙН сидів у масивному дерев'яному кріслі із вигнутою різьбленою спинкою посеред величезного світлого кабінету, широко розставивши в сторони ноги. Руками був міцно опертий на коліна, так що розстебнулося два середні ґудзики сорочки. З-під розпанаханої сорочки вибивався густий чорний жмут волосся на грудях.

Гольштейн був схожий на яструба, що ось-ось має вчепитися в здобич.

Павло із зеленим капелюхом, затиснутим під правою пахвою, і заповітом у лівій руці мовчки втиснувся в кабінет і тупцював коло дверей.

Він ще не встиг привітатися, як миттєва зміна, яка відбулася з Давидом Гольштейном за якусь мить, не на жарт перелякала бідного Павла.

Гольштейн скочив на ноги, осмикнув сорочку в штани, на ходу застебнувши ґудзики, і пішов назустріч Павлові широкими кроками, широко розкривши руки. Нібито мав намір обіймати прохача. Заплиле, проте свіжо поголене нотареве обличчя світилося якнайщирішою приязню.

— Пане Чев'юк! Пане Чев'юк! Ви знову надумали переписувати заповіти на синів?! — доктор злегка плеснув Павла по плечу. — Добре є. Добре! Зараз зробимо. Це вам багато коштувати не буде.

Спантеличений Павло відступив крок назад. Але, подумавши, знову пішов назустріч нотареві.

— Я не Чев'юк.

Гольштейн високо звів густі брови, нібито від несподіваного здивування, ляснувши долонею об долоню:

— Як не Чев'юк?? Як не Чев'юк?

— Я його старший син.

— Па-а-а-не… Не може бути! Така схожість! Ви чимось невдоволені? Може, ви невдоволені, що отримали такий великий спадок?

— Я?! — Павло навіщось обвів кімнату очима. Проте, крім них двох, нікого не побачив. — Я отримав?! Та я збувся спадку! І я хочу знати, як таке може бути! — Павло перейшов на крик.

Тепер уже назад відступив доктор Гольштейн.

— Про що ви, пане?! І навіщо так хвилюватися? — нотар швиденько підбіг до столу, розкрив якусь грубезну течку й швидко, так швидко,

ніби лише й чекав такої нагоди, ткнув жирним пальцем в якийсь папір. — Про що ви кажете, пане Чев'юк… молодший? Ось запис, датований третім грудня минулого року. Запис каже, що ваш батько, Кирило Чев'юк, син Ананія, по своїй смерті заповідає своєму синові Чев'юк Оксентієві, синові Кирила, п'ять фальчів поля на Лугах і дві фальчі пасовиська в Ямі, чим скасовує попередній заповіт на користь Чев'юк Павла, сина Кирила, від двадцять третього вересня того ж року. Ось, дивіться. Підпис батьковий.

— Але наш тато пропав у два дні по Михайлові! А Михайла — завжди припадає на падолист. Я вже не годен стільки про це всім казати! А ви мені кажете, що тато був у вас у Вижниці перед Введенням! Він що, мертвий приходив?! Мертвий, питаю вас, переписував?

Давид Гольштейн, мабуть, був людиною або дуже витриманою, або не дуже лякливою. Він дав Павлові виговоритися досхочу, кілька разів заплутатися в днях, числах і деталях, назвати масу імен, топонімів і недотичних до обговорюваної справи подій. А тоді його багрове від надмірного хвилювання обличчя набрало спокою й попередньої статечності.

Доктор Гольштейн повільно сів за стіл, перед тим так само поволі влізши в дещо вузеньку камізельку із шовковою спинкою.

Іще повільніше поправив папери.

Ще раз тицьнув пальцем в якийсь лише йому відомий документ і тихо, але з притиском сказав Павлові, дивлячись тому пильно в очі:

— Вельможний пане Чев'юк… молодший! Прошу не забувати, що ви перебуваєте у високій державній установі. Образа державного службовця під час виконання ним службових обов'язків за законами Румунської держави карається. Штрафом. Великим. Леями.

У вас є так багато вільних леїв? А звідки вони у вас? Ви не сплачуєте вчасно податки?

Гольштейн підвівся, вперся обома руками в стіл і перехилився назустріч Павлові:

— Можливо, коли ви були підданими цісаря, закон не вимагав покари за образу того, хто служить державі. Не знаю. Забув, точніше сказати. Але зараз… Зараз, коли немає більш законослухняного, аніж його Величність король Великої Румунії… Зараз, пане Чев'юк молодший, закони обов'язко-о-ові для виконання. І для вас також, перепрошую. Інакше мені доведеться звернутися по допомогу до поліції.

— Чим же ж я вас образив, пане нотар?! — Павло нерозуміюче розвів руками, і з-під правої пахви у нього випав капелюх. Та так і лишився лежати біля задраних догори Павлових постолів із грубої свинської шкіри. — Я тільки сказав, що тато пропав у два дні по Михайлові. А ви мені кажете, що тато переписав заповіт перед Введенням. Де ж тут образа? Таже вся Тисова Рівня може посвідчити, що так воно було. Що це свята правда! Аби я так до завтра дожив, якщо я брешу!

— А коли наступила смерть вашого батька, пане Чев'юк?

— У два дні по Михайлові.

— Хто вам таке сказав? Хто це може посвідчити? Те, що ваш батько пішов із дому двадцять третього падолиста, це й справді може бути правда. Я вам охоче вірю. — Гольштейн тепер ходив довкола Павла, а той то розвертався за ним усім тілом, то лише крутив головою. — Але хто може посвідчити, коли наступила його смерть? Хто? Павло почухав голову.

— Та-а-ак, — нотар не пропускав нагоди, щоб протягнути слово. — Так. Ви знайшли начебто його залишки…

— Це не залишки! — Павло знову перейшов на крик. — Це був наш тато. Поліція посвідчила. Свідків було половина Тисової Рівні. Він на голові мав ґулю. Його по ґулі впізнали. І праве коліно колись мав зломлене. Там на костях було видко.

— А я й не заперечую, — майже лагідно відповів нотар. — Я не заперечую, пане Чев'юк. Але хто може посвідчити точну дату настання смерті вашого батька? Хто? Ви його останки знайшли в четвер напередодні Великодня. Так? Так.

А де він перебував від двадцять третього падолиста до Великодня? Га? — нотар зазирав у очі Павлові. — Може, він з якихось причин переховувався? І хто вам сказав, що він не міг прийти сюди третього грудня, переписати свої статки по-іншому? А потім і справді зникнути?

Бачите, пане Чев'юк, закони такі, що клієнт не повинен вказувати причину, через яку він змінює свою думку щодо заповіту. Клієнт має на це право. А ваш батько прийшов. Переробив заповіт. Та й пішов собі.

До речі, він був зі свідком. Тут записано. Ось. Марія Петрусяк, донька Івана, жителька комуни Тисова Рівня. Яка посвідчила особу вашого батька. Поцікавтеся в свідка. А ось підпис вашого батька на моєму документі. Це ж його підпис. Так?

Павло стояв пнем. Здавалося, він уже й не слухає нотаря.

— …Марія вмерла на саме Різдво. — Сказав тихо. — І як Петрусячка могла свідчити, коли вона мала рівно сто років і була сліпа?!

— Сто років — це не завада, щоб свідчити, дорогий пане Чев'юк. Уже кого-кого, а свого сусіда, як вона тоді сказала, "я би посвідчила й на тому світі".

— Це брехня, пане! — Павлові очі налилися кров'ю. — Усе це брехлива брехня! Але я не знаю, як це доказати… — І з усієї сили тріснув дверима.

Павло кілька хвилин по тому стояв припертий до одвірка Гольштейнової контори, чекаючи, коли нотар побіжить заявляти на нього в поліцію.

А доктор Давид Гольштейн тимчасом преспокійно відкрив сейф, поклав у нього течку з документами й налив собі чарочку домашньої деренівки.

Доктор, як він сам розумів, браком сумління давно вже не страждав.

Два молоденькі барани, отримані у винагороду від удатного Чев'юкового сина, були не дуже жирні. Смажилися досить весело.

Зароблені на тій справі винахідливим Давидовим розумом гроші лежали в банку.

Хіба що, може, двічі чи тричі на початках тієї делікатної справи у сни навідався сам ґазда Кирило. Доктор Гольштейн і тепер здвигає плечима від тієї не дуже приємної згадки: так-то так… підробити підпис — то не велика штука… а Кирилову мову, направду, не зімітуєш. Особлива була мова. Колоритна. Але хіба ці ґої можуть чути переливи навіть рідної мови?! Тембральні її відтінки?.. Проте цей нюанс до жодного документа не пришиєш.

Деренівка була дещо терпкою, однак доктор того не завважив і налив собі другу. А що? Можна би й третю. Не на поминках же ж, щоб пити двічі. Та й день непоганий, хвала голові й ясному розуму розумного чоловіка, подумав про себе доктор.

— Віват король? — кліпнув до королевого портрета на стіні.

…ДОЦЬКА, ЗАВИТА ЧОРНОЮ ХУСТКОЮ попід самі очі, порядкувала на могилках Чев'юків.

Спочатку згребла сухе листя й повисмикувала торішнє бадилля на свекрушиній і свекровій могилі. Тоді просапала осілу землю, намагаючись не зачепити молоді пагони півоній, що вже тягнулися до сонця.

Потім підрихтувала з боків свіжий Настунин гріб.

Згребла докупи згорілі свічки.

Поскладала у глиняний глечик у головах.

Посиділа трошки на лавочці в Настуниних ногах.

Помолилася.

Перехрестилася.

Та й знову взялася до роботи.

Садила свіжий барвінок на Дмитриковім гробу. Ще розпушить трохи глинку, підсапає канупер-любисток — та й буде вертати додому. Дмитрик просив на цвинтар до нього не ходити, щоб не вривати собі серце плачами. Хіба що на Святий вечір, на Великдень та на гробки. Але просив обсадити могилу самими барвінками й канупером. Барвінок буде зеленіти круглий рік, а канупер — пахнути.

Доцька була б насадила барвінку й без того. Бо не мав хлопець барвінкового вінка на своїй голові. То хоч хай на тому світі цвіте йому синя квітка. А канупер також не чекає сонця. Рветься собі на волю та пахощі на всі боки пускає, не встигнеш листя ледь-ледь сколихнути

рукою. Хай пахне. Може, до Дмитрикової душі той запах якось донесеться й на той світ.

Солені сльози капають Доці з очей. А вона навіть їх не втирає. Хоч тут виплачеться вволю. Та наговориться мовчки. Найбільше — зі свекром і Дмитриком.

Свекор у неї хоч і був твердий дуже, але ніколи не давав зобидити невісток. Навіть найпустішу невістку…

Та що казати? Поки судять люди — правди немає. Бог розсудить усіх по совісті й правді.

І Єлену розсудить з її правдою і її розпутством.

І Оксентія з Андрієм.

Не розсудить лише Дмитрика. Та навіть, коли б розсудив, Дмитрикові легше від того не стане. Пішов у глину через молоду свою кров.

А Петруня що? Ґаздує старіючи. І старіє ґаздуючи.

А для кого?

Бог дітей не дав.

Добра, крім маєтку, також.

Іван б'є Петруню чи не щотижня — аж душі її слухає.

В село саму не пускає.

На набутку {{ Набуток (діал.) — веселощі, як-то весілля, храмове свято і т.і. }} від неї не відходить і до танцю з чужими чоловіками не дозволяє.

Усі вже знають. То й не припрошують Петруню до танцю навіть на весіллях. Аби не наразитися на Варварчуковий гнів.

То, може, стільки того добра й зазнала жінка, що з Дмитриком… прости, Боже, таку дурну Доцину грішну гадку. Та ще де? На цвинтарі…

Щось рясний, як ніколи, цього року канупер зійшов. Ще трошки спушить навколо нього землю та й піде. Бо серце тут може урватися з жалю. За місяць у селі гробки. Треба, щоб було, як у людей…

Ой, як у людей…

У Тисовій Рівні вже кажуть, "щоб лиш не так, як у Чев'юків".

А що казати…

Все минуло. Все.

Давно нема лихої на весь світ свекрухи.

Три рідні брати розсварилися так, що обходять здалеку один одного третьою дорогою й уже ондечки скільки не говорять одне з одним. Навіть коло церкви на Великдень. А стоять же на одному місці. Ще дід Ананій, Кириловий тато, там стояв. Плече в плече стоять. Кошик у кошик. З чужими п'ють — говорять. А між собою німують. Так і розходяться по хатах від церкви, не давши ні писанки, ні пасочки за татову та мамину душі.

І як тим душам з того світу на таке дивитися?! То ж удруге можна вмерти від цього!

Вже й священик брався братів мирити.

Та де там, воля твоя Господня?!

Андрій повдовів.

Павло підупав на здоров'ї.

Один Оксентій як огир. Не може своїй сраці сіна дати, як і його Єлена дотепер не може.

А їхнє з Павлом життя сунеться поволеньки без землі на Лугах. Складалися довго — та й склалися: купили в Кулєрки коло Млинів три фальчі доброго поля. На їх вік стане. Та й дітям їхнім стане. Аби войни не було. Або ще якого лиха…

— Бог у поміч, Одокійко! — знайомий чоловічий голос перелякав Доцю, видно, його господар довго стояв за її спиною.

Доця підвелася й витерла очі.

— То ви, Грицьку? Що ви тут робите? — запитала найближчого свого сусіда Кейвана.

Він восени падав із жидівського млина й тепер слабував на голову. Тому ходив, завитий жіночою вовняною хусткою, поверх якої носив капелюх із розігнутими крисами.

— Думаю.

Доця дивилася на сусіда й тиснула плечима.

— Вам тут нема ще що думати. Лишіть це думання на потому.

Кейван сів на лавочку коло кам'яного склепу рівнянських священиків Волянських, що сусідив із могилками Чев'юків, і дивними очима дивився на Доцю.

— Людині водно {{ Водно (діал.) — завжди. }} є що думати, Одокійко… Я, видиш, постарів, а гріхи мої не старіють зо мною. Спати мені не дають. І вмирати не дають… — дивно дивився й дивно говорив сусід.

Доця, не розгинаючись, подала йому глек із водою. Слабий чоловік. Може, смерть свою чує. Наговоритися хоче.

— А кому дають спати гріхи? — запитала й сама собі відповіла: — Нікому не дають.

— Чуєш, жінко, прийшов тобі щось сказати, — несподівано прудко підвівся Грицько з лавки й боляче стиснув їй лікоть. — Чую, що не вмру, поки тобі не скажу.

— Про то, що хочете казати мені, Грицьку, я давно знаю… — Доця рішуче звільнила лікоть.

— Про що ти знаєш?!

— …Про Дмитрика… — Доця перемовчала. — То диявол тоді вас попутав, що помогли спровадити людину на той світ. Але вас Бог уже покарав. На тому самому місці. Коло млина. Видите, слабуєте на голову. Так що не кажіть нічого. Я давно знаю. — Уже без краплі жалю добивала Грицька словами, а руками пестила глинку на Дмитриковій могилі.

Кейван довго мовчав. Ніби й не дивувався тому, що почув.

— Не про це тобі хочу казати… Можеш мене тут убити, але це я свідчив замість покійного Кирила. — Випалив так швидко, ніби боявся, що хтось може його зупинити.

— Де ви свідчили, Грицьку?!

Доця тримала сапу в руках, як тримають сокиру перед тим, як загнати її в поліно.

— Де ви свідчили?!

— У Вижниці. У жида-нотаря. Андрій мене намовив свідчити, коли пропав тато. Заставив мене Андрій.

Грицько помовчав, ніби що згадував чи добирав слова. А далі сказав таке:

— Оксентій дав Андрієві бика, тільну телицю і двоє чи троє овечих голів за те, щоби він договорився з кимсь, хто би потвердив у нотаря, що він — ваш тато. А чи давали що нотареві, не знаю…

А з ким було договорюватися Андрієві, як не зі мною?

Мені Оксентій заплатив яловою коровою й двома копами кукурудзиння. Ми звечора взяли коні. Вночі, щоб ніхто не видів, рушили до Вижниці. Оксентій з Андрієм переночували у Виженці в баби Химки, а я пішов на ніч до виженського коваля. Ми з ним разом воювали у войну.

А рано кожен окремо рушив собі до Вижниці. На вході в місто мене в Лазаревій корчмі перебрали в татовий кожух і шапку. Пам'ятаєш, покійний ваш тато носив білий кожушок із чорним коміром? І шапку із

зайця. Перев'язали праву половину лиця. Нібито там чиряк провалився. Прийшли до нотаря. Я потвердив, що я — Кирило Чев'юк. Сказав, що передумав, і наново переписую дистемент {{ Дистемент (заст.) — заповіт. }} із Павла на Оксентія. А далі я зробив точно такий хрестик, як робив ваш тато. Закрутив донизу кожен хвостик. І крапочку на трьох закрутках поставив. Акурат, як Кирило. Я ще в цісарському війську навчився робити чужі підписи. Андрій наперед показав мені батьковий хрестик під своїм заповітом.

Грицько крутив у руках капелюх. Без капелюха його надміру видовжена голова в хустці з великими ружами посередині була схожа на гарбуз.

Але Доцька того не помітила. Вона, здавалося, закам'яніла з сапою в руках від непідробного жаху й болю одночасно.

— Я Андрієві не міг відказати, Доцько…

Я міг відказати Варварчукові, коли той сказав, що треба розправитися з Дмитриком за Петруню… Але я не зробив того. Бо я прийшов з войни. У мене тоді своя злість була. Зліва. Коло серця. А у Варварчука — своя.

Грицько, не перестаючи, крутив у руках капелюх. І Доцька в якусь мить подумала, що іншим разом вона б застерегла сусіда не робити того. Його й так мучить голова. А він крутить капелюх, щоб боліла дужче.

Але Доцька слухала себе недовго. Бо Грицько говорив, не відводячи від неї очей. А вона чула, як її тіло вкривають мурашки. Може, навіть оці, цвинтарні.

— …А по тому вже, коли не стало Дмитрика, коли осліпла моя мама й треба було годувати цілий кагал дітей, я відказати Андрієві вже не міг.

Бо він міг продати, що то я з Іваном місив вашого Дмитрика… І так було зле, і так недобре.

Але най мені Бог заплатить за все моє зло на цьому світі. Бо люди вже не встигнуть заплатити…

— А нащо ви маму свою, сліпу Петрусячку, перед смертю у це втягнули? — запитала Доцька майже байдуже.

— То була не мама. Мама тоді вже була ближче до Бога, як до людей. То була моя жінка, перебрана в мою маму. Вона так само вміла чинитися сліпою… А я її примусив, бо мав за що. Най спочивають тут з Богом обидві…

Новела друга. Будьте здорові, тату

ЗИМА БУДЕ ТЕПЛА. Видиш, яка тонка селезінка в свині? — каже Михайло Стринада, трусячи перед очима господаря паруючими тельбухами. — Аби так здоров був, але скоро в світі щось має зробитися. Тепла зима ніколи не є на добре.

— Яку Бог дасть, така й буде, — байдуже відповів колієві Гаврило Дячук, підносячи дерев'яні корита-ночви для свіжини й розкладаючи їх по два боки від різника. — У це корито будеш класти м'яса, в це — солонину, а тут клади голову на холодці, ноги й шкіру.

Стринада на те лише мовчки всміхнувся в свої пишно закручені догори кошлаті вуса та й далі продовжував розробляти розпанахану надвоє тушу.

У Тисовій Рівні його прозивали "поташ". Кожному, леда хто в селі занедужає чи занепаде духом, Стринада, що був говірливий, як баба, давав незмінну пораду:

— Згасіть поташу, дайте випити — зразу попустить. Я так сам ся рятую від усякої боли й хвороби.

Отож господарі, що стояли в черзі за різником напередодні зимового Миколая, Різдва, Великодня чи великих набутків (як то — весіль чи хрестин), для Стринади припасали соду, яку в цих горах називали поташем. Інакше свіжина буде не така смачна, якщо не догодиш м'ясареві.

Майстер він направду знаменитий. І не лише в Тисовій Рівні.

За вичиненими Стринадою кров'янками, лівером та домашніми ковбасами, заразом з якими можна було й пальці надгризти,

запеченими в печі сальтисонами,

залитими білосніжним смальцем сповиванцями,

продимленими на запашних сливових дровах шинками,

і салом, вимоченим у ропі з трав'яних масел і натертим часником із перчицею,

вижницькі комерсанти-жиди присилали в Тисову Рівню не прості однокінні упряжки — а цілі фіакри, всередині обкладені навіть посеред літа льодами.

Розкішні фіакри, зазвичай призначені для прогулянок маєтного панства, в упряжі з двома гарцьовитими кіньми-зміями, в Тисовій Рівні набивали ковбасами-сальтисонами, і неслися вони, немов навіжені, до чернівецьких ресторацій;

а рум'яні, ніби присоромлені, шинки й солонини, що їх можна було самими губами їсти, так само обкладені зусібіч кропивою чи льодами, щодуху летіли з Чернівців у вантажних вагонах швидкісних потягів до віденських крамниць і ринків, театральних буфетів та в маєтки особливо заможних громадян неозорої Дунайської монархії.

Проте Гаврило Дячук чеснот сільського різника Михайла Стринади сьогодні не згадував навіть про себе. Не до того було Гаврилові. Серце йому зараз рвалося, немов ота попечена свинським їдлом тонка кишка в Стринадових руках, яку різник щойно викинув у помийне відро.

Іншим разом від такої оказії, яка на днях чекає Дячукову господу, будь-котрому батькові серце в грудях ішло би несамовитої "гуцулки" чи розважливої "коса", а не глухо теленькало, нібито після безмовного плачу.

Хіба то не є причина для втіхи, що твою доньку-одиначку, доньку-сироту, яка росла без маминої ласки й маминої науки, за жінку бере такий поважний ґазда? І що м'ясар, який догоджає чи не самому цісаревому шлункові, не будь-кому, а простим Дячукам із найдальшого хутора Тисової Рівні запікатиме з м'яса весільних оленів і зайців?

Але сьогодні Гаврилове серце не йде ні "гуцулки", ні "коса". Стискається равликом чи їжаком, нібито зо страху, — а потому гупає, як дурне, в ребра. Він уже лютиться на себе дуже. І на домашніх лютиться. Онде на служницю накричав, чого не робив ніколи.

Глек із сметаною випав йому з ослаблих рук.

Корові під хвіст дав батогом за нізащо.

У голосистого півня поліном кинув — леда ноги не перебив.

Кому то треба?

Ну, так. Що старший молодий від молодої вдвоє і ще трошки, то правда.

Ну, якщо вже на те пішло, то молодий старший навіть від тестя. Від нього, від Гаврила, старший його завтрашній зять.

Чи в їхніх горах це дивина?

Та другі мами самі би лягали під такого зятя, аби лиш узяв на свої маєтки їхніх дочок.

Стільки, скільки в Гаврилового зятя є ґрунтів та худоби, більше хіба лише побрехеньок на бабинських язиках.

Ну, трохи з фуком {{ З фуком (діал.) — бути норовливим, непокірним. }} чоловік.

А Гаврило що, був без фуку, коли лупив свою невинну жінку, бо так робили інші чоловіки в горах?!

Усохли би були тоді йому руки!

Так-то так. Свої фуки кожен чоловік має. Проте надокучливий хробак сьогодні точить батькове серце. І якось так робиться Гаврилові — ніби він до поминок готується, а не до весілля.

А онде в дверях стодоли стоїть його котятко, мицька {{ Котятко, мицька (зменш.) від слів "кішечка", "кицька". }} його маленька — дитина його єдина.

Біла, як туман після дощу над їхнім хутором.

Та невинна, як цвіт яблуневий у травні.

Дивиться на тата очима не веселими, але й не сумними — і ніби що хоче йому сказати.

Чи запитати, як він думає жити між цими горбами без неї?

Чи запитати, навіщо він віддає її за чоловіка, якого вона вперше — під час сватання — побачила та й зімліла, біднятко, коли почула, чого він прийшов у їхню хату?

Чи хоче притулитися до батькових грудей, щоб наперед пожалів свою дитину, яка ще й добре не зрозуміла, що за кілька днів має стати шлюбною жінкою?

Чи хоче дізнатися, як їй від завтра починати життя хоч і не в чужій стороні, а все ж не вдома?

Гаврилові від раптового, незвичного зворушення сльозяться очі. Він бере сокиру та й іде в дровітень. Довго перекладає й без того акуратно складені дрова, без потреби розколює пару полін на тріски, далі розкидає їх ногою по дровітні, а сам моститься на лавку під стіною. Та не надовго.

Файкує {{ Файкувати (діал.) — курити. }} Гаврило лічені рази на рік: як починається й закінчується різдвяний та великодній піст. Як починається петрівка. Та ще в день жінчиної наглої смерті.

Але зараз він довго шарить рукою під сволоком, аж поки не знаходить заховані тютюнові листи, загорнуті в папір та в шмат телячої шкіри.

Пересохлий, та все ще пахучий тютюновий лист податливо хрускає під пальцями. Неслухняно набивається в люльку — й лінивий, але запашний димок уже в'ється крізь шпари дровітня.

А Гаврило незмигно дивиться на схилену долі голівку своєї дитини — та тільки зітхає. Бо тендітна її постать залишається так само нерухомою в проймі дверей стодоли.

Розказувала колись Гаврилові мама його мами — покійна бабця Калина: вона, малолітня нерозумниця, зачувши, що батько віддає її за сільського війта-вдівця з трьома дітьми, бігала довкруж хати, як теля, випущене після зими на пашу, з радісними криками, підскакуваннями та вигойкуваннями: "Віддаюся! Я нарешті віддаюся! Божечку, дай мені скорше дожити до завтра!"

Його ж дитина й слова йому не сказала після раптового сватання. Ні доброго, ні осудливого. Так, наче це має бути не з нею.

Хіба що кума його Параска, почувши, хто засватав похресницю, сплеснула долонями:

— Ти би, Гавриле, вже ліпше був би віддав дитину за того, кому три чисниці до смерті! Скорше би вдруге віддалася! А так лиш намучить та наревнує, ото й уся веселість буде від життя! Що, в тебе десять доньок є, що ти спішиш її зіпхнути із своїх плечей на чужі плечі?!

Гаврило не відповів на те кумі ні слова.

А тепер собі думає: ну хіба він винен, що інший чоловік уподобав його доньку й хоче женитися на ній? Який уподобав — такому й віддає. Інакший не приходив.

А дівці вже п'ятнадцятий рік. Навіть сметана на молоці скисає, якщо її довго не збирати.

Гаврило дивився на своє подвір'я — й уже воно було якесь не таке йому любе та миле, як учора.

І вже пекло йому попід груди, як від згаги. І не міг загасити ту жогу ні тютюном, ні думанням.

А різник Стринада, випроставшись над паруючими коритами, весело торкотів собі з кухаркою.

Дружки мовчки різали кольорову фольгу на квіти для деревця.

Завтрашня молода із накрученим на дерев'яні палички волоссям ліниво снувала подвір'ям, як побита, шукаючи чи то місця, де б її ніхто не займав, чи якоїсь роботи.

А Гаврило — не перестаючи — димів тютюном із дровітня. Та якось так запекло, ніби мав намір і себе пустити на весільну буженину.

РОЗЧЕРВОНІЛИЙ ГАВРИЛО із мацюцьким келишком, до половини наповненим горілкою, снує між весільними гостями, одночасно встигаючи давати команду музикам і кухарці, та ще перекинутися словом-другим із гістьми молодого, що якраз всідаються за стіл по праву руку від його єдиної радості — від весільної княгині.

Сторонські гості особливо гамірні, веселі.

Чи то їм так до вподоби молода, лице якої прикривають густі стрічки та колокільця?

Чи раді, що Гаврило не перечив робити спільне весілля, бо нащо то двічі витрачатися, як можна зробити по-людськи одну забаву, та таку, якої світ не видів?

А може, гості так тішаться, що двоє ґаздів єднають свою господарку в одну?

Чи заздрять, яке молоде й невинне добро йде в руки старого парубка, що нарешті відважився урвати своє надокучливе парубкування?

Молодий князь (гм-м-м… молодий, та не дуже) щойно "купив" молоду в її тата і тепер позирає на неї вже суворими очима. Чи то він лише так уміло прикидається напускною грізністю, а насправді радіє своїй запашній квітці?

А купив же Гаврилове золотко за безрозмірний свій маєток. Не її віна чекав, а сам своїм статком подвоїв Дячукові статки. Хоча жити молоді будуть у селі, в хаті молодого.

То й добре. Нащо дитині до смерті дивитися на ці безконечні горби? Село є село. До церкви підеш. З людьми поговориш. До Вижниці на торжок сметану понесеш. У жида щось купиш. Усе ж веселіше, ніж видивляти очі, коли хто з долини на стежці покажеться та з ким слово заговориш.

Гаврило цоркається келишком із молодим, розкланюється навсібіч гостям і знову підганяє кухарку частіше носити гарячі наїдки до столу — щоб не вистигли…

Сьогодні Гаврилові радісно. Він сам сів би за стіл співати, якби не треба було давати команду весільним бабам — помагальницям та ще пантрувати й кухарку, й музикантів, і гостям догоджати.

То пару днів до весілля його ніби оводи були покусали.

Е-е-е… дурне прийшло тоді Гаврилові в голову спересердя! Хіба жінка чоловіка варити має? Бик чим старший, тим легше запліднити теличку вміє. А Гаврилові внуків треба. Так що молода хай тішиться, що їй дістався ґаздовитий та статечний чоловік, а не якесь помело. Буде легше з іншими ґаздами брататися.

Отак!

Несказанна радість розносить Дячукові груди! Він так чекає завтрашнього дня, ніби сам ся сьогодні женить. То й не дивно. Гаврило — чоловік поважний. Він гонор любить понад усе. А вже який йому гонор робить сьогоднішня молода! Увесь світ чує й ще більше людей буде знати, бо та Тисова Рівня така довга, як жіночий язик! Треба було більше гостей на весілля накликати.

Треба було! А то ж піддався Гаврило своєму дурному думанню та жалісливим очам доньки-відданиці, та й накликав людей не стільки, скільки хотів. Дитина — на те вона й дитина, щоб її вчити та на добру дорогу виводити. А він тоді зм'якнув серцем від жалісливого флинькання {{ Флинькання (діал.) — схлипування. }} своєї одиначки...

Ой, кувала зозулечка

Та й сіла на камінь.

Цеї ночі опівночі

Буде п... амінь —

затягує в шопі хмільним голосом хтось із невтихомирених щедрим частуванням гостей, і пізня нічна луна розносить сороміцьку весільну співанку по заспаних горбах і долах, налаштовуючи на завтрашній день неозору округу хутора, затихлого на кілька годин для відпочинку.

Хоч би вже скоріше ця весільна ніч минала!

Гаврило сам пантрує двері із сіней у велику кімнату, де пішли спати молодий з молодою. Снує туди-сюди — лягати не поспішає. Вже всі вляглися. Ондечки кухарка хропе із запічка. Хропіння музикантів чути аж із стодоли. А дальні гості повлягалися у весільній шопі {{ Шопа

(діал.) — тимчасова споруда. }} на лавицях та столах — і раді, що господарі не всі наїдки в пивницю позабирали.

Але мало кому з хмелю чи цікавості може прийти до голови що дурне — та й сіпне хто дверну клямку до молодих. Гаврило хоч і сам накрутився — з ніг мало не падає, а довірити таку важну справу — стерегти перше безсоння молодих — не довірив навіть кумі своїй Парасці.

Жарти сказати!

То діло акуратне.

То не корок на винній бочці пробити…

…Гаврило вже двічі обійшов столи із гостями.

Вже смачно відповів на гострі жарти музик і куми своєї Параски.

Двічі прогнав кухарку до печі.

Уже й нагримав на сусідку Катерину, яка, як здалося Дячукові, занадто повільно миє посуд.

А молоді, що сиділи на своєму місці під образом Божим, по центру шопи, все не кликали тата до незмінного після шлюбної ночі ритуалу.

Молодий, відвернувшись до молодої спиною, довший час голосно, так голосно, що його чуло все жваве від веселощів весілля, торгувався з Маковієм Томнюком за дві пражини полонини на Маґурі. Нібито для цього не буде іншого місця й часу.

Гаврило на якусь мить навіть зачув у собі злість. Бо де то хто видів таке на гуцульському весіллі, щоби молодий, прилюдно не подякувавши батькові за незайману доньку, клопотав про ґешефт, а не про свій гонор?! То ж не по-християнськи!

Але, з іншого боку, втихомирює сам себе Гаврило, може, воно й краще, що зять відтягує цю наймилішу для батька хвилину? Може, це ліпше, бо хай чують усі весільні гості, який шпаровитий {{ Шпаровитий (діал.) — удатливий. }} ґазда прийшов у Гаврилову хату.

Бо бачте, навіть за весільним столом, навіть після першого зачину молодої, він думає про примноження господарки?

Бачте, на очах у всього чесного люду, навіть на власному весіллі дбає про родинне багатство!

А подякувати татові — ось зараз подякує, бо вже береться правою рукою за дерев'яний келишок, заздалегідь, як годиться за звичаєм, покладений для цього на стіл самим молодим.

Філігранно акуратний, вигадливо різьблений та ще більш вигадливо оздоблений білими пацьорками, розміром на три чверті вказівного пальця келишок із дерева м'якої породи красується зараз перед очима молодого на оздобленому такими ж чисто білими пацьорками підносі.

Він лише на перший погляд звичайний.

Насправді келишок має простий, але водночас бездоганно винахідливий секрет, від розкритої таємниці якого залежить майбутнє сьогоднішньої княгині.

Такий дерев'яний келишок із секретним дном розказує весільним гостям про молоду без слів, пояснень, подяк чи криків. Бо цей келишок — скромний витвір рук котрогось із знаменитих майстрів різьби —

єдиний привселюдний показник честі чи безчестя молодої. Її цноти й невинності. Одноразового прижиттєвого торжества і єдиної досмертної вищості дівчини-жінки над чоловіком.

Це коротке торжество, ця миттєва вищість в одному — в доказові її безсумнівної чесності чи привселюдного безчестя.

На людях підтверджена молодим честь його дружини підтверджує не стільки гонор сьогоднішньої молодої, скільки гордість і честь її батьків.

А ці два поняття — гонор і честь — для патріархальної й надміру забобонної гірської людини важать не менше, ніж маєтки й статки.

О, так! Той, хто перший придумав цей хитрий у своїй бездоганності келишок, очевидно, був великим майстром інтриги й фантазії.

Ба, навіть, трішки єзуїтом чи, може, затаєним катом.

А може, смертельно ображеним самолюбом…

Адже та довжелезна мить, якій передувала розв'язка найважливішої весільної інтриги, декому в цих горах коштувала навіть життя — не те що здоров'я.

Скільки в цих краях поломилося людських язиків, а скільки їх почервоніло чи спухло від бесід про цілий чи дірявий весільний келишок!

Скільки потоків сліз пролилося мамами, привселюдно спаплюжених зятями!

Скільки нелічених буків-палиць відміряно приниженими татами спинам мамів, публічно зганьблених їхніх дочок!

Скільки кулаків дісталося їхнім донькам-нареченим від чоловіків, на яких також падала половина ганьби від ганьби їхніх молодих дружин!

А секрет келишка був простий, як усе на світі. Секрет був захований… у дні.

Адже старосвітський гуцульський звичай приписував: наступного дня після першої шлюбної ночі, в присутності всіх весільних гостей старший весільний батько оголошує почесний тост молодого. Тост-подяку батькові молодої.

Батько молодої підходить до столу, за яким сидять молоді. Молодий правою рукою бере дерев'яний келишок, вказівним пальцем закриваючи дно, а весільний батько тимчасом наливає в келишок горілку по самі вінця. Молодий зі словами: "П'ю до вас, тату" перехиляє келишок, не відпускаючи пальця від дна. Після того кладе келих на стіл, так само не відпускаючи пальця. А старший весільний батько знову наливає по вінця.

І ось отут настає найвища мить ритуалу.

Молодий, перехиляючись через стіл, зі словами "будьте здорові, тату!" подає батькові молодої наповнений келишок, тепер уже цілком прибираючи свою руку.

В цю мить весільна шопа стає схожа на залу, в якій лежить покійник.

Раптово падає така тиша, що чути як булькає узвар у чиємусь горлі чи кукурікає півень надворі.

Шиї весільних гостей видовжуються, як гусячі вола.

Лише хіба що для настрою, а може, для підтримання напруги, бубніст коли-не-коли вдаряє в натягнуту спину бубна.

Під такий акомпанемент тиші й зледачілого бубна, батько молодої різко перехиляє келих.

І в залежності від того, якою для нареченого була весільна ніч, реагує й наповнений горілкою келих.

Якщо наречена була незаймана, молодий вибирав для подяки її батькові келишок… із цілим дном.

Але якщо цнота її порушена… тоді в дію вступав отой єзуїтський секрет весільного ритуалу.

Для цього, за звичаєм, у коморі батька біля цілого стояв іще один келишок, дерев'яне дно якого мало невидимий для ока отвір. Таку собі мініатюрну дірочку, через яку при потребі могла текти рідина. Як підтвердження того, що молодий узяв собі за жінку ту, в якої "дно" просвердлили до нього.

Адже після першої ночі молодий заходив у комору, забирав обидва келихи й потрібний йому клав перед себе на стіл, до останньої хвилини тримаючи таємницю про честь чи безчестя своєї, як правило, юної дружини.

…ОТОЖ СТОЇТЬ розчервонілий Гаврило Дячук очима до свого зятя — і приємна нетерплячка холодить його звеселілі груди. Він жадібно ловить очима таке ж жадібне, але повільне напруження зятевого борлака. Бо той п'є горілку так, ніби це робить уперше. Ніби смакує майовий мед, а не люту слив'янку.

А тоді зять різко опускає келишок на стіл, не прибираючи пальця із дна, і широко всміхається до Гаврила.

Старший весільний батько дуже повільно, так ніби цідить, а не наливає, наповнює горілкою келих по самі вінця.

— Будьте здорові, тату! — мало не зривається на крик небагатослівний до цього часу молодий і сам поволі підносить Гаврилові до рота келих, не відпускаючи пальця від дна.

Дячук переймає келих біля самих губів, на радощах обхоплює його цілою долонею — і відпущене рукою молодого дно несподівано прориває тонкою, але безперервною цівкою горілки так, як раптово прориває небо в час літнього короткочасного дощу-раптівки.

Іще не збагнувши жаху цієї миті, Гаврило інстинктивно продовжує перехиляти келишок до рота, але блискуча цівка тече його підборіддям, із підборіддя стікає за комір вишитої сорочки, бажаючи дістатися, очевидно, самого серця.

Гучне зітхання, схоже на грім серед ясної днини, потрясає притихлу було шопу. Жіноче "ахкання" вперемішу із старечим "охканням" тоне в гучному скрипі ожилого бубна.

Та цю дивну суміш не зовсім гармонійних і впорядкованих звуків перебиває рев смертельно пораненого оленя: Гаврило з жахом зазирає в спорожнілий раптово келих — кидає його додолу, а тоді обома руками рве на собі сорочку, волаючи в стелю шопи: "Ні!!!"

Почорнілий ураз, батько молодої стоїть, розіп'ятий двома розірваними полотнинами сорочки з розведеними у два боки руками, і чорна хмара небаченої ганьби накриває його не стару ще голову хвилею миттєво помутнілого розуму.

"Ні..." — вже тільки хрипить Дячук, але за тим збожеволілим бубном його ніхто не чує. Бо весільні гості набуваються так, нібито нічого не трапилося, а захмелілі молодиці ріжуть Гаврилове серце без ножа, і не

приховуючи, привселюдно насміхаються над розтерзаним ганьбою господарем, нібито навмисно виводячи безсердечну сороміцьку співанку на повен голос і на всі гори:

На тім боці при потоці

пливуть шкаралущі.

Дівки хлопцям дають п…

За померші душі.

…ПЕТРУНЯ ЗАКРИВАЄ із середини хату на засув. Кілька разів торгає дерев'яний ключ, щоб пересвідчитись, чи добре замкнула, далі, так само глухо попричинявши двері з хоромів, {{ Хороми (діал.) — сіни. }} іде у велику — вікнами в сад — кімнату. Тут її точно ніхто не почує, не займе. А виказати думки — також не викаже: замкнено все тут на замки.

Все.

І серце.

І язик.

І пам'ять.

Але ця кімната все одно не для неї.

Для гостя.

Роки стоїть на всі двері — вікна — шпари зачинена, як дівка до віддавання.

Злежалим духом чути.

Бо не перетрясає в ній ґаздиня килими-верети.

Не пересушує хустки-кептарі.

Не кладе між кожухи для запаху васильок-канупер.

Їй усе байдуже.

Гості в хату не ходять ніколи.

Та й вона сюди втискається рідко.

Хіба би поплакати, щоб ніхто не бачив.

Та дитинку свою тут до грудей притиснути.

Це єдине місце, де вона не має ні сорому, ні жалю — самий лише плач. Терпкий, як ранній аґрус у колишньому татовому саду.

Петруня падає лицем у гору високих та пишних подушок — і може плакати хоч би до вечора, поки ті осоружні бугаї та корови не затрублять зі стайні, як у похоронні трембіти, своїми голодними ротами.

А хай би й здохли, як ріжуть вуха! Та нічого їм не буде. Голод — не сором. Перебудуть. Вона гірше від голоду знає…

…Боже, і як вона те пережила й не стратилася?

Не поплила за водою?!

На смереці не повісилася?!

Між людьми ходить?

"Як гараздуєте?" їм каже?

На "добридень" відповідає.

…Та людям до серця її байдуже.

Чи говорили про неї, чи промовчали — Бог їх знає.

Вона не допитувала.

А вони, як уже по правді, їй услід не плювали.

Ото плач собі дівко, хоч захлинися, — а жалю не чекай ні від кого. Не пожаліє тебе вже ніхто й ніколи.

Петруня відгортає мокре волосся з чола й сідає на ліжко, підперта з усіх боків подушками.

Сидить — акурат, що молода. Розплетена. З мутними від сліз і відчаю очима. Дивиться в сад. А в саду так само, як тоді, коли їй шили весільний вінок, колишеться зелене гілля й цвіринькають якісь дурні пташки, перестрибуючи з дерева на дерево.

Вона так само скакала би а хоч із горба на горб, не те що з гілки на гілку, аби лиш не чути тої осоружної музики, що надривається за стінами, як скажений пес цяхкотінням. Бубніст, той ніби геть-чисто здурів, — лупить у бубон, мов у саме її тім'я батожить.

А вуйна Параска, хрещена мати, чеше її волосся, та ріже словами, ніби ножами, нагостреними самим м'ясарем Стринадою:

Не плач, не плач, молоденька, —

Бо не маєш чого.

Бо ти знаєш, що то нема

Села дівочого.

Нема села дівочого,

Ні парубочого.

Не плач, не плач, молоденька,

Бо не маєш чого.

Вуйні Парасці, може, й нема за чим плакати. А Петруні легше було би захлинутися слізьми, ніж думати про того старого Івана, що договорився з її татом зав'язати їй голову. І о, сьогодні вже грають музики до шлюбу.

Ні, вона на тата серця лихого не має. Бо хто би відказав такому багачеві?! Але, святий Боже, який старий її молодий! Таж бук у їхній толоці молодший, як її Іван. Після сватання тато в коморі тихо сказав Петруні називати чоловіка на "ви".

Та чи вона сама не знає? Чи обернувся би їй язик у роті на "ти", як Іван (ведмеді би були його роздерли!) — старіший від її тата? Та тато в неї ще о, який! Ще сам женитися може!

А той Іван… люди добрі, завжди неголений ходить, як циган-бляхар із сусіднього села. Вона того Івана боїться не менше, ніж наглої смерті.

А він онде вже тягне її до хати, хоч весільні гості ще на підлозі п'ють-гуляють — набуваються, і навіщось двері замикає зсередини. І руки йому дрижать, ніби що вкрасти хоче…

…ПЕТРУНЯ РЕТЕЛЬНО — так, щоб жодного волоска не визирало з-під хустки — вкладає косу на голові. Подолом сукенки насухо витирає обличчя від сліз і бере з-під подушок свою дитинку.

Ой, Боже-Боже… знали би це її мама… знали би це її тато… били би, певно, буковими палицями. І не змилосердилися.

Але мама зогнила в землі.

Тато не признає її за дитину. Прокляв її тато.

До чого вона дожилася, Божечку-Боже…

Чужий би побачив — сказав би: стратила розум.

Та вона би про себе подумала так само, якби побачила таке збоку і якби не знала правду.

Але що їй до того, хто і що подумав би? Вже хто що мав подумати — зробив те давно і може, забув.

А їй однаково. Вона тулить запашну свою дитинку до грудей, та обнюхує запашне її личко, натерте м'ятою та рум'янком.

Байка, що дитинка її з ганчір'я. А дитяча голова — з торішнього жовтого ранета.

А де вона візьме теплу, живу дитинку? Позичить у сусідів? Чи купить на базарі? Чи ягнятко вгорне замість дитинки?

Петруня боязко вивільняє з-під сорочки ліву цицьку, двома верхніми пальцями правої руки стискає її, а тоді тицяє рожевою пипкою в голову "дитини". Зморщене личко-ранет холодить Петрунину рожеву пипочку — і та вкривається дрібними сирітками.

Нібито застилавшись, Петруня швиденько ховає груди в сорочку, обгорнуту веретою "дитину" прикриває подушками й повільно встає з ліжка.

Все. Вона наплекала дитину. Їй полегшало.

Тепер можна йти плекати ті ненаситні коров'ячі й овечі голови та говорити з норовистими бугаями.

— ЧУЄТЕ, ВАРВАРЧУЧКО, не переказував ніхто ніякої вістки від Івана? — з самого ранечка кричить почерез паркан Оксена Притулячка.

— Ні. Не переказував, — ліниво розгинається від грядок Петруня, втираючи розчервоніле чоло.

— Не журися! Перекажуть. По собі знаю, — заспокоює сусідка, не забувши перед тим перехилитися через паркан та обнишпорити очима подвір'я. — Я сама довго чекала. Чекай і ти, — Оксена ще раз сягає очима попід стодолою й стайнею й щезає в хвіртці по той бік дороги.

За це Петруня не журиться. Як має бути — так буде. Іван не один на війні. Половина села воює за Цісаря. Оксенин чоловік Дмитро вже відвоював. У полоні в русаків у якомусь їхньому Сибірі довойовує. Писемце прийшло недавно. Живий Дмитро.

А Петруні, Боже прости, однаково, чи живий її Іван чи мертвий, чи птиці очі йому виклювали, чи десь догниває на полі та воронів годує.

Бац!

Що має бути — буде.

Живий буде — вона його зустріне.

Неживий — пом'яне.

Але очі її не заплачуть за ним ніколи. Це вона знає напевне. Лиш не сміє нікому показати.

Ото ходить коло численної худоби в самих смутних хустках без квітів та все більше мовчить. А що вже там у серці в неї робиться — сама собі знає.

Слава Богові, вона здорова — як цвях. Значить, дочекається, що їй Бог пошле. Та й робота відвертає від думання про Івана. Ондечки скільки худоби рикає в стайні та на оборі. Скільки живого добра бігає перед очима. Встигай лише доглядати.

Та коли одного тижня в її господарці майже одночасно

отелилися дві корови,

ожеребилася кобила

й опоросилася десятьма поросятами свиня,

річний бик почав фоскотіти крізь розбухлі ніздрі, як ведмідь у малинах, і гребти ратицями підлогу в стайні так, що іскри вилітали з-під дощок,

а Петрунину ногу на сіні на стайні вразила ласиця,

заплакала вперше молода Варварчучка не від жалю до себе, а від жалю до своєї непосильної праці.

Поплакала-послинилася — та й пошкутильгала до сусідів Чев'юків. Просити помочі. Бо в цім селі більше не мала до кого піти, щоб не подивилися на неї косо та дошкульного слова вслід не сказали.

Кирило на поміч дав найменшого сина. Дмитрика.

Петруня зітхнула з полегкістю: добре, що не Андрія. З Андрієм їй не було би про що говорити. Він не до роботи — до пустоти.

А Дмитрик — майже дитина. Добрий такий та тихий. Мовчить та дивиться. А очі має великі. Ясні. В кутиках губів — усмішка між двома ямками. Як ангел, чистий. Невинний.

Коли не раз дивилася через дорогу на сусідське обійстя, де колов дрова наймолодший Чев'юків хлопець, здавалося часом Петруні, що колисала би того Дмитрика, як потайки колише дитинку свою маленьку, та до грудей би прикладала його дрібне біленьке личко.

А Дмитрик так само мовчки порядкує тепер на її обійсті, та худобу Варварчукову обходить, як живу людину. На Петруню дивиться двома своїми очима-звіздами так само мовчки, але мало не з побожністю.

Молодий дуже.

Хоча й Петруня своїми роками не так уже й далеко від нього відбігла.

— …ЙОЙ, ПЕТРУНЮ, ЩО ЦЕ? — лякається Дмитрик, розгладжуючи білу жіночу сорочку зі свіжими слідами крові, а Петруня грає до нього очима — мало не сміється, та тулиться всім тілом, шукаючи гарячою

рукою голі його груди. — Що це? — перепитує вражено хлопець. Так, ніби щойно об нього зачепилася блискавка.

— Кров, — просто каже Петруня і вже встидливо прикриває оголені ноги кептариком.

— Як кров? — хлопець чомусь знічується й густо червоніє, аж Петруню саму нарешті заливає гаряча хвиля сорому.

— Так. Кров. Дівоцька моя кров. — Петруня повільно й ліниво підводиться з лежанки — і смачний запах наново тертої отави б'є в ніздрі двом збентеженим коханцям.

— Боже, що ми наробили… — Дмитрик, підігнувши голі ноги під поли своєї довгої білої сорочки, обома руками тримається за голову.

— А що ми наробили, Дмитрику?! — радісна, ніби її на сто коней узяли, Петруня обвивається довкола розгубленого хлопця й улягається розплетеним волоссям йому на коліна. — А що ми наробили? — хитро допитується, дивлячись у самі очі.

— У тебе є чоловік, а я…

— У мене є чоловік?! — різко підводиться й стає на коліна, очі в очі — до Дмитрика. — У мене є чоловік??? То ж кат, а не чоловік. Хіба ти не видиш?

Він важко зітхає:

— Як таке може бути?!. Я не знаю, що тепер робити.

Петруня довго мовчить, лиш гладить Дмитрикове волосся та раз по раз цілує майже дитиняче—в м'якому пушку — обличчя.

— Ніц не треба робити! — мало не кричить, захлинаючись від радості. — Лиш не віддай мене знов у руки того звіра, — раптово схлипує хлопцеві в груди, і він чує, як холодна її сльоза котиться його гарячим тілом.

Дмитрик здригається — й міцно пригортає до себе дівчину-жінку, яка вже заходиться плачем і давиться набіглими до горла словами.

— НІ! — КРИЧИТЬ ГАВРИЛО ДЯЧУК у самі очі зятя, тримаючи в одній руці канчук із залізним надовбнем, а другою притримує пополотнілу Петруню. — Ні! Не вірю! Вона була чиста!

Іван дивиться на тестя спідлоба важким, мов розпечене залізо, поглядом, тоді береться в боки, наче жінка, яка має намір вступити в сварку, а далі сміється:

— Не вірите! А ви подивіться! Подивіться! — й показує рукою в бік застеленого зелено-бурячковим ліжником ліжка. — Ви подивіться! — скидає верхнє вкривало на підлогу й підносить мало не до Гаврилових очей біле полотно-простирадло. — Подивіться, ґаздо Гавриле!

Гаврило відпускає доньчину руку, кидає на підлогу канчук і тремтячими долонями сам розправляє простирадло на ліжкові.

Простирадло біле, бо нове, з білою мережкою по краях. Лиш посередині видніється кілька брудно-жовтих плям, так, ніби хто харкав на нього, а потім стирав ті харки.

— Хто?! — Гаврило кидається з кулаками до Петруні і б'є її в голову, в плечі, в груди. — Кажи, курвего, хто тебе пробив, бо тут тобі буде смерть!

— Поговоріть із донькою, ґаздо! — Варварчук тріскає дверима так, що вони відлітають і зачиняються знову, а сам зникає в хоромах, розлючений.

Петрунине розтріпане волосся шмагає її обличчя, а важка татова рука шмагає канчуком її спину.

Вона майже не борониться, тільки схлипує від болю й закриває руками лице.

— Хто тебе пробив? — тато трясе доньку за плечі й знову вдаряє долонею по губах.

— Він мене не пробивав… — зігнута ударом удвоє Петруня плаче в стиснуті кулаки.

— А хто? — важкий кулак розправляє доньку.

— Ніхто! — чорна ненависть палає з її очей. — Він мене не пробивав.

— А що він робив із тобою?

Заплакана донька дивиться на тата жалісливими очима, довго мовчить, а далі ледь чутно відповідає:

— Мучив.

— Але він зганьбив мене перед усім світом! — трясе канчуком Гаврило перед Петруниним обличчям. — Він не міг брехати!

— Він не зміг мене пробити, бо він не вдатний до жінки! — тепер кричить уже Петруня. І від такого доньчиного нахабства батькові зіниці розширюються дужче й дужче. — А збрехати він міг. І збрехав на мене.

Петруня обома долонями витирає заплакане лице, поправляє роздерту канчуком сорочку і стає перед тата з надією, що він її нарешті пожаліє.

— Мене це тепер не обходить! — кричить Гаврило і з усієї сили знову теше доньку кулаком по обличчю. — Ти тепер його шлюбна жінка і живи з ним, як із чоловіком. Мені доста одної ганьби. — Гаврило перекладає канчук у другу руку. — А до такої, як ти, й мертвий устав би. Ти брешеш! Але я, аби'х здох, а таки буду знати, хто тебе розпечатав! — останній раз залізна надовбня обвивається навколо дівочих плечей.

…ПЕТРУНЯ ПРИКЛАДАЄ до набряклих грудей свою "дитинку", сповиту в шовкову матерію, нахиляється до її "личка" — й тиха, й пестлива мова ледь чутно пливе посутенілою кімнатою із завішаними вікнами.

Петруня хоче співати. Та раптом прикушує губи: їй здається, що під вікном хтось стоїть чи ходить. Вона ховає "дитинку" поза подушки. І так сидить, не дихаючи.

Хтось таки справді шкребеться в шибку.

— Петруню… — шепче скло голосом Андрія Чев'юка. — Пусти до хати, Петруню, бо виб'ю вікна, як не пустиш… Ти мене знаєш!

Вона неохоче відмикає двері й стає на порозі, склавши навхрест руки на грудях.

— Що ви хотіли, сусіде? — питає Петруня, не дивлячись йому в очі.

— Ти знаєш! То хотів, що вже має від тебе мій брат. Але він не вміє. Я видів. — Андрій крутить перед обличчям білий шовковий шнур, яким підперезана його довга сорочка з білим шиттям коло пазухи. — Оце я хотів. І ти мені не відказуй. Мені ніхто не відказує. Тобі холодно самій у

постелі спати. А брата мого лишися, бо я тобі це не подарую ні за які гроші. Будеш зо мною — буде тобі добре. Не захочеш — все одно візьму.

— Ідіть, Андрію, до хати й не шукайте ґудза на свою голову, — закриває двері перед Андрієвим носом, а сама притискається зсередини до стіни.

Серце їй вилітає з грудей, але Петруня притискає його лівою рукою, а тоді зверху накриває ще й правою.

Андрій не дає їй проходу вже кілька місяців і грозиться донести на них із Дмитриком Іванові, коли той повернеться з фронту.

Бац! Їй однаково. Чи прийде той звір із великої бойні, чи ні — її голова не болить. Добре, якби не вернувся ніколи. Але й з Дмитриком ховатися вона вже не знає як. Бо то ж вороги — а не люди. А чоловік, як-не-як, — на войні. Вона християнська дитина. Їй сорому доста. Але й отої темниці з Іваном — також доста.

Людям правди не розкажеш. Вони її знати все одно не хочуть.

Петруня стоїть перед образом Божим із розпростертими руками, як із прочиненими навстіж дверима, — і пальці їй не складаються до молитви. Не година вона ні молитися Богові, ні звертатися до Сатани. Бо ні той, ні другий не поможуть. Вона сама себе спровадила на таку дорогу.

І Петруня безмовними словами звертається до свого серця, як колись зверталася до свого християнського Бога. Але сором не досягає її навіть тепер. І страх перед Іваном не досягає. Разить її велика радість, переполовинена тугою і близькою бідою. Що насувається біда — Петруня чує своїм видющим серцем.

...МАРИНЬКА-БОГОДУХА стояла на Варварчуковому подвір'ї — чорна, як черниця: в довгій чорній спідниці, в накинутій поверх чорного лейбика чорній великій хустці, із в'язкою жовтих свічок.

Петруня з несподіванки випустила з рук відро з молоком.

— Не бійся, дочко, я з добрим серцем, — сказала Маринька й першою пішла до хати. — Я хочу тобі помогти, бо біда може бути, — дивилася лагідними очима на Петруню, а та, враз зів'яла, як опалий лист, намагалася пересувати горшки в печі.

— Я хочу тобі відмовити твоє дурне серце. Відмольфарити {{ Мольфарити (діал.) — ворожити, чаклувати. }} хочу, поки того ніхто ще не знає. Бо сохне Дмитрик за тобою, а ти вмираєш за ним. А вам невольно, діти... Ой, невольно... біда може бути велика. Скоро Іван вернеться. Біда велика може статися... — говорила, ніби голосила, Маринька, а Петруня стояла посеред хати снопом — ні жива ні мертва, лиш нагла думка била в скроні: "Звідки вона знає, що я за ним умираю?!"

— Знаю. Серце моє очі має, то й видить усе, — ніби прочитала її думку й відповіла Маринька, обкурюючи Петруню якимсь запашним зіллям. — Серце, коли любить, усе знає й чує без чужого розказу. Дмитрик — він як моя рідна дитина. Він Кириловий мізинчик. І я про них усіх усе знаю, але нікому з них не можу помогти. Серце заважає... Я можу помогти тобі. — Маринька почала виймати з кишені недогорілі свічки, мотуззя, загорнутий у хустинку мак і сірники.

— Не треба, — Петруня спинила її рукою. — Не треба, Маринько. То мені не поможе. Та й не хочу я.

— О! — Маринька скинула догори обидві руки. — Ти хочеш, щоб він тебе вбив, як прийде? Він уже в дорозі, він уже близько від тебе. Хіба ти не чуєш?

— Мені однаково. В мені для нього життя не лишилося ні краплі. Витекло з мене життя для Івана. Він сам так зробив. І мені вже однаково.

— Дай я тобі відмольфарю, — просить, як плаче, Маринька й зненацька стає на коліна перед молодою Варварчучкою. — Я можу це зробити тільки з твоєї згоди. І лиш тобі. Дмитрика моє мольфарство не візьме.

— Ні, — засміялася Петруня якимсь недобрим сміхом у самі очі блаженної. — Ні, срібна Маринько. Вставайте. Мене також не візьме ваше примовляння. Бо я того не хочу. Буде, як буде. Я скинутися Дмитрика не година. І мені байдуже, що зо мною зробить той нелюд. Більше не зробить, як зробив. А як зробить — така моя судьба. Я тому не винна. Я жива і хочу жити.

— ДМИТРИКУ… ЧУЄШ, ДМИТРИКУ… — торсала за плечі сонного хлопця. — Ходи додому. Вже ніч. Мама будуть журитися, де ти дівся.

— Я сказав, що пішов наймати на завтра косарів, — відповів на те хлопець, струшуючи голову зі сну.

— Ти! — вдавано сердито ляснула його долонею по грудях. — Що брешеш, що спиш?

— Я не брешу. Я таки спав, — потягнувся до неї обома руками.

— Іди додому. Я чую щось недобре.

— Андрій?

— Ні.

— А що?

— Не знаю. Але недобре.

— Іван… — зітхнув хлопець, і йому опустилися руки.

— Іван… — скреготнула зубами Петруня.

— Я йому сам скажу… — Дмитрик кинув жмут сіна вглиб горища, так ніби тим міг зігнати лють.

— Не встигнеш. Андрій скаже перший… — байдуже відповіла Петруня, та тут-таки й заголосила так голосно й гірко, що її плач легко можна було почути під стіною стайні, коли б там хто чатував. — Полюби мене, Дмитрику, ще послідній раз, бо другого такого разу не буде… — твердою й тремтячою водночас рукою Петруня зривала спочатку свою, а потому й хлопцеву сорочку…

Андрієва тінь під місячним світлом падала зі сходів стайні їм майже під ноги, але двоє вдурілих від любощів і відчаю того не бачили.

ІВАН ВАРВАРЧУК СИДИТЬ на пласкому камені перед порогом своєї хати й дивиться, як нічним подвір'ям розливається густе місячне світло. Та ще з горіха блимає очима сова. Блиск її великих очей холодний і моторошний. Вже би краще пугикала. Може, би перебила дзвін у Йвановій голові. Чи дзьобала б його в тім'я.

Іван думав, що він п'яний після корчми, а тепер уже й сам не знає, який він… п'яний чи одурений, чи людьми поза очі обсміяний.

Але сьогодні він таки вбитий. Канонами {{ Канони (діал.) — гармати. }} на фронті не вбили, а за два кроки від хати — зарізали в саме серце.

Проте навіть такому, вбитому, з вицідженою із жил кров'ю, йому страшно постукати в свої двері.

Люди добрі…

Він вернувся з війни!

Його жінка в його хаті любилася з іншим!

А йому страшно гримнути кулаком у двері, а жінці — в ребра.

Бо він у це не вірить.

Коли б йому про Петрунині гріхи шепнула жидова Фіра, він би з другого слова повірив. А Чев'юків огир казав — так, ніби сам боявся того, що каже.

Та й, люди добрі! — з ким??! Із дитиною? Із шмаркачем?

Та чи вона би після всього наблизила кого до себе?

Петруня до тої справи… ну, тої, яка стрімголов пустила не одного розумного чоловіка, цікавості не має, бо не знає, що то таке. Хліб пекти знає, ткати й шити знає, сіно вистояти й корову до бика пустити знає.

А того, що Йванові не треба, щоби вона знала, вона й не знає. Ну, що не знала ні до Йвана, ні при ньому, — це точно.

А нащо їй знати, як Іван сам не знає? Хіба чоловік не може жити без цього?

Ще як може! Ондечки як добре і як довго годило йому без цеї дурнички! Хіба що лиш на фронті проклинав свою судьбу, бо боявся

дуже смерті від кулі чи від канони. А що вояки підсміювалися, буцімто, береже чоловіче сім'я лише для своєї жінки — то що в цьому було поганого?

А що таким Івана вродила мама — то, значить, таким його Бог задумав. І такі чоловіки потрібні, якщо є такі на світі, сотворені Божою рукою.

Що жінка його насправді невинна дотепер, по всіх роках шлюбу, — хто то знати має? То справа ґречна. Не для чужих. Зате боятися Івана — боїться й не перебоїться ніколи. Іван би дав голову свою на відтин, що це свята правда. Петруня добре пам'ятає татовий канчук на своїх плечах. І зламати свою присягу перед Іваном — не зламає нізащо.

О, та-а-ак… Було… було і в Івана таке, що мусив цілувати землю та просити в Бога прощення за Петруню: як на фронті з одного боку їх били канони, а з другого — туман упав від газу, який випустив на їхнє військо союзник їх німець. Витруїти могли їх союзники. Замість москалів. Не знали німаки, що фронт був прорваний, що австрійські частини зайшли в тил русаків. Ото й відхаркує Іван дотепер німецьку отруту. А багато хто з побратимів-вояків віддав Богу душу після тої газової атаки.

Отоді згадав Іван своє весілля, як вивертало його нутро, ніби перед смертю. Отоді проклинав свої ґрунти й худобу, задля яких і оженився на робітній та тихій Петруні.

А що збрехав Гаврилові про доньчине безчестя — що в тому безсердечного? У їхніх горах дівка тата боїться більше, ніж чоловіка. Але й перечити чоловікові не сміє, навіть, як чоловік бреше.

Що мав робити Іван інакше? Мав казати тестеві Дячукові, що він каліцун?! {{ Каліцун (знев.) — каліка. }} Що дзиґар його не заводиться до роботи з жінкою?

Який чоловік такий сором може пережити?

Іван мав доньчину кров татові показати, щоб доказати свою чоловічу спроможність.

А що Петруня в тому не розуміла, яким має бути чоловік з жінкою, то хіба це зле?

Навіть коли би признався в своїй чоловічій немочі, Гаврило не забрав би доньку назад: Іванові маєтки жоден ґазда не проміняв би на чесне ім'я своєї дитини. Але хіба котрийсь чоловік на світі на його місці визнав би свій сором??!

Бачте, Петруня ні разу не заговорила з Іваном про ту справу. Ляже собі на печі хоч уліті, хоч узимі, говорить з Іваном про що завгодно, а про те не згадує. Ні про образу. Ні про своє життя з Іваном без обнімання-притискання.

Та й Іван не згадує.

Нащо?

Корови теляться.

Вівці котяться.

Свині поросяться.

Бики запліднюють.

Що їй ще треба?

На старості Варварчуки візьмуть собі годованців — буде кому очі стулити. А тепер їм обом добре без зайвого клопоту.

Чи він комору від жінки замикає?

Чи хусток їй у вижницьких жидів не купує?

Поки не взяли Івана на войну — жили вони собі так файненько, аж бабам зле робилося від їх добра та статків.

А свічку, вибачайте, їм ніхто не світив.

Що носили після весілля в зубах — та чи одну носили?! Це ж Петруню і її тата, а не Йвана язиками носили. А Іван що? Іван ґазда. Івана за таке багатство в сраку цілувати, а не дутися годиться.

Так що то ще треба подумати, нащо Андрій казав Іванові про Петруню з Дмитриком! Не інакше, як брехав від заздрості. То такий хлоп, що не всядеться, поки своє від дівки не візьме. А тут, видно, дістав по руках. Іван за свою Петруню певен.

…ПЕТРУНЯ ЯКОСЬ ЗАНАДТО ДОВГО вибиралася в сіни, довго гриміла тисовим засувом, зате так різко відчинила двері, що Йван ледве встиг відступитися.

На груди йому не падала — та він цього й не чекав.

Мовчки світила навіщось аж дві лампи — й Варварчук подумав, що вона таки рада, що чоловік нарешті вернувся. Живий. Неушкоджений.

Точно рада, бо онде біліє розстелена постіль.

Дивно! Вона спить на постелі, а не на печі?

І сорочка в неї не буденна, а мережана білим?

— Я прийшов з війни, — перше, що сказав Варварчук жінці. — І я буду спати. А говорити будемо завтра, — взяв її за руку й потягнув до ліжка.

Тільки якусь мить він відчув у ній опір. Одну мить. А далі вона слухняно лягла під стіну, а Іван повернувся до неї обличчям. Шкарубка рука його повільно звивалася по її сорочці від голови до ніг і назад до голови, і шкіра її від того бралася неначе пухирцями: руки Іванової на собі ще не знала.

…А через два місяці сів Іван на стільчик посеред хати, а Петруню поклав на коліна перед себе.

— Присягай, що не була невірницею!

І тоді вона подивилася йому в очі. Знизу догори.

Так, ніби жменю гарячої золи межи очі сипнула.

Ніби блискавкою його проткнула чи на кіл посадила.

Вона нахабно дивилася на чоловіка й говорила так само нахабно й сміло:

— Я тобі в церкві перед людьми й Богом присягала. Присяги я не ламала. А тепер що присягати? Ти мій шлюбний чоловік. Маєш право перевірити, чи я перед тобою чиста. Ти мене не пробивав. А як хочеш знати, чи вірна я тобі, розпечатай мене. Хоч зараз.

В її голосі одночасно було стільки зневаги й зверхності, відчаю й неприхованого торжества, а у небачено розквітлому тілі — справжньої жіночої сили, що Варварчукові зробилося млісно.

Проте Іван промовчав. Лише заборонив Петруні показуватися поза ворота обійстя. Мала сидіти вдома, а коли йти до церкви чи куди-інде, тільки в супроводі Йвана.

Однак Петруня на ворота ніколи не дивилася, лише мовчки снувала між хатою, стайнею, клунею, криницею, стодолою та пивницею.

Та коли одної днини Варварчук таки заздрів, як його жінка з вершечка сіна в саду з прикладеною дашком долонею пасе очима Чев'юкову господу, а там так само — під дашок долонею — в її бік тягнеться Дмитрик, пішов Іван до Грицька Кейвана. Вони хоч й воювали порізно на війні, але вояк вояка, та ще в такій справі зрозуміє.

ГРЕЦЬКО КЕЙВАН слухати Йвана не дуже-то й слухав. Мовчки клепав у саду косу, та інколи з-під чола зиркав на зніченого Йвана.

До Кейвана Варварчук біг, перескакуючи сусідські межі, як молодий огир. Чорна злість розривала його груди — аж хотілося її вирвати з себе, ніби перший сивий волос із голови.

Але коли з Кейванової хвіртки з радісним лепетанням назустріч кинулися чорненькі хлопчики-близнятка, а за ними, мовби квочка, подріботіла мовчазна Кейванова жінка Теофіла, привітавшись з Іваном низько опущеною головою, Варварчукові враз поломилася недавня воля.

Він сперся на паркан і довго дивився, як вправно орудує бабкою й молотком Грицько.

Якщо Іван ще постоїть тут отак хвилину-другу, то може вертатися домів без "будь здоров".

— Боже помагай! — тієї ж миті привітався Варварчук із Кейваном і ступив у скошену траву під горіхом.

Кейван підвів голову в зеленому капелюсі, мовчки усміхнувся у вуса, закручені догори, й відповів:

— Дякую. Боже, і вам помагай! Щось давно тебе не видів межи людьми, вояче… — казав Грицько, не відриваючись від роботи. — Є свята неділя, свято, а ти пантруєш свою худобу та жінку, ніби їх зроду не видів. Ні, щоби прийти до товариша, та згадати окопне побратимство, та випити за погиблих… Ой, Іване-е-е…

Іван мовчав і чухав голову. А далі, не роздумуючи, сказав:

— Прийшов тебе, Грицьку, найняти на одну дуже делікатну роботу. Другий мені відмовить. А ти, знаю, не зможеш… Лишай клепати косу. Будемо говорити як чоловіки…

— …БУДУ ЛУЩИТИ кукурудзу.

Петруня зав'язує голову темною хусткою, в'яже фартух довкруж себе й виходить у сіни, не причиняючи дверей.

Іван дивиться, як вона в'яло й ліниво перекладає ноги по драбині. Так, ніби до них прив'язані гирі.

Як повільно й неохоче, неначе з примусу, її права рука тягне за собою кошик із лози.

І йому хочеться вити.

Або місити жінку ногами.

Але тепер нема за що.

Іван лускає кулаком по столі.

Петрунині м'які, ніби котячі, кроки відлунюють на горищі.

Він знає, що вона зараз підсунула ближче до вікна дерев'яний стільчик,

розклала довкола себе кукурудзяні шульки, {{ Шульок (діал.) — качан. }}

на коліна висадила кошик —

і з-під прудких її рук посипалося жовте золото кукурудзяних зернят.

Але він також знає, що прудкіші від рук Петрунині очі незмигно завмерли зараз на подвір'ї Павла Чев'юка. А там Доця з котримось із дітей винесла в сад на руках Дмитрика, загорнутого у вовняний килим чи джергу, {{ Джерга (діал.) — різнокольорова вовняна ковдра. }} поклала в тінь під горіхами — та й потекла собі до безконечних хатніх роботів, раз по раз навідуючись до нього як не з кухлем молока, то з мисочкою теплого борщику.

Доця годує Дмитрика, потім гладить долонею його чоло — і знову йде до роботи.

А Петруня, не відриваючи рук від ненависної їй кукурудзи, ковтає на горищі сльози, вслухаючись, чи не піднімається сходами Йван.

Ось так і живуть вони, кожен зі своєю правдою й своєю мукою.

Іван дотепер не знає, чи не набрехав тоді йому Андрій про Петруню із Дмитриком. Він, може, би й не повірив. Але нечувана сміливість його тихої, забитої страхом його Петруні, неприхований виклик, що кинула вона йому не проханням-наказом: "А ти розпечатай мене, то й будеш знати, чи була я тобі вірною!", розбудив у Йванові таку лють, що він по тому не раз ставав під град водоспаду охолодити вогонь у мозку: міг тоді би вбити а хоч рідного батька, якби він у нього був.

Коли б тоді, на Йвана Купала, Дмитрик був перечив, або Петруня заступалася за нього, коли би просилися, падали на коліна, Іванові з лютості кров би залила очі — і сільський батюшка після того мав би на цвинтарі аж дві роботи.

Але вони тоді мовчали обоє.

І коли в Дмитрикові під Кейвановими постолами хруснуло останнє ребро — Іван ухопився за голову: а що, як набрехав молодий Чев'ючок?

Як бити треба було Андрія, а не його молодшого брата?!.

...Іван іще лютіше гримає кулаком по столі. Не має він влади над жінкою. Не має ні крішечки — ні грамочка, а хоч би закрив її в пивниці. Але в пивниці немає для неї стільки роботи, щоб сидіти там цілоденно. Навіть у пивниці є отвір для тяги, через який винесеться жінчина душа в Чев'юковий сад під горіхи!

— ...А ТЕПЕР МОЖЕШ убити й мене, як убив його... — байдуже сказала Іванові Петруня, дивлячись, як із Павлової брами розходяться люди після поминок.

Іван на те промовчав. Лиш почув, як у ньому обірвалося все живе й застигле.

Вечорами він сідав на порозі своєї хати й думав чомусь не про Дмитрика, а про Грицька Кейвана.

І лиш по тому думав про Петруню. Він навіть уже був би ладен дивитися, як чиясь груба чоловіча рука на його очах мацає його жінку.

Але такі руки в їхньому селі, певно, давно всохли або ще не народилися.

Іван навіть хотів би, аби хтось сказав бодай слово — лихе чи добре — про його жінку.

Проте в Тисовій Рівні про бугая, що не побігав корову, могли говорити довше, ніж про людину. А токмо Петруню.

По всьому надійшов такий час, коли Варварчуків перестали кликати на набутки й здогадуватися їх у церкві.

І навіть усюдисущі цигани чомусь обминали їх велику й маєтну хату, ворота якої з певного часу завжди залишалися напівпрочиненими.

…А СТАРІЮЧА ПЕТРУНЯ щодня (як і за дівки) заходить у велику — про гостя — кімнату, зачиняє зсередини на засув двері й витягує зі скрині з-під шмаття, заготовленого про смерть, свою мацюцьку "дитинку".

Тепер "дитинка" зроблена із біленької Дмитрикової сорочки, забутої ним на сіні на стайні тої ночі, коли Іван Варварчук вертав із війни додому, та повернув із Андрієм Чев'юком у жидівську корчму.

Лляне полотно сорочки-"дитини" зістаріло й пожовтіло разом із лицем Петруні.

Та вона того не зауважує. Вона пестить шкарубкими, поморщеними руками жовте, мов шафран, "личко" своєї не зачатої і не вродженої доньки, а краще би сина, втикається поморщеним лицем у старий жмутик, зусібіч обнюхує його. І звідти, звідкись зі споду років і пам'яті, прориває́ться до неї рідний і незнищенний запах розпаленого чоловічого тіла, в якому змішалися запахи толоченої отави й соленого поту, стиглих яблук і свіжого молока, запах шкірки молодого ягнятка й запах слизького чоловічого сім'я, розлитого по її білих стегнах.

Петруня тримає на колінах "дитину" й довго незмигними очима дивиться у вікно. А там усміхнений, молодий і здоровий Дмитрик сміється до неї такими чистими й нестямними очима, що Петруня знову туляється губами до його "дитини"-сорочки, закусуючи до болю зуби, щоб не закричати.

Петруня заплющує очі — й уже з вікна горища, де вона теребить осоружну й нетребну їй тепер кукурудзу, видно, як уже майже нерухомий Дмитрик у Павловому саду під горіхом з останніх сил намагається бодай трохи звестися на лікті.

Біля нього метушиться Доцька. Тоді біжить до хати й вертається звідти з оберемком подушок під пахвою, обережно підпирає Дмитрикові плечі й поволі, нібито також ослаблими ногами, подається до роботи.

Хлопець знесилений до краю, але якимись нелюдськими зусиллями все ж спирається на праву руку, а лівою — з-під самого серця — махає Петруні жовтою долонькою.

Він завжди чує, коли вона дивиться в його бік.

Коли стоїть на своєму подвір'ї, повернута обличчям до нього.

Коли спотикається об камінь, йдучи від криниці з повними відрами.

Коли плаче, забившись у пивниці обличчям у пахучі ранети, і надкушує їх, як надкушувала колись несамовиту радість на стайні на сіні.

Дмитрик тоді дихає на неї.

З кожної шпарки.

Кожним подувом вітерцю.

Кожним листиком.

Краплею дощу.

Та що з того?

Петруня востаннє цілує свою "дитинку" й поволі розмотує сорочку. Вона довго гладить старе полотно руками, як гарячою праскою. А тоді акуратно складає сорочку й кладе на саме дно скрині. Ще й припліскує рукою.

Так на дно пам'яті вона забила цвяхами своє серце, заплативши за короткочасну радість життям невинної душі.

Петруня пов'язує поверх червоної хустки чорну.

Запинається літнім кептариком.

Ховає в пазуху свічку.

І вперше за багато років виходить за браму без Іванового дозволу.

її хода важка.

А голова — ще важча.

Та вона вже не годна себе спинити.

Петруня — вперше за всі роки — сидить у самих ногах Дмитрикової могили і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем.

Вона не втирає їх і не дивиться, чи є ще хто на цвинтарі. Їй таки байдуже.

Навіть коли б сюди надійшов такий самий немічний (шляк його не трафив понині!) її Іван із канчуком у руках.

Навіть коли б у неї кидали камінням усі Чев'юки, які ні сном ні духом, окрім Андрія, не здогадуються про Варварчуччину провину перед їхньою фамілією.

Петруня припадає обличчям до могили і, плачучи, цілує суху землю.

А неподалік стоїть згорблена Доцька із заломленими перед себе долонями і на всі очі пантрує, чи назирці не йде Іван. Вона дрижить своїм змалілим тілом, бо їй здається, що навіть тепер, по стількох роках, Варварчук іще не розквитався з їхнім Дмитриком за свою Петруню. Така він людина, Іван.

Та, зрештою, люди ніколи й нікому не встигають ані подякувати за добро, ані відплатити за свої образи.

Нікому. Навіть собі.

І майже ніколи не є навпаки.

Новела третя. Гойданка життя

ГОЙДАЄ порожню хітанку, {{ Хітанка (діал.) — гойданка. }} прив'язану до старезної груші мотуззям, — і груша, немовби натомлена життям людина, покірно й безвідмовно скрипить у такт неспішному своєму коливанню: "гой-да… гой-да". Поскрипують і розсохлі дошки гойданки, прибиті до двох поперечних брусків, що вже насилу втримують пошарпані вітром, дощами й часом мотузи. Ними підперезана до груші саморобна хітанка.

Сміливе ранкове сонечко крізь лист пробивається в затінок прохолодного зночі саду. На повен голос гудуть бджоли й гостро пахне молодою м'ятою.

А в сусідському обійсті заклично ігагікає збуджений чиїмось запахом лошак, ніби змагається з тонким і надокучливим блеянням овечки, випущеної до схід сонця на пашу.

"Хі-та-а-а… хі-та-а-а…" — муркоче собі під ніс Маринька й щосили розгойдує хітанку під самий верх груші.

Маринька звично погойдалася б на гойданці сама, поки ще Тисова Рівня порається коло худоби та, не розв'язуючи язиків, аби не тратити часу, сапає городи.

Для Мариньки щоденне гойдання — корисніше, ніж вранішнє вмивання-снідання. Зірветься на ноги до схід сонця а хоч улітку, а хоч узимку, плесне непочатої води в заспане обличчя, пожує зірваний вишневий лист, стебельце м'яти чи роздушить у роті примерзлі ягоди калини — та й тихо всядеться на гойданку, незмінно застеливши її перед тим старою вовняною хусткою.

Цю хустку, що лишилася Мариньці від материної бабці Федори, вона би не проміняла на жодне інше віно. Бо Федорина хустка жива.

Маринька отак бере її в руки — і за маленьку хвильку чує, як хустка починає з нею говорити. Ні-ні, вона говорить не словами: хустка передає свій жар через Мариньчині долоні. Через долоні перетікають чиїсь віщі слова з хустки, щоб робити потім у Мариньчиній невинній голові колотнечу.

Брешуть люди, що її прабабця Федора знала мольфарство {{ Мольфарство (діал.) — ворожба, примовляння. }} — ото й передалося воно через кілька колін. Маринька з того сміється. Яке мольфарство?

Ворожба — це коли чарівне зілля збираєш точно в одному місці й в один час;

коли змішуєш-колотиш та на вогні його припікаєш;

коли з мерця знаки крадеш,

пиття з них робиш,

а потім людям голову дуриш.

Оце є мольфарство.

А вона не знає примівництва.

У Мариньки знаття, а не ворожба.

І тільки в час гойдання на хітанці,

і тільки, коли з нею прабабусина хустка.

Тільки тоді Бог їй відкриває.

Скільки в неї було хітанок по всіх їхніх безмежних горах — а говорить з нею одна, оця, що тепер коло хати.

Колись Кирило робив Мариньці гойданки в Бочкові мало не коло кожної стежки. Стеше три-чотири яворові чи ясенові стовбурці, зв'яже їх між собою, тоді з двох боків приладнає мотуззя чи пагони дикого винограду, зачепить у смерічку чи бучок — і гойдає свою Мариньку попід небеса, аж дух їй затинає: лячно! А тоді всядеться на землю, припаде до Мариньчиних колін обличчям — і щось шепче їй… шепче… а далі пестить коліна… та примовляє чудними словами… ніби ворожить.

Вона тоді глухне начисто. Лиш чує, як бухкає кров у скроні та в серце. А те, дурне, калатає — чимдуж штовхає Мариньку в Кирилові обійми. І вона, майже безтямна, ніби напоєна матриганом, {{ Матриган (діал.) — золотий корінь. }} і собі зсувається на землю — та так і падають, обоє, в мох чи зіпріле листя. Губи їм шурхотять від спеки, сухо ковзаючи по губах та обличчі; квапливі руки переймають одна одну, наче змагаються, хто перший встигне перехопити іншого та міцніше притиснути до себе; очі їм сліпнуть від небачених розкошів звуків і запахів, та ще безсоромної наготи молодого тіла.

А коли вже награються обоє до змори, коли віддихаються та трішки подрімають у тіні, Кирило, як іще має час, — плете їй хітанку з самого дикого винограду. Сидить, спершись плечима до дерева, насвистує весільну співанку та радісно пальцями орудує.

І дивися — за мить літає гойданка з Маринькою понад дерева,

та гойкає подобріла дівка в довколишню тишу,

та тішиться несказанному своєму щастю.

"Так само будеш плести нашим дітям колиску?" — питає тоді Маринька, заважаючи Кириловій роботі своїм цілуванням-обніманням.

"Ти моя цісарівна… — тепер уже поважно відповідає на те Кирило. — Цісарівні будуть плести колиску найкращі плетінники. А я тобі буду плести самі гойданки. І сам буду тебе колисати в них. Бо цісарівну ніхто не може колисати, крім цісаря".

Ой, колисати… Він її перевертає горілиць у сіно в Іванцевій колибі, ніби й справді крутить на хітанці, — а під нею розступається земля. Лиш тільки що не поглинає в себе, бо й земля, певно, жаліє Мариньчине серце, що знову тріскає зараз від радості й млості. Агов! Де тота гойданка, що розгойдала-розкалатала серце, як дзвін, і не спиняє, і не притишує — лиш тільки розпалює, як ондечки Кирило розпалює посеред колиби пахучу ватерку, а між ґонтами даху шаленіє літня гроза.

Та пугач пугиче десь у кроні бука.

Та чиясь непримиренна й по смерті душка шастає попід стінами колиби.

Ніби підглядає.

Чи застерігає.

Чи погрожує потайним коханчикам.

Проте надливає в їхню кров хіба що гостроти небезпеки й шалу.

А більш нічого.

Гріх?!

Або Мариньці не однаково, що ні дружечки, ні весільного батька не мали вони з Кирилом коло себе, коли зносило їм двом голови в Іванцевому сіні?!

Коли вона зараз хапається за бороду самого Бога?

Бо осьдечки Кирилова рука тягне до себе, як дідьча {{ Дідько (діал.) — чорт. }} сила, — ні відмовити, ні спротивити не година.

І навіть, коли б її завтра мали на смерть закидати камінням чи спалити на вогні — вона перед тим попросить відпустити її на гойданку. Оцю, за Іванцевою колибою, де зараз Кирило розпинає її гарячими руками, ніби й справді хоче вийняти з грудей серце, як не раз виймає із гнізд тремтливих сліпих пташенят.

Ох-о-о-хох… На тій гойданці в Бочкові Маринька й вішалася. Підрізала ножичком виноградну мотузку, обвила-обв'язала один її бік круг шиї й почепилася за другий, той, що був прив'язаний до бука.

Але сказано: що дано на життя — те не буде на смерть. Не захотів Бог прийняти Мариньчину душу до себе — обірвалася виноградна мотузка.

Хіба то важно, що після того казав їй Кирило?! Неважно! Важно, що сказав правду. Що жениться на Василининих ґрунтах і полонинах, повних овець.

А решта… бац… не має сили.

А за тиждень до свого весілля Кирило позрубував — постинав — поспалював по горах усі до одної Мариньчині хітанки, зроблені своїми руками.

Вона тоді оббігала ті страшні лісові пожарища — так ніби обійшла живих погорільців.

Припадала до чорної землі.

Билася в голову.

Кричала.

Обвивала руками буки.

Наступала на мурашники.

Усе довкіл дихало повним життям — лише Маринька то відмирала, то оживала, аж поки не вчула, що в ній самій умерло серце. Вона прикладала руку до грудей — а серця не було. Не билося Мариньчине серце ні вдень, ні вночі — ніби й справді втекло з неї безслідно. Та ніхто його не ховав і ніхто над ним не плакав. І де воно ділося, не знає навіть вона сама.

Отак із тих пір і живе без серця.

Може, тому інших чує, що своє не заважає?

…Тоді почорніла з лиця Маринька, з посинілою міткою дикої виноградної лози круг шиї знову вернулася в гори — і за два дні зібрала в

хустинку попілець зі своїх хітанок та й поховала його під стіною в Іванцевій колибі. Там, де ще недавно попеліло її серце коло Кирилового.

А жменьку сивого попелу закопала в своєму саду під грушею.

В якімсь часі зробила сама собі хітанку.

Коли вона вперше вмостилася на дощечки нової гойданки в саду, тієї ж миті страшний холод шугнув їй під самий мозок. Маринька

зіщулилася, але з гойданки злізати не злізла. Ніби мала намір перечекати страх.

Проте страх не відпускав, хіба ще більше прицвяшковував до гойданки. По тому вона вчула, як гострі й холодні зашпори заходять у ноги, як безвольними робляться руки. А далі — знизу і зверху — повіяло холодом. Це був смертельний холод, укупі зі смертельним страхом. Ніби вона ходить опівнічним цвинтарем. І тоді самий ляк, а не оніміла рука, зірвав із плечей прабабусину — Федорину — вовняну хустку й підстелив на дощечки гойданки.

Отам їй уперше відкрилося.

Маринька спершу сама зчудувалася, коли з-під хустки крізь тіло почав проростати жар. Жахкий, ніби вона на розжарену пательню вмостилася. Та де там пательню — то було так, наче тепер уже крізь неї, як через вушко голки, протягували не нитку — пекучий кіл… ніби її тіло намотували навколо стовбура — гостродзьобого, що мисливська піка.

Маринька ледве стримала крик — а вже той жар розпливався в голові чудними картинами… із картин робилися люди… і вони були впізнаваними…

А далі вона таки скрикнула — аж затремтіла гойданка. Потворний страх знову розітнув Мариньчине тіло навпіл: живі люди, люди, яких вона знала, люди, які ще вчора віталися з нею, нараз ставали мертвими… ні-ні, вони ще ходили ондечки за її брамою, ще вона з гойданки переговорювалася з ними, а вже перед очима бачила їхню наглу смерть чи близьку напасть.

Проте Маринька тоді на диво швидко відійшла. Мало що… Учора лягла спати, виказавши лише короткий "отченаш", замість того, щоб окремо подякувати Богові за день і за харч, за погоду і за здоров'я. А

позавчора шляхтувала {{ Шляхтувати (діал.) — проклинати. }} на чім світ стоїть сусідчині кури, що розгребли Мариньчині грядки на ніц.

Та дивні видіння не відпустили й наступного дня — і Маринька з усієї сили плеснула себе по чолі. Ну, так… певно, що так… а як вона хотіла інакше?! Вона перед Богом винна, бо сама замахувалася на життя, Богом дане! Вона бажала собі смерті — а Бог дав їй життя, чомусь не прийнявши Мариньчину потовчену душу до себе. Гріх вона має неспасний. Отож лякає Бог її такими страшними видіннями. Вчить, щоб знала, як із Богом жартувати.

Того дня селом ходили сторожинецькі цигани, й Маринька виміняла в них на великодню сорочку, мережану білими ружами по білому полотні, залізний чавун.

Пузату балію вона тримає тепер за стодолою. Чи сама собі нагадує про свій гріх, чи людей страхає пеклом. Бо ж ні-ні, та й викине колінце: почне з самого досвітку смолу в чавуні варити. Розжарить дно до червоного — а тоді вкине туди застиглий кус смоли. Ніби камінь шубовсне у воду. Воно, окаянне, тріскне від великого жару — й забулькає несамовито на всю округу. Сморід рознесе. Ніби й справді людські кості в тім казані булькають. Та жах наводять. Та думати змушують. Мовляв, дивіться, що з вами буде, люди добрі, коли будете дурне думати та дурне робити. В пеклі горітимете, як смола в чавуні. Та лиш смердючий дим ітиме з вашого нечистого тіла.

Маринька дивиться на чорне — гаряче й бридке — кипіння в балії, і її до шпіку {{ Шпік (діал.) — мозок. }} кісток пробирає страх. Навіть крізь заплющені очі вона уявляє дим із свого тіла у чорному вариві пекла — і їй хочеться крикнути на весь світ, що вона не винна. Ні за Кирила, ні за теперішню свою видющість не винна.

Наколи б знала, що так воно буде… але ні! Все одно би робила, як зробила. Ні! Не так! Любувала би була Кирила більше. Щоб налюбилася

на все життя. Чи дитинку була би вчинила від нього. Байка, що показували би на неї пальцями та зведеницею {{ Зведениця (діал.) — покритка. }} називали.

Вона звела зі свого серця гарячу кров — і не побоялася стати мертвою.

Вона серце своє звела на попіл, вирвала його з грудей, як скалку, і тепер ходить з розпанаханими нутрощами, лише ніхто не зауважує розкритої рани.

"Вони говорять не зі мною, — думає Маринька, коли хто звертається до неї з бесідою, — вони дивляться в розриту могилу, в якій упокоїлася моя кров, бо хочуть надивитися, як витримує це життя людина без крові й без серця. Вони хочуть надивитися на мертву душу".

Але інша думка перечить Мариньці: стань, жінко! Ніхто не знає твого гріха з Кирилом. Усе давно вкрилося попелом. Закам'яніло, як оцей ось кус майже залізної смоли, що не можна його розбити навіть сокирою. А розбити мусить. І в балію кинути мусить. Щоб застерегло інших від того, про що вона не сміє сказати словами.

Спершу сердилися на неї сусіди. Думали, навіки попрощалася з розумом їхня Маринька. Але вона вийде, було, на дорогу, постоїть — роззирнеться навколо та й попросить стрічного вернутися додому, бо дома, мовляв, його чекає добра вістка, а в дорозі — зла. Чи прийде до чиєїсь хати нібито води напитися, а сама подумає — роздивиться — й намовить господиню не пускати сьогодні дитину в луг корови пасти. А на вечір рознесеться селом, що бугай побив на пасовищі пастухів, а чийогось хлопця забив на смерть.

А якогось-то разу відкрилося Мариньці найголовніше: вона знала, що чекає будь-яку людину з їхнього села на день наперед. Але ці знання якимсь дивним чином не стосувалися Кирила і його родини. І відтоді їй

стало добре. Вона не мучилась знаттям поганого про того, хто мало не спровадив її на той світ. Хай тішиться чоловік, якщо Бог дав йому втіху. Кирило заслужив утіхи. І діти його заслужили.

Решту — розсудить Бог.

А за всіх них відкарається Маринька.

Бо що їй іще робити на цьому світі, коли світ відібрав від неї всю роботу, окрім одної, — знати й відбувати біду за інших?

…МАРИНЬКА З ДОСВІТКУ гойдає свою хітанку, але сама гойдатися не хоче. Щось сьогодні не так. Сьогодні зночі далека, дуже далека й дужа сила розгойдує землю під усім селом. Так, ніби тьма вершників женеться наввипередки, а під ними двигтить земля — але ніхто того не чує, крім стривоженого сусідського лошака й хіба що Мариньки. Бджоли не до рахунку. Бджоли дурні — вони цвіт спивають та мед із нього точать, тривоги не чують. А Маринька чує. Їй від самого ранку руки дрібно тремтять та холодить попід грудьми. Ото й сидить маком коло своєї хітанки, говорить із нею, а голову догори підняти — не наважується.

Тривога ссе її попід груди… так, певно, ссе дитина мамині цицьки… щось таке недобре звивається за пазухою, ніби гадина на теплій літній стежці.

Маринька чує, як і в її нутрі розгорається пожар. Вона би загасила його. Та чим? По воду йти ліньки. Та й ноги приросли їй до землі під грушею. Живої душі близько не чути. А коли б і чути — вона з місця не зрушила б і словом не гукнула: дідьча сила дужче й дужче розгойдує під нею землю — аж онде гойданка сама зачепилася об верх груші й хитається повішеником над головою. Мариньку б'ють дрижаки, ніби в гарячці. І вона рушає з саду, так і не поправивши гойданку.

Вона вже знає, що на Тисову Рівню насувається пожар. Люди мечуться перед її запаленими очима — а вона лиш затуляє лице долонями, ніби хоче вборонитися від вогню.

Маринька бачить, що вборониться.

Та не вборонить інших.

Але, о диво! Перед її помутнілим зором майнула вся Кирилова родина. Шугнула — як блискавка. І зникла. Лиш довгий вогненний хвіст тонко потягнувся за Чев'юками — та й розтанув чи то над Бозною, чи над Бочковом, повившись у небо тонким білим пасмом туману.

До чого б то?!

…А ПЕРЕД ПОЛУДНЕМ вдарили церковні дзвони.

Тричі по два рази.

Так зазвичай у кожному тутешньому селі повідомляли про пожежу, а отже, необхідність господарям-чоловікам брати порожні відра та лопати й чимдуж бігти туди, звідки валить дим.

Грицько Кейван, зачувши несподівані дзвони, легко, мало не по-парубочому, видряпався в горіх поза стайнею, звідки проглядалася вся рівнинна частина села ще й густо всіяні довколишні верхи з видолинками.

То тут, то там паслася людська худоба, раз по раз весело подзвонюючи дзвіночками-колокільцями.

То тут, то там — на посвітлілих від скошеної трави горбах — люди громадили сіно, вйокаючи на коней, що ліниво тягли до стогів круглі

копиці; а то й просто гейкали, розгарячілі, з горба на горб, подаючи голос таким самим розімлілим від роботи косарям та громадільникам.

Чоловіки, голосно перегукуючись, клепали коси.

Жінки віджартовувались на чоловічі жарти.

І тільки луна ліниво відбивала людські голоси у сиву мряку далеких шпилів і вершин.

Але одночасно з негучною луною тривожний дзвін з долини колов довколишню літню тишу — й голови людей з верхів і низин спантеличено розверталися в село, в бік ураз ожилої церкви.

Крутив головою в горісі й Грицько Кейван: шукав над сільськими дахами диму. Проте диму не було ні над одною хатою. Лиш поволі вставала курява на сільському гостинцеві від квапливих людських ніг, покликаних несподіваним дзвоном до церкви.

Тимчасом дзвін забемкав без упину — й Кейван, якусь хвильку повагавшись, чи брати відра чи ні, все ж перекинув на плече лопату і, не причиняючи хвіртки, й собі дав ногам поля.

Незвичний гамір стояв посередині села — бо на цей раз із чоловіками прибігли чомусь і жінки, полишавши напризволяще роботи й малих дітей, добре не запнувши навіть голови хустками. Перше збудження, викликане раптовістю тривоги, поволі вщухало — і нараз круг церкви стало тихо, нібито звідти мали винести покійника.

Притихлі люди чекали на війта. {{ Війт — за часів Австро-Угорської монархії сільський голова. }}

Рівнянський війт, ґречний ґазда Василь Крильчук, прийшов до церкви в супроводі начальника рівнянського поста крайової жандармерії

Ганса Крюгера. Обидва були дещо стривожені, хоча намагалися особливо того не показувати.

Сільські чоловіки без команди обступили їх тісним півколом, повідсувавши бабів поодалік та тихцем перешіптуючись між собою.

Нарешті заговорив Крюгер. Мова його була тихою. Для людей малозрозумілою. Але перші слова — явно не словами військового:

— Люди! Не маю нічого доброго вам сказати. А казати мушу: до нас близиться війна.

Начальник місцевих жандармів зітхнув на повні груди й заговорив коротко й тривожно, а від того — ще більш незрозуміло:

— Мирні політичні стосунки між австрійською короною й Сербією доходять краю. Цісарський уряд змушений був виставити Сербії ультиматум. На нашому з Росією кордоні також спостерігається напруження. З боку Росії можливі недружні, в тому числі, воєнні дії. У різних повітах краю зафіксовані випадки диверсії. У разі найменшої підозри про сприяння цивільного населення противникові такі дії розглядатимуться виключно військовими трибуналами.

Тому наш ясний Цісар і я, як представник його військової адміністрації, в цей небезпечний для краю час застерігаємо кожного з вас від необдуманих висловлювань та необачних вчинків, які можуть бути розцінені як підрив корони.

Крюгер прокашлявся, знову передихнув, обводячи притихлих людей втомленим поглядом, і продовжив:

— Даною мені владою доводжу до вашого відома, що з цього дня Цісар оголошує загальну мобілізацію. На випадок оборони. Всі чоловіки, народжені від 1 січня 1872 по 31 грудня 1895 років зобов'язані виконати

свій цивільний обов'язок і записатися в ландштурм. {{ Ландштурм — австрійські військові формування часів Першої світової війни, покликані нести оборону краю на час воєнних дій. }} Ландштурмісти сьогодні ж відбудуть у призначене місце, про яке їм буде повідомлено додатково.

А цивільному населенню доведеться жити, зберігаючи пильність і спокій. Незаконне збереження зброї карається розстрілом на місці. Затримані зі зброєю в руках — відповідно.

…Був 1914 рік — три дні до Іллі.

…КЕЙВАНОВА ТЕОФІЛА САДИЛА на зиму часник, коли задихана від швидкої ходи її сусіда Катерина Василащук раптово схилилася над саміським жіночим вухом і гаряче зашептала на весь город:

— Чули'сте, Фільо? Декотрі чоловіки вертають із войни. Кажуть, ваш також уже на підході. Виділи у Вашківцях його сьогодні. Абисьте були готові. — Сусідка на якусь мить замовкла, а далі дещо змовницьким тоном порадила: — Але перед тим відведіть, срібна Фільо, дітей до мами. — Та й чомусь заломила руки, так, ніби мала намір заголосити.

Заламувати руки слід було Теофілі: було від чого. Проте вона цього не зробила. Лиш повільно поклала рештки головастого часнику на край грядки та ще повільніше обтрусила руки від землі. І лише тоді вчула, як гостро кольнуло зліва під цицькою, а далі зрадлива млість розлилася по всьому тілові.

— Слава Христові-Богові, що вертають живі-здорові, — запізніло відповіла Василащучці та й подалася в хату, не бажаючи продовжувати розмову.

Сусідка стиснула на те плечима. Мовчки перехрестилася. І собі задріботіла через вулицю.

А Теофіла, щойно переступивши поріг, заметалася від стіни до стіни, як мечеться звірина, що необачно потрапила в мисливську пастку.

То вона бралася рвати на собі волосся.

То билася кулаками в голову.

Намагалася витиснути з грудей ридання.

А далі сіла на лавку під стіною — й нараз голова її вивільнилася од розпуки. Що тепер битися? Що голосити? Їй би встигнути зібратися до смерті, поки не прийшов із війни чоловік.

І з тієї хвилини все запалало в руках нещасної жінки, що окрім, як про скору свою кончину, не могла думати ні про що інше: ні дітей, ні людський осуд, ні про гріх, ні про совість.

Теофіла гарячково підкладала дрова у вогонь. Тоді навіщось помішувала патиком воду в казані, ніби намагалася швидше її нагріти. За тим внесла в хороми дерев'яну балію, наповнила її паруючою водою, всипала жменю солі й жменю просіяної й відкладеної сливової золи для прання — й замкнула сінешні двері на два засуви.

Жіноче білля недбало падало на підлогу,

розплетене волосся плуталося між тремтячими пальцями,

і шкіра, всіяна дрібними сіянцями пропасниці, зіщулювалася, як равлик під людськими руками.

Теофіла несміливо осідала в гарячу воду — й повільні, але рясні сльози стікали по її білому обличчі. Недавня сила й рішучість покинули її начисто. Тепер тіло було схоже на віхоть. Якби хто цієї хвилини взяв

його в руки — воно б розсипалося чи переломилося, таке було безсиле й зів'яле. Теофіла сиділа, прикута руками до країв балії, як сидить галерник-бранець, прикутий до борту галери. Хіба лише ворушила пальцями ніг. Наче хотіла пересвідчитися, що ще жива.

Далі вона розтирала сухою золою шкіру рук. Грудей. Стегон.

Ніби купалася вперше в житті.

Чи як перед першим причастям.

Або вінчанням.

Як перед очікуваними пологами — так перед очікуваною смертю.

Має бути чиста.

Вона зараз навіть не банує за своїм молодим життям. Вона лиш за ним ридає. У цю збурену воду. У мовчазні стіни, які не розкажуть правди нікому. Ридає в занімілу в грудях тугу, що не розрубати її ні ножем, ні сокирою не розколоти. Упилася п'явкою туга в розбухлі груди і ссе — не висисає Теофілиної ганьби і страху.

Та поміж цим одна-одніська думка не покидала ні на мить: вона має вмерти чиста, позаяк смерть її буде моторошна. І може, волочитимуть норовисті коні прив'язане до копит голодне жіноче тіло, а там десь і ворони склюють їй остеклі очі. Отоді вона вже не зможе вборонитися від сорому мертвої плоті, як не змогла вборонити від неслави себе живу.

Теофіла неспішно вилазить із балії. І так, як є, гола, стає перед образом Матері Божої. Вода стікає тілом долі — і прозора калюжка розростається круг неї, ніби обгороджує кам'яним муром чи просто ріденьким тином розтерзану страхом жінку.

Від чого вона хоче відгородитися?

Від таких самих?

Від осуду?

Каменування?

Страти?

Теофілі байдуже. Стоїть, німа й завмерла, виставивши на показ власний сором, проте вперше не встидається своєї наготи.

Відколи світ та сонце, ще не бачила себе голяка.

Та ще посеред хати.

Серед білої днини.

Жодного разу не обдивлялася себе так пильно, як тепер: заважав привитий із колиски сором, який, окрім багатьох інших приписів та незліченних забобонів, диктував один особливо суворий і неухильний припис для будь-якої тутешньої жінки. Припис, що не мав відтінків, півтонів, застережень, полегші чи варіантів: кожна жінка гір зобов'язана була передусім стидатися своєї статі й власного тіла.

Завжди й перед усіма.

А токма, перед шлюбним чоловіком.

Цей єзуїтський за своєю природою закон насильного і повсякчасного сорому засвоювався жіночою статтю ще задовго до шлюбу.

Хоча, слід визнати, дотримувався не конче завжди.

Отож не було нічого дивного в тому, що багатолітні Грицькові досягання навпомацки молодого тіла, схованого під довжелезною жіночою сорочкою, у винятково чоренній темряві та моторошній тиші, мале коли будили в Теофілі цікавість до поквапливого, нібито й не-шлюбного, а радше злодійкуватого — переважно похапливого й нетривалого — нічного дійства плоті. Радше навпаки, хазяйновиті — безперешкодні — чоловікові домагання породжували мовчазну, добре приховувану відразу й непоказний спротив. Як до проворних і безцеремонних його рук, що плуталися то в подолі, то в пазусі, так і до зазвичай повторюваної грубої сили, яка не зоставляла місця для лагідності чи розуміння жіночої природи, а токма, її бажання.

Може, саме через цю задавнену образу на зневажувану дотепер її плоть, Теофілі забаглося роздивитися себе пильніше. І саме перед невідворотною смертю. Щоб зрозуміти, чому тіло — єдиний раз розбуджене ЇЇ тіло — зазнало стільки болю, неслави, а тепер — волає до неї голосом неминучої смерті, але при цьому не чує в собі каяття?

Висмоктані дітьми, та ще не зовсім обвислі груди дивляться їй у мокрі ноги, ніби й собі опускають очі від жалю, сорому чи страху. Повні, настовбурчені пипочки здригаються в такт дихання, так, ніби під повівом вранішнього вітру колишуться голівки лісових дзвіночків. Туге Теофілине черево, де-не-де порізане смугами від частих пологів, іншого разу бодай на хвильку згадало би про гаряче чоловіче сім'я. Але тепер слизький гадючий страх звивається в її розпареному купелю лоні — й вкриті дрібними сирітками стегна мимоволі змикаються одне з одним, немовби й справді бороняться від чиєїсь свавільної сили.

Проте навіть тепер, із ніг до голови зашнурована страхами, невідомістю й млістю, Теофіла чує, що ще молода.

Гаряча.

І що навіть цієї миті — перед самісінькою смертю — жадала би забутої ласки.

Та довбня страху вкотре вдаряє в її карок — і зіщулена жінка повільно, але щосили обгортає себе затерплими руками. Ніби підробляє чи відтворює чиїсь обійми.

Так і стоїть, обвита навхрест уже задубілими долонями, й остання прижиттєва сила покидає її змучене тіло.

Теофіла — як є — падає на коліна й палко молиться образам, що, здається, й собі знітилися від небаченої сміливості нагої жінки. Бо ось вона раптово, одразу по молитві, прикладає долоні до ледь заокругленого черева — й гостра й непереборна хвиля бажання розливається її схололими жилами. Так вона й колінкує, розшматована недоречною жагою і вкоріненим жахом розправи.

Теофіла скидає очі догори — і насмішкуватий, осудливий погляд Божої Матері змушує колінопреклонну жінку вчинити нечуване (навіть у розумінні найбільшого грішника!) зухвальство: стиснути праву долоню в кулак і пригрозити ним жінці в золотистому німбі сумнівної непорочності, яка зі стіни мовчки засуджує Теофілу, не зазираючи їй у душу. Тремтливий, а все ж стиснутий чи то з відчаю, чи з лютості кулак тремтить перед Теофілиними очима й очима Матері Божої. Ніби й справді має намір поцілити в обоє облич одночасно.

І твердий кулак таки поволі м'якне, але не розправляється.

А колінкуюча жінка все одно думає, що не є найбільшою грішницею на світі.

Навіть із кулаком погрози перед Богородицею.

…ХОЧ ЯК ЧЕКАЛА ГРЕЦЬКА ТЕОФІЛА, як готувалася до стрічі, а коли старшенький Амбросій перед самісіньким заходом сонця з порогу захлинувся словами "Мамо, тато!!!", вона вчула, що бухнула кров у голову. Так, ніби хто вдарив у тім'я.

Теофіла різко смикнула хлопчика за руку — та так і зосталась стояти з ним посеред хати, як статуя Матері Божої з сином.

Розпарений швидкою ходою Грицько влетів знадвору — й нараз зупинився коло порогу, вгледівши дивну картину.

Його біла — як сніг — Теофіла стояла посеред хати, стискаючи руку старшого сина.

У довгій, до самих п'ят — не підперезаній — сорочці.

Із розплетеним волоссям.

На долівці біля її ніг лежала сокира, батіг і мотуз, яким припинають на паші корову.

На столі горіла свічка.

Під стіною, коло постелі, прив'язана до сволока, повільно гойдалася стара колиска.

У хаті пахло теплом і домашнім їдлом.

Усе, як до війни.

Але щось було й не так, бо чого б то Теофілі стояти майже наструнко, а не впасти чоловікові на груди, та не заплакати з радості?

І до чого тепер посеред хати сокира й потертий пастуший батіг із коров'ячим мотузом?

Чи вони, сараки, ще не відвикли, що фронт давно пройшов і їм нічого не загрожує?

Чи минулий страх сильніший за теперішню радість?

— Фільо! — рушив Грицько від порога до жінки. — Фільо, я вернувся з войни живий, а ти... — Кейван не встиг закінчити думку, як Теофіла впала перед ним навколішки і, обхопивши руками коліна, вперше заговорила:

— Убий мене, Грицьку! Зітни мені голову або задуши... але я не вборонилася... не вборонилася я, Грицьку... — та з тими словами й простягнула йому до рук сокиру.

Не роздумуючи, Грицько вовком шугнув до колиски.

В розгойданій старосвітській колисці, потемнілій від часу, подекуди поточеній шашелем, на Кейвана сопіло двійко діточок. З виду було їм десь рочків до двох. Одне дитинятко, розбуджене різким рухом, нараз закліпало сонними очима й завовтузилося, намагаючись виборсатися з-під покривала. А друге спало, як у мами за пазухою, леда всміхаючись солодкому сниву кутиками уст та смішно ворушачи бровенятками.

Пополотнілий Грицько, не проронивши жодного слова, одним рухом зірвав колиску з прив'язі й щосили гепнув нею об підлогу.

Колінкуюча Теофіла миттєво зірвалася на ноги й усім тілом упала на розгойдану колиску, затуляючи собою дітей.

Амбросій, прикривши обома долонями рот, забився за припічок, і тільки тонко хрипів ізвідти:

— Тату, не вбивайте маму… тату… не вбивайте…

Жінка лежала долілиць на колисці — а чоловік бив її залізними руками.

Люто.

Мовчки.

І вона підставляла під удари непокриту голову.

Залізна рука відривала Теофілу від двох живих клубочків — а вона, намертво обвивши дітей руками, лише підставляла під удари голову, і збожеволілий Грицько несамовито рвав її розплетене волосся, що жабуринням намотувалося на руки.

Кров ішла Теофілі ротом і носом — і вона харкала кров'ю в рукав сорочки, не приймаючи рук від колиски.

Нарешті, втомившись від побоїв, Грицько сів на припічку й притягнув до себе старшого сина.

— Де Маковій і Хризонт? Де Танасій? Прокіп? — підвів синове підборіддя.

— У вуйни Анни, — схлипнув Амбросій, а далі забився плачем у татові груди.

— Курва дошка ваша була! — вдарив дитину Кейван і підійшов до Теофіли. — Вставай! Я хочу знати! — сіпнув її за розірвану сорочку…

…УЖЕ ТИСОВА РІВНЯ мовчки змирилася з третім, але таким самим нахабним від початку війни пришестям окупаційного війська на свою землю,

уже відчитала молитви за трьома забитими насмерть жидами і розгребла руїни спалених ворогом домівок,

поприбивала ногами пилюку від розграбованого збіжжя й фуражу,

ще раз умилася слізьми від образи й лютості,

і тепер рахувала на пальцях, чи це, третє, пришестя буде таким самим недовгим, як два перші, чи тільки коротким, але незмінно жорстоким.

Перший раз русаки стали в цім краю постоєм лише на шість неділь — від вересня до середини жовтня. Проте цього було достатньо, щоб лишити по собі багато зла й сліз.

Через рік, коли фронт ходив туди-сюди, як ґаздинька без чоловіка, російське військо тримало тут оборону цілий рік і ще трошки.

І ось коли в червні 1916 року чужинець прийшов у Тисову Рівню втретє, його сахнулися навіть діти.

…ТЕОФІЛА З СЕСТРОЮ Анною підгортала в городі картоплю, трійко її старшеньких хлопчиків — Амбросій, Маковій і Хризонт — неподалік пасли корови, а меншенькі — Танасій і Прокіп — бавилися поруч, коли на безмовній сільській дорозі закурило пилюгою з-під численних кінських копит, а довколишня тиша заповнилася багатоголосим чужим шварґотінням.

Кейванова знала, що так у село вже двічі вступав тільки чужинець.

— Знов! — крикнула Теофіла, кидаючи сапу між картопляні ряди, й боляче сіпнула Анну за оголений лікоть. — Тікаймо в пивницю, — штурхала переляканих дітей. — Лише скоренько.

Поки всі семеро прибігли на подвір'я, там уже напували коней двоє вояків.

— О! — сплеснув руками один із них, побачивши перед собою переляканих і задиханих жінок. — О! Ти! — ласо всміхнувся й поманив пальцем до себе Анну.

Він був молодий. Років, може, з так, як Теофілі. Чорний, ніби вкрита пилюкою чорна смола. Густе кучеряве волосся вилося йому з-під легкої шапки-кубанки, а тонкий стан був підперезаний широким шкіряним паском поверх довгого темно-синього суконного строю без ґудзиків, схожого на халат, бурку або кунтуш. Краї запанахані один за другий. З-під цього дивного убору виднілася темна сорочка й такі ж штани. При боці чорного вояка гойдалася шабля у піхвах. І сам він погойдувався з п'ят на пальці, ніби підбирав такт до розмови.

— Ти! — вояк підходив ближче до жінок, і далі показуючи пальцем на Анну. — Дай вода. Я хотєл вода, — шварґотів чорний чоловік, однією рукою відводячи Теофілину руку, що прикривала сестру, а другу тримаючи на шаблі. — Ти! — весело погрозив указівним пальцем Теофілі. — Она дайот мнє вода, — вдруге показав на Анну, не забувши перед тим знову окинути оком Теофілу.

Побіліла на вишневий цвіт Анна дрижала позаду старшої сестри, намагаючись затулити груди, її засмаглі руки також тремтіли — і від того вся вона скидалася на перелякану пташку.

— Твой муж? — питав Теофілу вояк, почергово показуючи рукою на хлопчиків, що вчепилися в мамину спідницю обома руками.

— Мої діти! Діти. Це мої діти. А це моя сестра, — гарячково відповідала Теофіла, хапаючись за криничну корбу. — Я зараз дам вам води сама. Зараз, — хапалася за розгойдане відро тремтячими руками.

— Ти! — знову вказав пальцем на Анну вояк. — Ти… вода дайот.

Змертвіла Анна повільно відсторонила сестру й, дрижачи, схилилася над цямринням, щоб узятися за відро.

І цієї миті чорний чоловік ззаду плеснув долонею Аннині сідниці, далі обома руками розвернув її до себе обличчям і поклав руку на пазуху.

— Не руш її! — не пам'ятаючи себе, Теофіла навідліг ударила чужинця в груди, а тоді в лице: — Не руш! Вона чекає з війни хлопця, — впала перед ним на коліна. — Анно, тікай, Анно! Тікай із дітьми! — кричала сестрі, а сама тримала чужинця за поли його дивного строю і билася головою об його коліна: — Не руш її! Вона дівчина!

Вояк лише дивно усміхнувся, ніби й не зауважив Теофілиного ляпасу. Щось шваргнув по-своєму напарникові, і той, приклавши палець до губів, показав обом мовчати. А сам, розвівши руки, наближався до Анни з дітьми. Ніби хотів їх обняти.

Анна, обтиснута переляканими хлопчиками, закам'яніло стояла коло криниці, все ще затуляючи груди долонями. З очей її бігли сльози, та вона їх не втирала. І вояк, що йшов із розпростертими руками, нараз виструнчився й опустив руки вздовж тіла, ніби готувався за мить віддати Анні чи дітям честь.

Далі він знову приклав палець до губів.

А тоді озирнувся.

Його побратим, намотавши на руку жіночу косу, що батогом випала з-під хустки, заштовхував старшу сестру в прочинені двері стодоли. Вона ж, обхопивши його запилюжені чоботи обома руками, чи то боронилася, чи, навпаки, помагала.

…Про те, що було далі, Теофіла намагалася ніколи не признаватися навіть самій собі.

Бо як тільки за ними заскрипіли завіси дверей і стодола вкрилася напівмороком, із чорного чужинця-ґвалтівника зробився звичайний чоловік, так само спраглий ласки, як спрагла в нічних своїх снах Теофіла після кількарічної розлуки з Грицьком. Вона ніколи була б і не подумала, що перша-ліпша чоловіча рука — чужа чоловіча рука! — може так легко вжалити раніше неприступне для чужого потайне її місце і так нагло підкосити тверду, як думала вона дотепер, жіночу волю.

Перші хвилини з черкеса гарчав голодний самець, що був ладен розірвати самицю на шмаття.

І точно так само полонена враз самка спершу нагадувала підстрелену суку:

вона звивалася з болю й вила з відчаю,

дряпала обличчя й кусала шкіру,

гамселила нападника ногами,

норовлячи вирватися з його навіжених обіймів.

А він її лише обнюхував та стискав кліщами рук.

Може, так би воно й сталося, що чоловік і жінка (одночасно несамовиті: він — у пристрасті, вона — в страху) побороли б одне одного — і навіки відскочили би нарізно, коли б ота дурна лляна спідниця поверх лляної сорочки, в шалі нерівного змагу, була не задерлася Теофілі вище колін і не оголила білі — нібито жінка жила в пивниці — ноги.

Отоді черкесові руки раптово розімкнулися — й права його долоня, гаряча, мов грань, спочатку завмерла на внутрішній стороні стегна, а далі — небавом, але сміливо поповзла догори.

Та так пестливо,

так смертельно палко й ніжно,

так нечувано смачно й заклично,

що Теофілині ноги не могли знести такої тортури: вони самі розмикалися перед чоловічою — тепер уже впокореною — силою.

Не було ні думки… ні страху… лиш дивне біле розп'яття миготіло їй у голові, немовби в тумані. Бо той клятий черкес із чорними, що земля, очима палав їй у очі й одною рукою пестив стегна, а другою перебирав пругкі груди. Його губи, теплі м'ясисті губи тягнули останні соки з її уст, ніби шукали там меду чи, може, навпаки: вливали меди в Теофілу…

І вона всім співаючим тілом подалася йому назустріч. Та так відкрито, так згідливо й жагуче, що навіть черкес з несподіванки на мить одірвався від неї, щоб потім припасти, дрижачи, до тремтливого й вологого, ніби щойно скупаного, лона.

…Теофіла не раз і не два по тому дивилася на витоптану купку сіна в кутку стодоли, де була так легко приборкана, але не розтоптана, ні, не

розтоптана, лиш зачеплена її жіноча честь, — і страх, і подив, і млість щоразу дужче й дужче розривали їй груди.

Якби тоді був завалився дах чи розступилася земля, застряг ніж у горлі чи куля прострелила серце, вона би змирилася з цим легше, аніж мусила тепер зживатися з думкою, що одна-єдина мить нелюдської боротьби й короткочасної покори, дала їй несамовиту й незнану досі мить насолоди. Єдину мить гострого торжества не розбудженої до того плоті.

Бо опісля, по всьому, зів'яла було її рука знову щосили вдарила нападника в обличчя: дотепер лиш її чоловік знав, яке в неї тіло біле. А тепер знає й чужий!

Та вояк на те лиш м'яко і вдячно потерся лицем об її руку, а тоді відкинувся на сіні, ніби хотів спочити.

Тоді вона могла а хоч би й розтрощити черкесові голову: в стодолі не було хіба лише зброї, а так серпи, коси, сокири, лопати, вила й собі спочивали на відстані протягнутої руки.

Однак втихомирена жінка чомусь не відважилася тоді розправити зледачілу руку…

А коли зрозуміла, що понесла, наразі хотіла топитися. Та ріка була дрібна, а діти — ще дрібніші. Думала зіллям витравити з себе чорне сім'я… із стайні стрибала… тяжке піднімала… а туге її черево ставало тугішим і круглішим.

А коли Теофіла вчула в собі плід, тоді здалася на волю Божу. В селі вона така не перша й не остання. І вона не винна, що Бог і Цісар забрав чоловіка на війну, а її лишив напризволяще.

То, значить, сам Бог хотів, щоб її тіло знову носило?!

Це ж він послав їй чорного чоловіка?

Він улив у неї його чорне сім'я?

Бо ж ніщо ні на цьому, ні на тому світі не відбувається без Божої на те волі!

Вона знає. Так її вчили.

То хто їй може докоряти, що перст Божий упав на неї?

…Коли двійко діток із її лона випросилося на білий світ, вона цілу добу не повела й очима в їхній бік, не запитала, кого привела на світ і цицьки їм не дала. Знала, що двоє. І що мають руки-ноги.

Чекала, коли самі виздихають з голоду.

Від червінки. {{ Червінка (діал.) — кривавий пронос. }}

Чи яка інша бола їх скосить.

Стара рівнянська повитуха Марфа щось там шамкотіла беззубим ротом коло колиски, та поїла діточок трав'яними відварами, але годувати грудьми не силувала. Поглядала на Теофілу мовчки. Знала: чоловік — не гівняк, щоби не зм'як. І Кейвановій попустить. Лише не зразу. Бо діти не винні. І Теофіла не винна. Клясти треба війну і Цісаря.

…А Теофіла видивляла всі свої очі на сільському гостинцеві, де ще не раз стовпом ставала курява під копитами чужих коней. Але коні із чорними людьми не вертали.

І Грицько не вертався.

Отож вона мостила найменшеньких хлопчиків — двох зразу — по два боки переповнених молоком грудей. Діти жвавенько, як цуценятка, прицмокували пухкими губками коло її цицьок — і глуха неприязнь до живих клубочків поволі танула. Натомість під грудьми розростався страх. Але наразі Теофіла на нього не зважала. Буде — як буде. А поки що вона годує цицьковим молоком своїх чорненьких хлопчиків — і напівпритомна млість розливається їй від грудей до самого лона. Аж темніє в очах. Так що вона ладна ловити за рукав будь-якого чоловіка, що минає дорогою її хату, ладна зазирати йому в очі та допитуватися: чи не видів він де чорного чоловіка? Чи не переказував той чоловік за нею? Та не тужив за її роздражненим тілом?..

А два хлопчики прицмокують та солодко посапують їй у груди. І Теофіла котить на їх білі личка сльози — і не втирає.

...ОТОЖ, КОЛИ ІВАН ВАРВАРЧУК попросив Грицька помогти йому в чоловічій справі, Кейван здивувався мало.

Спочатку він ніби злякався.

Боже праведний!

Як?

Як він піде помагати розправлятися зі своїм похресником Дмитриком?

Як йому підніметься рука бити невинного хлопця?

А що Дмитрик невинний — Грицько знав точно.

Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля, її ворожба й лукавство. Відьомська зваба непокритого тіла. Раптова блискавка погляду. І запах.

Дражливий запах зрілого жіночого лона, що туманить чоловічу волю й твердь. А більше нічого.

Якби Теофіла не була така статна… якби мала бляклі очі й усохлу пазуху… якби була боронила, а не розгортала своє тіло…

Чи той черкес лишив би в ній своє чорне паскудне сім'я?

Чи вилупилися б тоді з Теофілиної утроби оті ненависні діти?!

Грицько ж бо не ґвалтував на війні чужих жінок, хоч би й розлягалися були перед ним! Він їх брав — бо вони того самі хотіли, а йому того конче було треба. Для здоров'я. А ґвалтувати — Боже борони.

…Варварчук щось говорив.

Кейван тимчасом думав.

А далі він відчув полегкість. Так-так. Кейван почув, як у ньому знову прокидається приспана злість. Він її гасив-гасив, бо треба було гасити.

А як інакше?

Уб'є жінку — семеро дітей треба буде годувати.

Хто їх буде годувати, як його запроторять у в'язницю?

Задушити двох чорних байстрят…

Рука йому не піднялася після того, як п'ятеро його, його! синів обступили собою дрібних черкесенят, боронячи їх від батькового гніву. А старшенький, Амбросій, вхопив його за руки:

— Убивайте і нас із ними, тату. Бо ми всі рідні брати. І у нас одна мамка.

Поломилася тоді воля Грицькова, як суха гілляка.

Він не був ґвалтівником, але й дітовбивцею не стане.

Та що йому робити, коли з нього мовчки сміються люди?

А може, не сміються? Після війни — в кожній хаті по букаті.

А Варварчук помстою Дмитрикові спас тоді Грицька. Спас, ніби спасав потопельника… ніби до життя вертав чоловіка, витягнутого із зашморгу. Інакше Грицько був би здурів на голову.

О, так. Іван, певно, думав, що Кейван помагає йому виймати душу з Дмитрика. А воно ж бо ні.

Не Дмитрика між дошками гамселили дужі Грицькові ноги. Не Дмитрика. Черкеса умертвляв Кейван, гопасуючи підошвами по хлопцевих нирках. Умертвляв черкеса і двох його вилупків з Теофілиної утроби. Лють свою люту і нутряний вогонь свій непогашений топтав. Мсту свою чорну. Ненависть загнуздану убивав тоді Кейван у Варварчуковій хаті.

А що воно дало?! Божечку справедливий… В яку прірву втягнула його чорна помста, Боже! Покотилося Грицькове життя гостинцем страху від тої люті. А тепер запечаталося зовсім. Ще якийсь місяць-другий — і подякує цьому світові Кейван. Нібито добрий, а насправді лютіший від звіра стражденний чоловік, що запечатав собі уста брехнею аж до сьогодні. Поки не виповів правду старшій Чев'юковій невістці Одокійці. А що дала та правда? Ніц! Бо поки Грицько жив думкою про свою тайну, він мав надію, що визволення від неї принесе і йому полегшення. І скине камінь із душі. А тайна про Дмитрика виявилася

порожнім звуком. Нікчемною виявилася Кейванова тайна, яка не була тайною для Одокії Чев'юкової.

ГРИЦЬКО ЗАПЛЮЩУЄ очі — й одразу звідкись із чорної темряви випливає до нього усміхнене обличчя ще не зовсім старого Кирила Чев'юка. Добрий Кирило з розпростертими руками нібито пливе Грицькові назустріч. Нібито хоче його обняти та поплескати по плечах, як любив це робити з усіма, кого зустрічав на дорозі. "Дорогий пане-товаришу! — казав довстріч Кирило чи то малому, чи то старому — і відкрита усмішка тягнулася йому до самих вух. — Як днювали? Чи гараздували?"

Сполотнілий навіть уві сні Кейван сахається привиду, і з усієї сили пробує відбиватися від нього руками, а далі сповзає на підлогу і б'ється головою в ліжко. Боже! Скільки може тривати ця мука?! Хіба він думав про Кирилову смерть, коли йшов до жида свідчити замість старого Чев'юка, щоб фальшиво переписати заповіт з Павла на Оксентія?! Грицько навіть тоді думав лише про свою обиду на Теофілу і гасив ненависть до двійка дітей, які дивилися на нього чужими — чорними, як вугля, очима, але говорили до нього його мовою...

Він бив Теофілу, коли тільки міг, наче приблудного пса, що вкрав із господарки найкращий шмат буженини.

— Зроби так, щоб я тебе шукав! — щоранку казав Грицько жінці, лишень розплющивши очі.

І вона, незвично згорбившись, днинськами {{ Днинськи (діал.) — дні. }} зникала як не в городі, то в стайні. Навіть кухонне начиння винесла в літню кухню, де зазвичай готувалося їдло свиням.

— Дай, Боже, й курці розум! — допікав Грицько мовчазну Теофілу за будь-що, будь-де і будь-при кому.

Проте спати з нею спав і на не своїх дітей руками не посягав.

Але то не загасило вогонь в його грудях.

…НІМИЙ — ОЛЕКСА ГОВДЯ — став у саду під грушею Мариньки-богодухої мало не посеред ночі. Коли ще спали півні й люди. І вже лінувалися пси й злодії.

Спочатку босий Говдя навшпиньки обійшов сад.

Сад іще не блистів росою, хоча трава була холодна від вологи. Густі, давно необрізувані дерева похмуро нависали над землею, тягнучи чорні костури гілля додолу; і лиш молоді вишні лопотіли округлою білою кроною в небо.

Німий навіщось довго гладив змокрілі стовбури. Зазирав під колючі кущі аґрусу.

Далі ще довше стояв під грушею, до якої була прив'язана Мариньчина гойданка.

Олекса легенько розгойдав її, і вона заскрипіла, ніби незмащені хатні двері.

Говдя притримав гойданку рукою. Він знав про дивну багатолітню звичку Мариньки хитатися на цій гойданці — а потім казати людям про їхнє життя.

Але одна давня думка не дає спати Олексі й потепер: чому ця богодуха стара діва Маринька не сказала напередодні Німому не йти з Кирилом на полювання?!

Хіба би він був її не послухав? Він швидше би не послухав Кирила і його синів, аніж пішов би всупереч Мариньчиної волі, бо сам знає, що то є голос ізвідтам. Мариньчині голоси — це що Олексовий нюх. Чомусь же ж нюх привів його сьогодні в цей сад і на цю гойданку.

Чомусь?!

О, ні. Не чомусь!

Не чомусь: Олексу в сад до Мариньки знову привів нюх на Кирила.

Святий Боже! Згорілі Кирилові кості перейшли в землі у порох, дали поріддя цвинтарній траві й деревам, а Олекса зараз чує Кириловий запах у Мариньчиному саду. Отут, під гойданкою.

Говдя всівся на гойданку, тримаючись обома руками за пошарпані часом мотузи, на яких трималася Мариньчина забавка. Не гойдався. Лиш глибоко вдихав гостре нічне повітря й думав.

Сюди його привів нюх і якісь далекі й забуті голоси. Щось його несло зночі в цей майже дикий сад і на цю гойданку, де забуті голоси ставали пізнаваними. Якби Говдя міг говорити, він би пошкрібся у вікно до старої Мариньки і запитав би її, що вона мала до його Кирила? Або нарешті запитав би, чому йому, Німому, доводиться на собі нести гріх страти колись найдобрішого до нього чоловіка у світі — Кирила Чев'юка? І до чого тут запах?

Олекса б'є себе кулаками в голову. Гамселить так, ніби збиває горіхи з дерева. Якщо він цього не зробить — чорна хвороба зараз кине ним об землю. Тоді він забуде, навіщо сюди привів його нюх. А він навіщось-таки привів. По стількох роках… неспаних ночах… страхах… безслівному риданні.

Коли б тоді, в Іванцевій колибі, начищаючи рушницю, Олекса був би не думав про Мариньку, раптово зачувши там саме її запах, біла тінь її, напевно, тоді не показалася би під стіною колиби, якраз на місці, де готував вечерю Кирило.

Але яка то тінь була! Біла, невагома, ніби літня хмарка… вона чомусь напливала не на нього, Олексу, а на… Кирила, простираючи широкі рукави своєї небачено чудернацької одежі, й уповивала його, ніби затягувала в себе. Тремтлива тінь її тріпотіла над Кирилом, як у великій радості, й хіба що лише не розпластувалася під спритним чоловічим тілом.

Олексу тоді вкольнуло в саме серце і в голову вдарило обухом: не може того бути! Не може! В Кирила громада дітей і внуків. Кирило в бік чужої жінки, окрім своєї Василини, ніколи голови не розвертає. А тут богодуха стара діва стелеться перед ним, як кошена трава під косою?!

Хіба Олекса стрілив тоді в Кирила, а не в Мариньчине марево над своїм суперником?!

Хіба він міг тої миті вгамувати чи погасити в собі ревність?!

Бо чи винен Олекса, що, вернувшись із війни, хотів тієї богодухої старшої жінки, як діти хочуть цицькового молока? Говдя хотів такої самої, як сам, а не Мариньки!

Коли б такою була Кирилова Василина, він, певно, хотів би Василини. Проте нюх тоді вказав йому на Мариньку — і нікого іншого.

Але як він міг хотіти блаженної жінки, коли був Кирилові сином, а Маринька майже могла би йому бути мамою?

Перші роки Говдя ходив, як одурілий, Мариньчиними дорогами.

Вистоював ночами під її хатою, терзаючи душу сумнівами, чи, бува, поночі не шкребеться яка чоловіча рука в її двері.

Ставав поодалік і дивився, як вона говорить з людьми чи порається на своїй садибі.

Він переймав її на дорозі і на лісовій стежці, пригощав яблуками чи ягодами.

А якогось-то разу, перестрівши коло ріки, раптово погладив Мариньчину голову своєю грубою рукою і подивився прямо в очі, відчуваючи, як раптова блискавка стинає його чоловічу силу.

Пополотніла враз Маринька на те не відскочила і вдарити не вдарила. Лиш примружилась одним оком. Усміхнулася в себе. І так само мовчки, обома руками взяла в свої долоні Олексину руку, що перед тим гладила її. Та так і тримала, ледь ворушачи пальцями його пальці. "Не грайся, Олексо… — сказала, прокашлявшись. — То є дурне діло — серце. Лишися того. Перекліпай або переплач. Але то не наша радість"…

Та й пішла собі берегом, ні разу не повернувшись назад плечима.

Він заревів тоді, як бугай, коли йому протягують налигач крізь кільце в ніздрях. Олекса впав на землю, вчепившись руками в траву, і здавалося, був би гриз її, аби бодай ще раз відчути на собі лагідну Мариньчину руку, що пестила його крізь сорочку, як не пестив ніхто й ніколи. Він хотів наздогнати зникаючу Мариньку, нігтями вчепитися їй у плечі — і трусити — обіймати доти, доки вона не зомліла би в його обіймах, а він би нарешті наситив свою голодну душу, обнюхуючи її з голови до ніг, та пестячи губами її обличчя. Олекса не хотів би від неї більше нічого: лиш отако тримати в своїх руках, вдихаючи її запахи, як дурман, і знати, що таке з нею робить лише він.

А тут, Боже милосердний… безгрішна Маринька без сорому і без устиду кружляє тінню над Кириловими плечима, ніби проситься до нього в пазуху.

Тоді, в Іванцевій колибі, чорна ревність і безпам'ятство роздерли Олексу — й спустили курок неначищеної рушниці в білу хмарку, що обгортала Чев'юка.

Ну, певно що так. Сліпа і безпам'ятна ревність. Бо Німий мовчав, а Кирило тоді різав солонину і ворушив губами. А чорна завжди Маринька нахилялася над Кирилом беззвучно — в білих одежах і з усміхом на устах.

Як таке могло бути на його очах?!

Олекса всього лише хотів прогнати мару.

Бо ніхто не мав на Мариньку права.

Навіть його найдобріший господар Кирило.

…Говдя гойдається на Мариньчиній гойданці недовго. Далекий, давно забутий Кириловий запах проривається чи то крізь траву з-під хітанки… чи випливає із сонної хати, де, певно, додивляє сон богодуха жінка, яка навіть тепер, поморщена і згорблена, чорна, ніби земля, не дає спокою старіючому Олексі Німому.

І він стискає плечима.

Чи то від зчудування, чи від злості: навіть по смерті Кирило також не дає Олексі спокою.

А може, не дає прощення? Бо чого б то тепер бути Кириловому духові в Мариньчинім саду?!

Та Говдина злість триває недовго. Лиш доти, доки сусідський півень не згадав, що в нього є голос.

А далі Олекса вже не думав. Лиш схопився на ноги, витягнув із штанини ніж, черкнув ним по мотуззю — й спритно, як молодий парубок, перескочив через похилений паркан.

…ЗНАЙШЛА МАРИНЬКУ Варварчукова Петруня перед полуднем, коли принесла їй молока.

Розпростерта під грушею жінка лежала грудьми на розтрощеній гойданці, обіймаючи закляклими руками порізане мотуззя. З кишені її чорного козячого кептарика визирала заплетена в косичку свічка, яку в горах тримають для смерті.

Петруня повільно нахилилася над Маринькою, ніби мала намір щось їй тихенько шепнути, щоб не злякати. Але нараз різко відсахнулася:

мертва Маринька дихає запахом чоловічого тіла,

в якому змішалися запахи толоченої отави й соленого поту,

стиглих яблук і свіжого молока, запах шкірки молодого ягнятка й запах слизького Дмитрикового сім'я, колись розлитого по Петруниних білих стегнах.

Запах такий свіжий, гострий і рідний, що отетеріла Петруня, хрестячись одночасно обома руками, відступає в глиб саду, а далі кричить на все село голосом, що нагадує голос горлиці, пораненої в саме горло.

А може, в серце…

9 жовтня 2006 — 25 лютого 2007,

Київ — Микуличин на Івано-Франківщині — Київ.